

Marinko Banjac

Uvod v kvalitativne metode zbiranja podatkov

**Opazovanje, intervju in
fokusna skupina**

Univerza v *Ljubljani*
Fakulteta za *družbene vede*

UVOD V KVALITATIVNE
METODE ZBIRANJA
PODATKOV
OPAZOVANJE, INTERVJU IN
FOKUSNA SKUPINA

Marinko Banjac

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
ZALOŽBA FDV

Uvod v kvalitativne metode zbiranja podatkov: opazovanje,
intervju in fokusna skupina
Marinko Banjac

Ljubljana 2020

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2020, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Recenzenta: prof. dr. Igor Lukšič in
doc. dr. Blaž Vrečko Ilc

Jezikovni pregled: dr. Marinko Banjac
Naslovnica in prelom: dr. Marinko Banjac

Ljubljana 2020

Dostopno: <http://knjigarna.fdv.si/>

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici
v Ljubljani
COBISS.SI-ID=21357571
ISBN 978-961-235-922-5 (pdf)

KAZALO

1 UVOD	1
FILOZOFSKA IN/ALI METATEORETIČNA DIMENZIJA KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA	5
DIMENZIJA PRAKS(E) KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA: PRISTOPI, TEORIJE, METODOLOGIJE IN METODE	7
DIMENZIJA ETIKE KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA	9
ZAKAJ JE POMEMBNO RAZUMEVANJE KVALITATIVNIH METOD ZBIRANJA PODATKOV	12
STRUKTURA UČBENIKA	14
PRIPOROČENO BRANJE	18
2 KAJ JE KVALITATIVNO RAZISKOVANJE	19
KVALITATIVNO IN KVANTITATIVNO RAZISKOVANJE	20
ONTOLOGIJA IN EPISTEMOLOGIJA	22
Ontologija	23
Epistemologija	25
ORIS (NEKATERIH) ZNAČILNOSTI KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA	29
<i>Emična</i> perspektiva	30
Gostobesedni opis in poudarek na kontekstu	31
TEORIJA, METODOLOGIJA IN METODE V PROCESU KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA	33
ZBIRANJE PODATKOV V KVALITATIVNEM RAZISKOVANJU	37
PRIPOROČENO BRANJE	38

3 ETNOGRAFIJA IN OPAZOVANJE (Z UDELEŽBO)	39
KDAJ UPORABITI OPAZOVANJE IN KAJ OPAZOVATI	41
Kraj ali družbeno okolje	43
Obnašanje in interakcije	44
Govorica telesa	45
OBLIKE OPAZOVANJ	45
Odkrito in prikrito opazovanje v zaprtih ali odprtih okoljih	46
Opazovanje z udeležbo	48
Opazovanje brez udeležbe	50
PRIPRAVA NA IZVEDBO OPAZOVANJA	51
Izbira kraja oziroma konteksta opazovanja	52
Premislek o lastni poziciji in podobi	52
Predhodno testno opazovanje	54
IZVEDBA OPAZOVANJA (Z UDELEŽBO)	55
Umestitev v kontekst in vzpostavljanje odnosa	55
Pridobivanje podatkov	60
Popis oziroma beleženje podatkov	63
PRIPOROČENO BRANJE	66
4 POGLOBLJENI INTERVJU	67
KAJ JE (POGLOBLJENI) INTERVJU	69
Raznolike perspektive in opredelitve intervjuja (kot metode zbiranja podatkov)	69
Kdaj uporabljamo poglobljeni intervju	72
OBLIKE INTERVJUJA KOT KVALITATIVNE METODE ZBIRANJA PODATKOV	74
Oblika intervjuja glede na strukturo	74
Oblika intervjuja glede na število intervjuvancev	78
Oblika intervjuja glede na uporabo medija	79
PRIPRAVA NA IZVEDBO INTERVJUJA	82
Priprava na izvedbo v kontekstu refleksije raziskave	83
Priprava vodnika za intervju	84
Oblikovanje vprašanj za intervju	85

Oblike vprašanj	86
Organiziranje izvedbe intervjuja	87
IZVEDBA (POGLOBLJENEGA) INTERVJUJA	89
Vzpostavljanje in razvijanje odnosa tekom intervjuja	89
Faze izvedbe intervjuja	90
PRIPOROČENO BRANJE	94
5 FOKUSNA SKUPINA	95
KAJ JE FOKUSNA SKUPINA	98
Namen fokusne skupine in kdaj jo uporabiti	99
Interakcija v fokusni skupini – dinamika majhnih skupin	101
Razlika med fokusno skupino in (individualnim) poglobljenim intervjujem	102
OBLIKE FOKUSNE SKUPINE	104
Oblika fokusne skupine glede na medij	104
Oblika glede na format razprave	107
PRIPRAVA NA IZVEDBO FOKUSNE SKUPINE	109
Izbira fokusne skupine kot metode zbiranja podatkov – kdaj je primerna	110
Oblika fokusne skupine in izbiranje udeležencev	111
Oblikovanje vodnika za izvedbo fokusne skupine	116
Organiziranje izvedbe intervjuja	119
IZVEDBA FOKUSNE SKUPINE	121
Faze izvedbe fokusne skupine	121
Moderatorske tehnike in načini vodenja fokusne skupine	124
PRIPOROČENO BRANJE	126
VIRI IN LITERATURA	127

PREDSTAVITEV AVTORJA

Marinko Banjac je docent na katedri za teoretsko politologijo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s političnimi teorijami, zlasti v povezavi z oblastjo in njenimi pojavnimi oblikami v liberalni demokraciji na državni in naddržavnih ravneh. Prav tako je njegov raziskovalni interes usmerjen k historičnim in sodobnim idejam ter praksam državljanstva in pristopom k državljanski vzgoji. Njegovi prispevki so objavljeni v domačih in mednarodnih znanstvenih revijah.

1

UVOD

Hitro spreminjajoča se podoba družbenopolitičnega okolja, v katerem živimo, se odraža tudi v družboslovnih znanostih in vsebinah raziskovanja v njihovih okvirih. Raziskovanje družbenega in političnega zajema vedno nove fenomene in procese na lokalnih in državnih ravneh ter na mednarodni ter globalni ravni. Ti fenomeni in procesi se zaradi prepletenosti vseh ravni in bolj ali manj institucionaliziranih akterjev v njih neprestano transformirajo in reartikulirajo.

Tako kot znanost na splošno, se seveda tudi družboslovne discipline odzivajo na nove realnosti, nove družbenopolitične fenomene in kontekste, ki determinirajo vsebino ter s tem predmet in način proučevanja. Posledično je nujno misliti (kritično) družboslovno raziskovanje (Agger 2013) kot široko **dinamično polje**, ki naslavlja iz različnih perspektiv heterogene procese in družbenopolitična razmerja v najširšem smislu. Pogosto se usmerja k refleksiji, interpretaciji in razumevanjem teh razmerij kot konstituirajočih sil družbenega in političnega ter jih prepozna ne kot statične in nespremenljive, temveč zaznamovane s stalnimi transformacijami, ki pa so lahko v določenem trenutku jasne, vidne in opazne, v določenih kontekstih pa se razmerja lahko zdijo (začasno) relativno fiksna.

Najrazličnejši okviri in dinamike družbenih razmerij ter z njimi povezanih aktivnosti posameznikov ter kolektivitet so vedno relevanten predmet proučevanja, pri čemer je kvalitativno raziskovanje tisto, ki poskuša zajeti in razumeti, kako so ti svetovi našega delovanja ujeti v in imajo smisel le prek pomenov, ki jih nosijo in jih hkrati sooblikujemo. Kvalitativno raziskovanje se osredotoča na **pomene** preteklih in sodobnih družbenopolitičnih, kulturnih ter ekonomskih kontekstov,

s čimer na splošno prispeva k **poglobljenem razumevanju** realnosti, ki nas obdajajo, ter osvetljuje tem kontekstom inherentne procese, njihove pomenske oblike in strukturne značilnosti.

Vse pre pogosto jemljemo stvari ter procese, ki nas obdajajo, kot samoumevne, kot nekaj, kar je pač prisotno in kar ni potrebno preizpraševati. O mnogih elementih našega vsakdana ne razmišljamo, jim ne posvečamo pozornosti in jih jemljemo kot 'dane'. Ena od izhodiščnih strategij kvalitativnega raziskovanja je prav **izpostavljanje** teh 'danosti', ki se nam kažejo kot neproblematične in samoumevne. Kvalitativno raziskovanje vzame kot objekt proučevanja tisto, kar je 'navadnim' očem skrito, pogosto ravno zato, ker je ves čas pred njimi.

Razumevanje teh procesov, elementov in našega vsakdanjega delovanja je eden od ciljev kvalitativnega raziskovanja, pri čemer so ključni **razkrivanje, refleksija in interpretacija** pomenov, ki jih ustvarjajo ljudje. Prav tako je usmerjeno ne le k tistemu, kar se nam kaže kot običajno, temveč tudi k tistemu, kar sprejemamo ali razumemo kot nenavadno, deviantno, obskurno (Flick, Kardorff in Steinke 2004, 3–4). Tudi osvetljevanje tovrstnega je cilj kvalitativnega raziskovanja.

Na začetku smo omenili hitro spreminjajočo se družbo in politično okolje, v katerem živimo. Za družboslovne znanosti (posebej politologijo) je značilno, da pri preišljevanju in raziskovanju delovanja posameznikov, populacij ter njihovih življenjskih kontekstov, posebno pozornost namenjajo tudi vprašanjem moči, hierarhizacij in s tem oblastnih odnosov (Steinberg in Cannella 2012).

Delovanje oblasti, oblike hierarhizacij in izključevanj se v kvalitativnem proučevanju naslavlja iz različnih zornih kotov in perspektiv, med katerimi lahko na hitro izpostavimo na primer feminizem, (kritični) diskurzivni pristop in kritično pedagogiko. Predpostavke in koncepti, ki se pojavljajo v teorijah ter pristopih, osredotočenih na vprašanja moči in oblasti, so, kot smo že poudarili, vsaj deloma podvrženi novim premislekom kot posledici novih dejanskosti in političnih agend ter praks.

Globalizacija je na primer pogosto prepoznana kot izjemno heterogen proces, ki načena ustaljene in utrjene forme družbenega, kulturnega in političnega delovanja, političnih procesov in razmerij med različnimi subjektivitetami ter formalnimi avtoritetami. Globalizirano gospodarstvo, komunikacije, storitve in produkti, mobilnost ljudi in idej ter izmenjave kulturnih tokov v veliki meri predstavljajo izziv ustaljenim formam mišljenja o ustroju družb nasploh, bolj specifično pa glede delovanja države, njenih možnosti upravljanja in vladanja različnih sfer, njene teritorialne zamejenosti in utemeljenosti (Boli in Lechner 2019).

Ne le globalizacija, temveč tudi številni drugi procesi so prepoznani kot tisti, ki spreminjajo, fragmentirajo, reartikulirajo in na novo vzpostavljajo družbenopolitične formacije, zaveze in sodelovanja, konflikte in antagonizme med subjektivitetami, avtoritetami, oblastnimi mehanizmi in institucijami ter gibanji in civilnodružbenimi organizacijami.

V tej luči se spreminjajo politična razmerja in meje med tem, kar je družbeno in kar osebno, kar je javno in kar zasebno. Spreminjajo se politična delovanja in kulturni vzorci etničnih, verskih, lingvističnih skupin. Prav tako so vidne transformacije skupin in gibanj, ki naslavlajo diapazon etičnih vprašanj, dotikajočih se okoljske problematike in trajnostnega razvoja celotnega sveta. Ne nazadnje pa se spreminjajo tudi percepcije posameznikov in kolektivitet, njihovo delovanje, njihove navade, običaji, vrednote. Reartikulirajo se njihove politične orientacije, načini političnih aktivnosti, vsakdanje prakse. Spreminjajo se tudi pomeni, ki jih dajejo procesom in redu stvari.

Del zgoraj orisanih sprememb je tisto, čemur lahko rečemo pluralizacija naših življenjskih okolij in okoliščin ter načinov življenja in dejavnosti v njih. Hitre spremembe se kažejo prek in v večji heterogenosti realnosti, kar jasno zadeva tudi raziskovanje v družboslovju. Kvalitativno raziskovanje je **način spoznavanja in razumevanja tega sveta**. Je način oblikovanja novih vednosti o različnih vidikih in

tematikah, imanentnih našemu sedanjemu in preteklemu okolju ter kontekstom.

Kvalitativno raziskovanje je zelo širok termin in si ga zato lahko predstavljamo v **podobi dežnika** (Sandelowski 2011). Pod njim se namreč skrivajo različni teoretični pristopi, raziskovalne prakse in tudi različne vednosti, ki jih prek proučevanja oblikujemo ali pridobimo. Kvalitativno raziskovanje je neprestano razvijajoče se področje, kar pomeni, da v njegovem okviru ni na primer ene same teorije, ki bi predstavljala okvir raziskav. Obstajajo različne teorije in analitični stili, ki se med seboj včasih dopolnjujejo, včasih pa so si nasprotni v smislu načina obravnave realnosti (Hammersley 2014). Prav tako v kvalitativnem raziskovanju ni le enega način izvajanja metod pridobivanja podatkov. Na primer izvedba poglobljenega intervjuja je lahko zelo različna glede na to, kakšna vprašanja si je raziskovalec¹ zastavil, kakšna sta njegov pogled in njegovo razumevanje tematike, ki se je loteva, ter nenazadnje, kakšne so njegove praktične omejitve. Če na primer do intervjuvanca ne more enostavno priti, lahko izvede poglobljeni intervju prek spleta, vendar se mora zavedati, da ima takšna izvedba tudi omejitve.

Ugotovili smo torej, da je kvalitativno raziskovanje zelo široko polje. Ker se ta učbenik ukvarja z izbranimi kvalitativnimi metodami zbiranja podatkov, moramo pojasniti, kaj vse so **dimenzije** kvalitativnega raziskovanja. Dimenzije je smiselno predstaviti iz več razlogov. Prvič, orišejo, kaj vse so sestavni deli kvalitativnega raziskovanja. S tem dobimo vpogled v to, kaj sodi vanj, na tej podlagi pa ga bomo lahko v nadaljevanju (poglavje 2) bolj natančno opredelili. Drugič, dimenzije prikažejo tudi, na kaj vse moramo misliti, ko snujemo in izvajamo raziskovanje. Tretjič, omogočajo razumevanje možnosti pa tudi omejitev takšnega proučevanja. Četrtič, dimenzije nam povedo, na kakšne načine se raziskovanja (lahko) lotevamo in ga izvajamo, kar nam

1 V besedilu uporabljeni izrazi, zapisani v slovnični obliki moškega spola, so uporabljeni kot nevtralni in veljajo enakovredno za vse spole.

omogoča primeren pristop k raziskovalni praksi ter s tem koherentno analitično delovanje tekom celotnega procesa.

Dimenzije, prek katerih bomo v nadaljevanju orisali okvire, možne percepcije, vodila in načine delovanja znotraj kvalitativnega raziskovanja, so: filozofska oziroma metateoretska dimenzija, dimenzija praks(e) in dimenzija etike (Leavy 2014).

FILOZOFSKA IN/ALI METATEORETIČNA DIMENZIJA KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA

Vsakršno raziskovanje, ne glede na to, ali gre za družboslovno ali naravoslovno, kvalitativno ali kvantitativno, je utemeljeno na določenih predpostavkah in verjetjih. To pomeni, da raziskovalec nikoli ne začne raziskave kot nepopisan list. Nikoli ne more začeti raziskave, ne da bi ga pri tem vodila določena prepričanja, kaj je realnost, kaj jo sestavlja in kako jo razumeti. Raziskovalčeva pozicija je vedno utemeljena v določenih izhodiščnih razumevanjih problema, ki se ga loteva. Vse to je povezano z ontološkimi in epistemološkimi predpostavkami, ki jih imamo kot raziskovalci, ko nas zanima neka problematika in iščemo odgovore na določena vprašanja, ki se nam odpirajo ob premišljanju različnih družbenopolitičnih procesih in fenomenih.

O ontoloških in epistemoloških predpostavkah v raziskovanju bomo govorili sicer v naslednjem poglavju, saj je nujno, da jih poznamo ter razlikujemo med različnimi ontološkimi in epistemološkimi pozicijami, če želimo ne le razumeti implikacije, ki jih različne pozicije prinašajo, temveč znati tudi argumentirati lastna izhodišča. Samo tako je namreč lahko raziskava dobro utemeljena in konsistentna.

Še en element filozofske oziroma metateoretične dimenzije, sicer tesno povezan tudi z ontološkimi in epistemološkimi pozicijami, so tudi **paradigme**. Te določajo raziskovalčev miselni okvir. V najširšem smislu je paradigma perspektiva, ki vodi raziskovalca v praktično vseh delih celotnega raziskovalnega procesa. Pomembno je, da paradigma ni nekaj, kar raziskovalec povsem samostojno izbere, sam 'izumi' ali

'postavi'. Paradigme so perspektive, ki so v neki znanstveni disciplini v določenem (zgodovinskem) trenutku možne, kar je izpostavljala tudi **Thomas Kuhn** (1962), eden najvidnejših filozofov znanosti, ki je termin paradigma populariziral.

Kaj je želel Kuhn s paradigmo pokazati in razložiti? Kuhnova (1962) zelo vplivna uporaba izraza 'paradigma' izhaja iz njegove analize revolucij v znanosti. Zanj je torej bilo eno od ključnih vprašanj, zakaj se v nekem obdobju določen fenomen proučuje na en prevladujoč način, nato pa pride do 'revolucije' in se ta način proučevanja drastično spremeni ali ga zamenja drugi.

Odgovor je našel v paradigmi, ki je zanj zbir prepričan in predpostavk, ki vodi znanstvenike v določeni disciplini ter vpliva na to, kaj je treba proučevati, kako naj se izvajajo raziskave in kako naj se razlagajo rezultati. Kuhn je sicer za naravoslovne vede prikazal, kako gredo skozi obdobja revolucij, pri čemer 'normalni' znanosti (znanost, ki jo izvajajo v skladu s prevladujočo paradigmo) anomalije, ki niso v skladu s predpostavkami in uveljavljenimi ugotovitvami v normalni znanosti, vedno bolj predstavljajo izziv in 'normalno' znanost načelnjajo. Rast anomalij sčasoma sproži krizo v disciplini, kar posledično pomeni revolucijo. Obdobje revolucije se izteče, ko se pojavi nova paradigma.

Pomembna značilnost paradigem je, da so medsebojno neprimerljive; torej, da so neskladne zaradi medsebojno razhajajočih predpostavk in metod. Za kvalitativno raziskovanje sicer pravimo, da je **multiparadigmatsko**, kar pomeni, da je v njegovem okviru več (tekmujočih) paradigem, ki so enako veljavne, vendar imajo nekatere ponekod daljšo tradicijo, druge pa so manj priznane ali relevantne.

Čeprav so paradigmski okviri relevantna filozofska dimenzija kvalitativnega raziskovanja, jih v učbeniku naslavljamo zgolj posredno, in sicer v naslednjem poglavju prek razprave o ontoloških in epistemoloških pozicijah, deloma pa tudi v poglavjih o metodah zbiranja podatkov. Bolj poglobljen premislek glede paradigem v kvalitativnem raziskovanju ponudi zdaj že skoraj klasični tekst Gube in Lincolna (1994), v (še) bolj pregledni obliki pa Slawecki (2018).

DIMENZIJA PRAKS(E) KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA: PRISTOPI, TEORIJE, METODOLOGIJE IN METODE

Naslednja dimenzija je povezana z neposrednim raziskovalnim delom, ki zajema celoten proces proučevanja, vanj pa se smiselno umešča pristope, metodologije, metode in teorije.

Spristopi v kvalitativnem raziskovanju je podobno kot s paradigmami: obstajajo seveda različni pristopi, ki 'široko, vendar pomembno določajo **usmeritev** raziskovalca glede tematike raziskave, načina njene izvedbe in pridobivanja in analize podatkov. Seveda določen pristop nikoli ne določi popolnoma in celovito, kaj tisti, ki proučuje, sme in česa ne, vendar po drugi strani različni pristopi pogosto predstavljajo njegovo teoretsko, metodološko pa tudi vrednotno usmeritev. Omenimo lahko primer takšnega pristopa, in sicer na skupnosti temelječe raziskovanje (*community-based research*). Osrednje vodilo in namen takega raziskovanja sta njegova usmerjenost k prispevku za skupnost, v kateri se izvaja. Pristop usmerja raziskovalce, da vključujejo ljudi iz te skupnosti in jo na ta način opolnomočijo. Ta cilj zahteva tudi, da raziskovalci razumejo skupnosti kot usidrane v oblastna razmerja, in preišljajo, kako se lahko skupnosti in posamezniki v njej osvobodijo podrejenega položaja. Prav tako pristop usmerja metodologijo in konkretne metode, prek katerih se pridobivajo podatki (Finley 2008, 97). V tem načinu kvalitativnega raziskovanja ni dovolj zgolj opravljanje intervjujev, temveč je zaželeno oziroma praktično nujno, da raziskovalec opravlja opazovanje z udeležbo, pri čemer je skrajno vpet oziroma 'potopljen' v skupnost. Iz tega primera vidimo, da pristop v veliki meri določa raziskavo. Še en primer širokega pristopa (v kvalitativnem raziskovanju) je feminizem, ki je zapisan družbeni angažiranosti in lahko govorimo o njem kot o (aktivističnem) gibanju s ciljem odprave neenakosti med spoloma, obenem pa je tudi raziskovalni pristop. Znotraj feminizma pa prepoznavamo veliko število teoretičnih okvirov, iz katerih je

možno izhajati pri raziskavah, premislekih in interpretacijah (Leavy in Harris 2019), kar kaže na njegovo interno heterogenost.

Na ravni dimenzije prakse je poleg pristopa kot širokega okvira raziskave bistvena tudi **metodologija** kot celovit **načrt** raziskovanja. Zajema vse od izbire tematike raziskovanja, določitve problema ali raziskovalnega vprašanja, pregleda literature, izbire in oblikovanja teoretičnega pristopa, metod zbiranja podatkov in analize. Snovanje in izvajanje metodologije (tudi) v kvalitativnem raziskovanju nista linearna procesa, temveč sta bistveno ciklične narave (Leech in Onwuegbuzie 2008). O cikličnosti bomo sicer še govorili (poglavje 2), vendar je že sedaj nekaj besed o njej povsem na mestu. Cikličnost pomeni, da na primer po določitvi raziskovalne tematike oziroma problema sledi pregled literature, ki raziskovalca nujno pripelje nazaj k vprašanju refleksije zastavljenega problema. Pri pregledu literature namreč lahko ugotovi, da je njegov raziskovalni problem že kdo naslovil, ali pa ugotovi, da ga je preširoko zastavil. Zato se mora od pregleda literature 'vrniti' nazaj in na novo (pre)oblikovati raziskovalno vprašanje oziroma problem, kar pa lahko ponovno vpliva na izbiro metod zbiranja podatkov, način vzorčenja in izbiro vzorca, na katerem bo delal raziskavo.

Omenili smo vzorec in proces vzorčenja. Ravno **vzorčenje** v kvalitativnem raziskovanju je kot tematika vredna posebne obravnave, saj ima svoje posebnosti. V osnovi kvalitativni raziskovalci običajno izbirajo vzorčenje, ki jim omogoča poglobljeno razumevanje kateregakoli pojava, ki ga preučujejo. Strategije, ki jih kvalitativni raziskovalci navadno uporabljajo pri vzorčenju, so v veliki meri povezani z neverjetnostnim vzorčenjem (Bryman 2012, 201). Za slednjega velja, da z izbranega vzorca, na katerem smo delali raziskavo, ne moremo sklepati na celotno populacijo, kot je to možno pri verjetnostnem vzorčenju. V učbeniku vzorčenje ni naslovljeno, oziroma je zgolj mimobežno pri izbranih metodah zbiranja podatkov. Dober uvodni pregled te za prakticiranje kvalitativnega raziskovanja pomembne tematike ponudita Ritchie in Lewis (2003).

DIMENZIJA ETIKE KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA

Čeprav je večkrat spregledana, je etika kot dimenzija kvalitativnega raziskovanja pomembna ravno toliko, kot že opisana dimenzija prakse. Čeprav ob etični dimenziji najprej pomislimo na etiko v raziskovanju v smislu informiranja in zaščite udeležencev v raziskavi, pa pri tej dimenziji ne gre le za to. Ima še številne druge elemente in je torej veliko bolj kompleksna. Med drugim zajema pomen in vlogo raziskovalčevih vrednot v procesu raziskovanja in tudi refleksivnost (Leavy 2014, 2–5).

Refleksivnost je kot zavedanje, osmišljanje in kritično naslavljanje delovanja znanosti, njene umeščenosti v družbenopolitične procese in razmerja moči, zelo pomembna, saj proučevanje nikoli ne poteka v vakumu. V znanosti in znanstvenem delovanju refleksivnost vključuje senzibilnost glede raziskovalčevih predhodnih vrednot, norm, pogledov in preferenc, ki določajo njegovo raziskovalno usmeritev ter ne nazadnje usmerjajo ter pogojujejo tudi interpretacijo podatkov. Glede širše družbenopolitične vpetosti pa pomeni refleksivnost zavedanje in kritično naslavljanje umeščenosti raziskave, raziskovanja in raziskovalca v oblastne odnose. Refleksivnost je v tem smislu **politika pozicionalnosti**, ki od raziskovalca terja prepoznati lastno pozicijo moči in (potencialne) privilegiranosti ter pristranskosti, tudi takrat, ko iz okvira znanosti problematizira oblastne strukture, ki obkrožajo subjekte raziskave (Madison 2012, 8). Nekateri kvalitativni raziskovalni pristopi in strategije zelo jasno (zgolj) naslavlja to umeščenost znanosti v oblastna razmerja, drugi pa od raziskovalca terjajo, da ta razmerja skuša spreminjati ali subvertirati. Primer takšnega pristopa sta na primer kritična etnografija (Madison 2012) in že prej omenjeno na skupnosti utemeljeno raziskovanje, ki pogosto eksplicitno naslavlja oblastna razmerja, hkrati pa cilja tudi na spremembe v neki skupnosti, kjer proučevanje poteka (Hacker 2013).

Pomemben del dimenzije etike v kvalitativnem raziskovanju so tudi zagotavljanje **informiranosti** in **privolitve** udeležencev v raziskavi,

minimiziranje škode in zagotavljanje anonimnosti ter zaupnosti. Čeprav so prepoznani kot ključni elementi etike v znanosti, pa nikaikor niso edini. Gre namreč za izjemno široko polje, ki ima številne vidike in komponente (Hammersley in Traianou 2012). Sploh kvalitativno raziskovanje je v tem oziru poseben izziv in odpira številne dileme glede etičnega delovanja (raziskovalcev in udeležencev). Zakaj je tako? Med drugim zato, ker kvalitativni raziskovalci pri pridobivanju podatkov velikokrat vzpostavljajo poglobljeno razmerje z udeleženci, na primer intervjuvancem. Ker se vzpostavi takšno razmerje, je pogosto težko slediti vsem vidikom etičnega delovanja in kaj hitro se znajdejo v situaciji, ko ne vedo točno, kako bi odreagirali, da ne bi škodili udeležencu raziskave ali prekršili načela zaupnosti.

V raziskovanju sicer poznamo nekaj ključnih (vendar ne edinih) načel, ki predstavljajo bistveno orientacijo, kako naj raziskovalec deluje (Oliver 2010). **Etična načela** so torej nekakšne norme, s katerimi določimo, kaj je sprejemljivo in kaj nesprejemljivo ravnanje, vendar je v istem trenutku potrebno dodati, da glede tega praktično nikoli ni zgolj enega odgovora. To pa zato, ker poznamo več različnih filozofskih izhodišč etike, ki seveda tudi vodijo v različne poglede na to, kdaj in na kakšen način delujemo etično (v raziskovanju). Ne glede na te razlike velja določeno strinjanje, katera so nekatera ključna etična načela.

Eno takšnih je, da je potrebno preprečevati ali **minimizirati vsakršno škodo** vseh, ki so vpeti v raziskavo, torej raziskovalcev in tistih, ki so subjekti raziskave. Minimizaranje ali preprečevanje škode zajema na primer aktivnosti, usmerjene k zagotavljanju odsotnosti zadajanja bolečin in fizičnih poškodb, psihično nasilje, materialna škoda ipd.

Naslednje etično načelo je **spoštovanje avtonomije**, kar v najširšem smislu pomeni, da morajo vsi, ki so vpeti v raziskavo, imeti možnost in biti sposobni lastnih odločitev glede tega, ali bodo v raziskavi sodelovali ali ne. To načelo torej zajema tudi eno najbolj znanih zagotovil, ki jo morajo raziskovalci tekom raziskave uresničevati, in sicer **obveščeno soglasje**. V najširšem smislu je

obveščeno soglasje dogovor ali sporazum med izvajalcem raziskave in udeležencem, s katerim oba potrdita, da je udeleženec seznanjen in da razume vse (bistvene) elemente ter okoliščine raziskave, v kateri bo oziroma je udeležen. S tem udeleženec da tudi soglasje k zbiranju podatkov ter se strinja, da so lahko uporabljene, vendar zgolj v okviru raziskave oziroma kakor je opredeljen namen.

Pri kvalitativnem raziskovanju je morda ravno glede pridobivanja obveščenega soglasja največ dilem in polemik, saj mora raziskovalec včasih, kot bomo videli, pri opazovanju kot metodi zbiranja podatkov delovati **prikrito**, če želi pridobiti relevantne podatke, ki bodo nekaj povedali o problemu, ki se ga loteva. Glede tega v znanosti ni konsenza: nekateri trdijo, da je v določenih primerih prikrito opazovanje nujno in smiselno ter s tem dopuščeno, drugi pa zagovarjajo, da prikrito delovanje subjektov ni nikoli legitimno (Bryman 2012).

Naslednje etično načelo je **zasebnost**. Pri tem načelu je eno bistvenih vprašanj razmerje med javnostjo in dostopnostjo raziskovalnih ugotovitev ter podatkov na eni strani ter zagotavljanjem zasebnosti udeležencev ter podatkov o njih na drugi. Seveda je tu bistvena razlika, ali je raziskava narejena v javnem ali zasebnem kontekstu. Vendar se že tukaj lahko srečamo pred dilemo, kaj sploh je javno in kaj zasebno; ali obstaja med njima čista ločnica in ali je to stvar odločitve raziskovalca. Pri kvalitativnem raziskovanju so raziskovalci hitro v položaju, kjer se srečajo s to dilemo in morajo najti odgovor nanjo. Na primer pri opravljanju intervjujev ali opazovanju se med podatki hitro znajdejo tudi taki, ki so v smislu zasebnosti delikatne narave, bodo pa del javnega znanstvenega dela. Seveda lahko raziskovalci zagotovijo, da ne bodo razkrivali identitete oseb, ki so intimne podatke delili, vendar je to v določenih situacijah nemogoče ali vsaj težko izvedljivo.

Kot vidimo je dimenzija etike v kvalitativnem raziskovanju večplastna in obsega tako filozofska vprašanja, osebne preference raziskovalca, njegove vrednote, ontološko in epistemološko pozicijo, razumevanje njegove umeščenosti v znanosti in v širšem družbenopolitičnem okolju. Dimenzija etike neizbežno posega k vprašanju, kako delujemo kot raziskovalci, kaj je razumljeno kot primerno in

kaj neprimerno raziskovanje tekom celotnega procesa in ne le v fazi zbiranja podatkov: vse od vprašanja oblikovanja raziskovalne ideje, raziskovalnega vprašanja in priprave načrta proučevanja, pa vse do pridobivanja podatkov, analize in objave rezultatov. Učbenik sicer etike v kvalitativnem raziskovanju ne naslavlja bolj podrobno, ker se primarno osredotoča na različne forme kvalitativnega zbiranja podatkov in načine njihovega izvajanja. To hkrati ne pomeni, da etika ni pomemben del kvalitativnega raziskovanja, kar na celovit in hkrati zelo dostopen način prikaže Wiles (2013), medtem ko SAGE-ev zbornik pod uredništvom Iphofna in Tolicha (2018) ponudi bolj poglobljen pogled na številne tematike, povezane z etiko v kvalitativnem raziskovanju. Uvodno in zelo praktično usmerjeno delo Oliverja (2010) reflektira in razloži etična vprašanja in dileme, ki se pojavljajo pri uporabi konkretnih kvalitativnih metod zbiranja podatkov.

ZAKAJ JE POMEMBNO RAZUMEVANJE KVALITATIVNIH METOD ZBIRANJA PODATKOV

Ko imamo široko in poglobljeno razumevanje, katere metode je v (kvalitativnem) raziskovanju mogoče uporabiti, na kakšen način in kaj je z njimi mogoče pridobiti, to pomeni, da smo kot raziskovalci opremljeni in senzibilni glede možnosti, ki jih imamo na različnih področjih proučevanja. Zavedamo se torej, kakšne raziskovalne metode lahko uporabimo v namen zbiranja podatkov, pa tudi, na kakšen način je pridobljene podatke mogoče kasneje analizirati (čeprav se s to fazo učbenik podrobneje ne ukvarja). Takšno zavedanje prinaša tudi **utemeljene odločitve**, kdaj je kakšna metoda primerna in kdaj ni. Tudi slednji vidik, torej zavedanje o tem, kdaj določene metode ne uporabimo oziroma njena aplikacija ni smiselna, je izjemno pomemben, čeprav je mnogokrat prezrt. Kaj hitro se lahko namreč zgodi, da se odločimo za določeno metodo zbiranja podatkov, ne da bi premislili, ali bomo z njeno uporabo sploh pridobili podatke, ki jih želimo. Šele kasneje, ko podatke pridobimo, vidimo, da nam ne povedo kaj dosti o tem, kar nas zanima, ali kar je naše raziskovalno vprašanje.

Da bi se temu torej izognili, je potrebno poznati čim več prednosti, slabosti ter omejitev raziskovalne metode in šele na tej podlagi lahko tekom raziskave sprejmemo smiselno odločitev, na kakšen način bomo podatke pridobivali.

Prvine in elemente kvalitativnih metod zbiranja podatkov je potrebno poznati in razumeti ne zgolj zato, ker s tem vemo, katero metodo je smiselno uporabiti, pač pa tudi, na kakšen način jo tekom raziskave uporabiti. Vemo torej, kaj lahko in česa ne smemo narediti, ko izvajamo izbrano metodo. To je pomembno, ker s pravilnim načinom izvajanja metode pridobimo poglobljene podatke, ki nam bodo dejansko koristili pri raziskavi. Če pa bi na primer metodo izvedli površno ali celo nepravilno, pa bi bili vprašljivi ne le podatki, temveč celotna raziskava. Poleg tega je nepravilno izvajanje – sploh če je napaka namerna in se jo torej zavedamo – sporno tudi iz etičnega vidika.

Kot smo ravnokar predstavili, je koherentno in natančno izvajanje metode nujno, ker na ta način v kontekstu raziskave omogočimo pridobivanje smiselnih in poglobljenih podatkov, ki neposredno služijo njenemu cilju in namenu. Enako pomembno je, da koherentno in natančno izvajanje določene metode prinaša zavedanje o tem, kaj je celovita, sistematična in na podatkih utemeljena raziskava, ter kaj so po drugi strani površne in nekonsistentne prakse proučevanja. Z drugimi besedami, refleksija in izvedba celovite in natančne implementacije metod(e) zagotavlja kakovostno izvedbo celotne raziskave. Vendar to ne zagotavlja le kakovosti lastne raziskave, temveč tudi možnost razumevanja omejitev drugih raziskav. Omogoča, da kritično ocenimo, kako so drugi raziskovalci delali raziskave, kako so se jih lotili, iz kakšnega okvira so izhajali in kako je bil teoretični okvir konsistenten z uporabo metod zbiranja podatkov ter analizo.

STRUKTURA UČBENIKA

Učbenik je sestavljen iz **petih poglavij**, in sicer uvoda ter štirih osrednjih, ki tematizirajo in prikažejo nekatere značilnosti kvalitativnega raziskovanja na splošno ter izbranih kvalitativnih metod zbiranja podatkov. V učbeniku so predstavljene metode opazovanja, (poglobljenega) intervjuja in fokusne skupine. Pomembno je poudariti, da je učbenik **zasnovan** kot **uvodno besedilo**, prek katerega se bralec spozna z osnovami tako kvalitativnega raziskovanja kot tudi metod zbiranja podatkov. Ker gre za uvod k tem vsebinam, je učbenik v marsikaterem pogledu redukcionističen, vendar v veliki meri v namen zagotavljanja jasnosti, preglednosti in predvsem namere, da bralec dobi jasno idejo o tem, kaj določena metoda zbiranja podatkov je in kakšne so njene prvine. Prav tako so v učbeniku poudarjeni praktični uvidi in napotki, kako izvajati določeno metodo. Izpostaviti je potrebno še eno večjo omejitev tega učbenika, in sicer da se ne ukvarja z metodami ali pristopi k analizi podatkov. Jasno je, da je pridobljene podatke potrebno analizirati, jih interpretirati in osmisliti v kontekstu izbranega raziskovalnega problema, saj zbrani podatki sami po sebi ne povedo še ničesar (oziroma povedo zelo malo). Kot rečeno, se učbenik usmerja k izbranim metodam zbiranja podatkov, zato je faza analize in interpretacije v veliki meri izpuščena. Dober vpogled v analitične metode in pristope k analiziranju podatkov v kvalitativnem raziskovanju ponudi zbornik, ki ga je uredil Flick (2014), prav tako tematiko celovito prikaže monografija avtorice Grbich (2013). Slednja namenjena tistim bralcem, ki se z analizo podatkov šele spoznavajo.

Drugo poglavje, ki sledi pričujočemu uvodu, je namenjeno **opredelitvi** kvalitativnega raziskovanja. V njem opredeljujemo nekatere razlike med kvalitativnim in kvantitativnim raziskovanjem, kljub temu, da je takšna delitev lahko sporna, saj nakazuje na nepremostljiv prepad med eno in drugo obliko. Vendar ne gre za nepremostljiv prepad, kar je mogoče pokazati že s hitrim kritičnim premislekom poenostavljene predstave, da je kvantitativno raziskovanje povsem zaznamovano z uporabo številskih podatkov, medtem ko so podatki v kvalitativnem raziskovanju tekstualne oblike. Ta

pogled je problematičen, ker seveda tudi kvantitativni raziskovalci za interpretacijo številčnih podatkov uporabljajo tekstualno interpretacijo, medtem ko kvalitativni raziskovalci lahko uporabljajo numerične podatke, prek katerih razlagajo fenomene in procese (Kelle in Erzberger 2004). Morda poenostavljeno, vendar lahko vidimo, da je podoba kvantitativnega in/ali kvalitativnega proučevanja kot povsem različnih lahko problematična. Hkrati pa to ne pomeni, da ne obstajajo razlike v pristopu in načinu izvajanja raziskav na kvantitativen in kvalitativen način, zato jih je smiselno prikazati. Vendar, kot že rečeno, ob zavedanju določenih omejitev takega razlikovanja. V drugem poglavju prikažemo tudi metateoretske podmene kvalitativnega raziskovanja, in sicer prek pojasnitve, kaj sta ontologija in epistemologija ter različnih pozicij, ontoloških (objektivizem, konstruktivizem) in epistemoloških (pozitivizem, realizem, interpretativizem). Na tej podlagi se obrnemo k vprašanju, kaj je kvalitativno raziskovanje, pri tem pa so orisane njegove ključne značilnosti. Razloženo je tudi razmerje med pristopom, teorijo, metodologijo in metodami v raziskovalnem procesu ter pojasnjeno, kaj sploh pomeni zbiranje podatkov v okviru kvalitativnega raziskovanja.

V tretjem poglavju je predstavljena metoda **opazovanja**, ki velja za eno ključnih oblik zbiranja podatkov v kvalitativnem raziskovanju. Metoda ima sicer številne zgodovinske vire, med drugim v antropologiji, etnologiji, pa tudi družbenih reformah na koncu 19. in začetku 20. stoletja, predvsem v Združenih državah Amerike in Veliki Britaniji. Te spremembe v družbah so povezane z nadaljevanjem industrijskega razvoja, razslojevanja družb v urbanih središčih in drugod, kar je vodilo v mobilizacijo ne le idej družbenih reform, temveč tudi znanstvenih premislekov, med katerimi so nastajali tudi taki, ki so uporabljali opazovanje (z udeležbo).

Kasneje se je metoda v 40-ih in 50-ih letih prejšnjega stoletja dodatno razvijala. Med drugim je takrat nastal klasični etnografski tekst **Williama Foote Whyteja** *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum* (1943). Ko je delo izšlo, ni doživelo posebnega zanimanja, kasneje pa je postalo eno od ključnih etnografskih proučevanj,

osredotočenih na urbana okolja. Z mapiranjem zapletenih družbenih svetov uličnih tolpa je Whyte med prvimi pokazal, da revne skupnosti niso nujno neorganizirane. Z monografijo je postavil standard za slikovite opise resničnih ljudi v resničnih situacijah. Whytejev oris uporabljene metodologije – opazovanje z udeležbo – še danes služi kot pomemben primer izvajanja terenskih raziskav.

Že v kratki predstavitvi tega klasičnega dela vidimo, da obenem govorimo o etnografskem terenskem delu in uporabi metode opazovanja (z udeležbo). Sta etnografija in opazovanje nekaj, kar je podobno ali enako? Kakšna je razlika? Prav to so izhodiščne dileme, s katerimi se spopade tretje poglavje v učbeniku. Na tej podlagi nato pokažemo, kdaj uporabiti opazovanje in kaj sploh opazovati. Čeprav se zdi odgovor enostaven, pa poglavje oriše različne fokuse opazovanja v smislu, kaj oziroma koga opazuje raziskovalec.

Prav tako nikakor ni enoznačno, kako opazujemo. Metoda pozna številne tehnike opazovanja in v poglavju pokažemo, kakšne so. Vsekakor pa terensko raziskovalno delo zahteva ogromno priprav še preden začnemo dejansko opazovati. Učbenik naslovi, na kaj vse moramo biti pozorni in kateri elementi priprav so ključni za kasnejšo kakovostno izvedbo. Slednja je razložena skozi različne vidike, od samih začetkov prihoda na teren in začetnega vzpostavljanja odnosa, do načina komuniciranja s tistimi, ki jih opazujemo in so vključeni v raziskavo, ter popisa podatkov.

V četrtem poglavju je predstavljena morda najbolj uporabljena metoda zbiranja podatkov v kvalitativnem raziskovanju, in sicer **(poglobljeni) intervju**. V središču intervjuja je vedno pogovor, najbolj pogosto med dvema osebama: raziskovalcem kot izvajalcem in intervjuvancem. Pogovor v smislu verbalne komunikacije je ena od osnovnih oblik človeške interakcije in ta temeljna prvina človeškega delovanja je seveda bistven element intervjuja kot kvalitativne metode. Vsi pogovori si po obliki in namenu seveda niso enaki: pogovor v vsakdanjem življenju se razlikuje od tistega, ki ga imamo, ko smo povabljeni na intervju za službo, ali pa, ko ga imamo v procesu znanstvenega raziskovanja. Kvalitativni intervju je (bil), kot ugotavlja

Kvale (1996, 59–60), pogosto tudi tarča pozitivističnih kritik (o pozitivizmu glej poglavje 2), ker naj bi bil premalo objektiven zaradi njegove utemeljenosti na interakciji dveh oseb in njunega odnosa. To posledično nujno pomeni, da je intervju bistveno subjektiven, kar je za pozitiviste v znanstvenem smislu nesprejemljivo. Takšnim kritikam intervjuja so kvalitativni raziskovalci odgovarjali, da so zgrešene, ker temeljijo na omejenem razumevanju objektivnosti vednosti in ker intervju ni niti objektiven niti subjektiven, temveč intersubjektiven. V okviru izvedbe metode pomeni in vednosti nastajajo v partnerstvu, kar kot izhodišče vzame tudi učbenik. V poglavju je prikazano, na kakšne načine je (poglobljeni) intervju lahko izhodiščno razumljen in opredeljen, pri čemer so razlike v opredelitvah odvisne od različnih ontoloških in epistemoloških pozicij. Poglavje tudi razloži, kakšne oblike intervjuja kot kvalitativne metode poznamo glede na strukturo, glede števila intervjuvancev in uporabe medija. V poglavju je predstavljeno tudi, kako se raziskovalec pripravi na izvedbo intervjuja, vključno s pripravo vprašanj in vodnika za izvedbo, ter kako izvedba (poglobljenega) intervjuja poteka.

Zadnje, peto poglavje je namenjeno obravnavi **fokusne skupine**, ki je posebna oblika pridobivanja podatkov prek interakcije več posameznikov. Kot piše Litosseliti (2003), je fokusna skupina na videz enostavna, vendar hkrati (ali prav zaradi tega) tudi pogosto zlorabljen in napačno razumljena. Najprej je pogosto napačno mnenje, da je fokusna skupina manj strukturirana metoda kot druge in da ni dovolj, če podatke za raziskavo pridobimo zgolj prek nje, temveč jo je nujno potrebno kombinirati z drugimi načini pridobivanja podatkov. Medtem ko je v nekaterih primerih takšna domneva smiselna in drži, to v kvalitativnem raziskovanju nikakor ni univerzalno pravilo. Še ena od pogostih napak je tudi, da so fokusne skupine organizirane brez predpriprav in v napačne namene, na primer za oblikovanje konsenza glede odgovora na določeno raziskovalno vprašanje. Učbenik pokaže, da je fokusna skupina kompleksna metoda z relativno specifičnim splošnim namenom, ki tudi določa, kdaj jo uporabiti. Če želimo izvesti fokusno skupino, prek katere bi radi prišli do uporabnih podatkov, potem ne moremo mimo tega, da je potrebno poznati

vsaj ključne elemente skupinske dinamike in delovanja majhnih skupin. Kot pokažemo v prikazu te metode, je to nujno, ker le na ta način lahko fokusno skupino uspešno moderiramo in s tem formiramo temelje kolektivne dinamike, ki je nujna značilnost te tehnike zbiranja podatkov. V poglavju so prikazane različne oblike fokusne skupine in razložene prednosti ter slabosti vsake od oblik, o katerih se je nujno potrebno zavedati tudi tekom priprave na izvedbo. Poleg razlage elementov v sklopu priprave na izvedbo fokusne skupine je prostor namenjen tudi orisu, kako jo izvedemo in na kaj morajo biti raziskovalci posebej pozorni, če želijo pridobiti poglobljene podatke, ki ne bodo le posamična mnenja udeležencev, temveč heterogeni argumenti in pogledi, oblikovani znotraj skupinske dinamike.

PRIPOROČENO BRANJE

- Flick, Uwe, Ernst von Kardorff in Ines Steinke, ur. 2004. *A Companion to Qualitative Research*. SAGE: London.
- Oliver, Paul. 2010. *The Student's Guide to Research Ethics*. Maidenhead, Berkshire: Open University Press.
- Grbich, Carol. 2013. *Qualitative Data Analysis: An Introduction*. London: SAGE.

2

KAJ JE KVALITATIVNO RAZISKOVANJE

Metode zbiranja podatkov, ki jih obravnava in pojasnjuje ta učbenik, so (p)ostale najbolj izpostavljene in najbolj uporabljene v različnih družboslovnih znanostih, vse od politologije do sociologije. Intervju kot metoda je oblika pogovora med dvema osebam, zaradi česar se zdi njena izvedba skorajda samoumevna in dostopna. Prav tako je fokusna skupina oblika skupinske razprave in ker smo ljudje družabna bitja ter na vsakodnevni ravni delujemo v skupinah, je tudi ta metoda zbiranja podatkov dojeta kot praktična in hitro doumljiva. Nazadnje, opazovanje uporabljamo kot metodo spremljanja, delovanja ter obnašanja posameznikov in skupin ali skupnosti, kar se tudi pogosto zdi kot nekaj, kar je mogoče relativno hitro usvojiti in uporabljati v namen proučevanja kakšnega družbenopolitičnega fenomena.

Toda pri vseh teh metodah zbiranja podatkov je izhodiščno problematično, da se nam v smislu implementacije dozdevajo kot enostavne in premočrtne, saj se je, kot bomo videli, potrebno zavedati **kompleksnosti** oblik, priprave in izvajanja teh metod. Pri obravnavanih metodah je v samem izhodišču ključnega pomena to, kako uporabo določene metode upravičimo. Vprašati se je torej potrebno, v kolikšni meri ter na kakšen način so lahko izbrane metode in metodologija zbiranja podatkov, ki jih želimo uporabiti, smiselne glede na namen in racionalnost raziskave.

Odgovor na to vprašanje ni enostaven in s seboj potegne številne druge dileme, ki jih je potrebno nasloviti, jih razčleniti in razčistiti, predvsem v razmerju do (meta)teoretičnih oziroma filozofskih predpostavk, ki jih imamo kot raziskovalci o realnosti in o tem,

kaj sploh ta realnost je. V tej luči je to poglavje namenjeno pregledu in pojasnjevanju nekaterih osnovnih filozofskih ali (meta)teoretskih predpostavk, ki so neposredno relevantne za kvalitativne metode zbiranja podatkov, in opredelitvi nekaterih bistvenih elementov kvalitativnega raziskovanja. Obravnavane tematike tega poglavja so:

- Kvalitativno in kvantitativno raziskovanje
- Ontologija in epistemologija
- Oris (nekaterih) značilnosti kvalitativnega raziskovanja
- Teorija, metodologija in metode v procesu kvalitativnega raziskovanja
- Zbiranje podatkov v kvalitativnem raziskovanju

KVALITATIVNO IN KVANTITATIVNO RAZISKOVANJE

V zelo grobem lahko rečemo, da v družboslovju razločujemo med dvema različnima pristopoma k raziskovanju. Prvi je kvantitativni in drugi kvalitativni. Kakšna je razlika med njima, kako oziroma kaj ju razločuje? Gre pravzaprav za dve različni paradigmi v raziskovanju, med katerima je ključna razlika v tem, da predstavljata in izhajata iz različnih načinov mišljenja sveta in realnosti (Bryman 2005, Pierce 2008). Pomembno se je zavedati, da je debata o (razlikah v) kvantitativnem in kvalitativnem raziskovanju izjemno kompleksna, hkrati pa je že sama delitev pomenljiva in (pre)enostavna, saj od raziskovalca zahteva, da se postavi na eno ali drugo stran. Da mora izbrati bodisi kvantitativno bodisi kvalitativno raziskovanje. Takšno razumevanje te delitve je problematično (Kelle in Erzberger 2004), kar smo pokazali že v uvodu. Toda hkrati (ob zavedanju, da gre v veliki meri za poenostavljanje) določene razlike vendarle obstajajo in so možno izhodišče spoznavanja z različnimi širokimi pristopi k raziskovanju.

V osnovi je namen **kvantitativnega** raziskovanja proučevanje raziskovalnega problema z uporabo statističnih in/ali matematičnih tehnik, kar pomeni, da je cilj **pridobivanje/merjenje podatkov v obliki števil**, nato pa se pridobljene podatke in meritve generalizira na celotno populacijo.

Ekstrapoliranje ugotovitev v okviru kvantitativnega raziskovanja je možno zaradi naključnega vzorčenja respondentov, kar načeloma zagotavlja, da je vzorec populacije, na kateri se izvaja raziskava, reprezentativna za celotno populacijo. Zato, da so takšne generalizacije možne, raziskovalci v okviru kvantitativnega raziskovanja pogosto uporabljajo velike vzorce. Namen kvantitativnega raziskovanja je torej meriti, šteti in s tem kvantificirati problem ter ga razlagati v razmerju do celotne populacije. V luči povedanega prav tako sledi, da so podatki v obliki števil, pridobljeni z metodami, kot so ankete in vprašalniki. Gre za statistične analize, prek katerih skušajo raziskovalci v okviru kvantitativnega raziskovanja na določenem vzorcu ugotavljati povprečja in vzorce (na primer obnašanja, delovanja) in jih, kot rečeno, nato generalizirati na splošno populacijo.

Kvalitativno raziskovanje pa je na drugi strani usmerjeno k **razumevanju** ali razlagam **obnašanja, verjetij, običajev in norm**. Usmerjeno je k identificiranju procesov in razumevanju kontekstov izkušenj ljudi. Posamezniki, ki so v okviru kvalitativnega raziskovanja proučevani, so udeleženci, ker so videni oziroma razumljeni kot tisti, ki so (aktivno) vpeti v raziskavo. Udeleženci v kvalitativnem raziskovanju zelo pogosto govorijo lastne zgodbe ali razpravljajo o določenem raziskovalnem vprašanju oziroma problemu, na primer v intervjuju ali fokusni skupini. Kvalitativno raziskovanje je pogosto ali (skoraj) vedno poglobljeno, zato je proučevanje na veliki populaciji, kot je to običajno v kvantitativnih raziskavah, praktično nemogoče. Cilj je torej priti do poglobljenih informacij na (praviloma) majhnem vzorcu. Podatki praviloma niso v numerični obliki, temveč so tekstualne narave, pridobimo pa jih seveda z uporabo konkretnih metod, kot so intervju, fokusna skupina, opazovanje ali zbiranje besedilnih

gradiv. Kvalitativna analiza pridobljenih podatkov temelji na interpretaciji, kar pomeni, da raziskovalec skuša interpretirati pomene, ki jih imajo udeleženci v raziskavi in jih izrazijo prek lastnih mnenj, pogledov in opisu izkušenj.

Že v tem kratkem pregledu kvantitetnega in kvalitativnega raziskovanja lahko vidimo, da obstajajo kar precejšnje razlike v tem, kako in na kakšen način proučevati družbeno in politično realnost. Tako na primer kvantitativno raziskovanje želi ugotavljati določene zakonitosti delovanja celotne populacije, medtem ko se kvalitativno brez težnje po generalizaciji ukvarja s pomeni ter percepcijami določenih posameznikov ali (majhnega) dela populacije. Od kod ta razlika, kako razumeti takšna različna izhodišča kvantitativnega in kvalitativnega proučevanja? Eden od temeljnih odgovorov, zopet s precejšnjo mero poenostavljanja, leži v tem, da omenjena načina raziskovanja izhajata iz različnih pogledov na naravo družbene realnosti in tudi drugače razumeta, kako in kaj je o tej realnosti mogoče spoznati tekom raziskovalnega procesa. Povedano drugače, imata različna ontološka in epistemološka izhodišča.

ONTOLOGIJA IN EPISTEMOLOGIJA

Tisti, ki se prvič srečujejo z raziskovanjem v družboslovju, pogosto ne poznajo terminov ontologija in epistemologija, hkrati pa je vprašanje ontološke in epistemološke pozicije nekaj, kar tudi bolj izkušeni raziskovalci pogosto premalo (eksplicitno) naslavlajo. Vendar je potrebno vedeti, da sta ontologija in epistemologija nekaj, kar je osnova vsakega raziskovanja, saj, kot pravi Blaikie (1993, 6), gre za »predpostavke glede narave družbene realnosti, ki jih ima določen pristop k družboslovnemu raziskovanju«.

Še enkrat več je potrebno poudariti, da debata o tem, kaj sta ontologija in epistemologija, ni enostavna. Ravno nasprotno, je zelo široka, kompleksna in zato (za marsikoga) pogosto težavna. Že na primer razumevanje, kaj je ontologija, je predmet številnih debat. Nekateri

zagovarjajo, da gre za (ozko) študijo 'biti', drugi, da gre za širše polje naslavljanja narave (družbenega) sveta. Prav tako je eden od vidikov debate tudi, kakšno je pravzaprav razmerje med ontologijo in epistemologijo; nekateri bodo trdili, da sta ločeni in da ontologija vedno predhodi epistemologiji, drugi bodo zagovarjali, da ju ni mogoče naslavljanje in misliti kot nenavezani druga na drugo. V luči teh vprašanj in dilem Denzin in Lincoln (2018) trdita, da gre pri družboslovnem raziskovanju, ne glede nato, ali gre za kvantitativno ali kvalitativno (ali v kombinaciji) raziskovanje, vedno za preplet raziskovalčevih epistemoloških, ontoloških in metodoloških premis, izhodišč oziroma temeljev.

Ontologija

Vprašanja (družbene) ontologije se osredotočajo na naravo družbenih **entitet**. Ontologija je kot taka v bistvu teorija '**biti**', v kateri je ključna dilema, '**kaj je**', kaj 'obstaja'. Osrednja točka ontološke orientacije zadeva vprašanje, ali so lahko (družbene) entitete (na primer človek, skupnost ipd.) objektivne v smislu, da imajo zunanjo realnost, ki je neodvisna od družbenih akterjev, ali pa so vedno družbeno konstruirane. Glede tega je mogoče govoriti o dveh različnih širokih ontoloških pozicijah, ki jih bomo poimenovali objektivizem (včasih poimenovan tudi fundacionalizem) in konstruktivizem (antifundacionalizem) (Marsh in Furlong 2010).

Objektivizem

Objektivizem je ontološka pozicija, ki izhaja iz prepričanja, da so družbeni fenomeni in njihovi pomeni nekaj, kar obstaja **neodvisno** od družbenih akterjev. To implicira, da so vsakršni družbeni procesi, forme, fenomeni in kategorije, o katerih imamo določeno vednost, na katere se nanašamo ter jih uporabljamo v vsakodnevnem življenju, neodvisni od nas samih in so **ločeni** od družbenih akterjev (posameznikov, skupnosti). V okviru objektivizma je svet sestavljen iz različnih objektov, ki imajo svoje lastnosti, pri čemer so slednje

ločene ter neodvisne od opazovalcev in/ali raziskovalcev. V (družboslovnem) raziskovanju to pomeni, da te stvari lahko zaznavamo (če jih ne moremo, jih tudi ni). Prav zaznavanje ali (s)poznavanje pa je že vprašanje, ki je navezano na epistemološko pozicijo; tu je objektivizem navezan na pozitivistično (in v veliki meri tudi na realistično) epistemološko pozicijo, ki jo razlagamo v nadaljevanju tega poglavja.

Konstruktivizem

Konstruktivizem (včasih poimenovan tudi antifundacionalizem) je ontološka pozicija, ki je nasprotna objektivistični. Torej, če objektivizem izhaja iz ideje, da je svet 'tam zunaj' neodvisen od nas, družbenih akterjev, potem konstruktivizem trdi nasprotno, in sicer da je družbeni svet vedno **konstruiran** in kot tak ne obstaja neodvisno. Realnosti so v okviru konstruktivizma, kot pravita Marsh in Furlong (2010, 190–191), vedno razumljene kot specifične in lokalne. Kreirajo jih posamezniki in skupine. Hkrati pa konstruktivizem zagovarja, da to ne pomeni, da je realnost karkoli si posameznik misli o njej. Družbene konstrukcije morajo imeti pomen in **smisel** tudi za druge, sicer realnosti ne bi bile razumljive. Z drugimi besedami, realnost je družbeno konstruirana, pri čemer jo oblikujejo in ji dajejo pomene posamezniki, hkrati pa kolektivitete v okviru političnih odnosov, kulturnih procesov itd. Če torej objektivisti govorijo o tem, da družbeni svet obstaja neodvisno od nas in lahko do razumevanja realnosti pridemo z objektivnimi metodami raziskovanja, bodo na drugi strani konstruktivisti izhajali iz prepričanja, da ves svet okoli nas ni neodvisen od nas samih, realnosti pa ne moremo zaznavati in spoznavati objektivno, temveč jim pripisujemo pomene in jih vedno interpretiramo. Tu lahko vidimo, da je konstruktivistična ontološka pozicija v tesni spregi (neločena) z interpretativno epistemologijo (ki jo obravnavamo v nadaljevanju). V tem smislu konstruktivisti v raziskovanju težijo k razumevanju pomenov, ki so pripisani stvarim in procesom okoli nas. To pa ni mogoče in niti smiselno (zgolj) z uporabo kvantitativnih metod, zato so prevladujoče uporabljene kvalitativne metode raziskovanja (Flick 2004).

Epistemologija

Pri epistemološki poziciji gre pravzaprav za način, kako odgovarjamo na dve ključni vprašanji. Prvo vprašanje je, **ali lahko** opazovalec oziroma izvajalec raziskave identificira ali ugotovi, kakšne se 'realne', 'dejanske', 'objektivne' značilnosti družbenih in političnih fenomenov in kakšna so razmerja med njimi. Drugo vprašanje, ki je povezano z epistemološko pozicijo pa je, **na kakšen način** je mogoče to **spoznanje** o družbenih in političnih fenomenih. Odgovori na ti dve vprašanji so lahko zelo različni, vendar je v osnovi mogoče razlikovati tri ključne pozicije, in sicer pozitivizem, realizem in interpretativizem (Marsh in Furlong 2010).

Pozitivizem

Pozitivizma ni enostavno opredeliti, med drugim tudi zato, ker so ga v preteklosti različni avtorji uporabljali na različne načine. Kljub temu je mogoče nekatere ključne značilnosti pozitivizma orisati. V osnovi gre za epistemološko pozicijo, ki temelji na objektivistični ontologiji, kar pomeni, kot smo predhodno že povedali, da predpostavlja obstoj sveta neodvisno od nas in našega vedenja o njem. Ker izhaja iz te ontološke predpostavke, obravnava družbene in politične fenomene kot nam zunanje. Ti sestavljajo objektivni svet, ki ga je potrebno spoznavati na specifičen način. Kako? Pozitivizem pri družboslovnem raziskovanju zagovarja apliciranje **metod**, ki se jih uporablja v **naravoslovju** (Hammersley 2014). To v osnovi pomeni, da je mogoče ugotavljati regularna razmerja med družbenimi fenomeni, pri čemer so edini fenomeni, o katerih je mogoče nekaj vedeti, tisti, ki jih lahko zaznamo. Ključen način, kako pridemo do vednosti o fenomenih prek uporabe teorije, katere namen je ustvarjanje določenih hipotez, ki jih nato testiramo. Na tej podlagi, trdijo pozitivisti, so omogočene razlage družbenih **zakonitosti** (na primer družbenega/političnega delovanja in obnašanja posameznikov ali skupin). Če teorije omogočajo kreiranje hipotez, potem je te potrebno testirati, kar pomeni, da raziskovalec zbira 'dejstva', ki zagotavljajo osnovo ugotavljanje in spoznavanje zakonitosti. V okviru pozitivizma je pri tem ključna (problematična)

ideja, da raziskovalec zbira dejstva (empirične dokaze) tako, da je vedno vrednotno nevtralen in kot tak objektivni (Brinkmann 2018). Ker pozitivisti zagovarjajo raziskovanje, ki naj temelji na naravoslovnih znanostih, je zanje osrednji način pridobivanja (družbenih) podatkov tako, da jih kvantificirajo. To pomeni, da med pozitivisti obstaja široko prepričanje, da je **kvantifikacija** (družbenih in političnih fenomenov) način objektivnega spoznavanja in razlaganja, zaradi česar je takšno raziskovanje široko razširjeno. Pozitivizem nadalje zagovarja, da objektivnost raziskovalca pomeni tudi nujno razlikovanje in ločevanje empiričnih vprašanj (kaj 'dejansko je') od normativnih (kako 'bi moralo biti') (Brinkmann 2018, 11). Pozitivisti namreč menijo, da je cilj vsakršne znanosti, tudi družboslovja, zasledovanje empiričnih vprašanj, medtem ko odgovorov na normativna vprašanja ni mogoče naslavljeti oziroma na njih odgovoriti na 'objektiven' način, temveč vedno na podlagi osebnega mnenja ali prepričanja. Slednje pa za pozitiviste ni sprejemljivo.

Realizem

Takoj na začetku je smiselno poudariti, da je realizem kot ontološka pozicija zelo široka in nikakor ni uniformna. Kot bomo pokazali, je znotraj realizma možno identificirati več različnih tokov. Izhodiščno izpostavimo, da si realizem kot ontološka pozicija deli nekatere značilnosti s pozitivizmom, čeprav Brinkmann (2018) opozarja na prisotnost napačne predpostavke, da je pozitivizem izšel oziroma je oblika realizma. Ne glede na to pa je mogoče trditi, da si realizem deli dve ključni značilnosti s pozitivizmom. Prva je temeljno (ontološko) prepričanje, da je svet 'tam zunaj' neodvisen od nas in je kot tak 'objektivno dejstvo'. Druga značilnost pa je, da je potrebno v družboslovju uporabljati čim bolj 'znanstvene' metode raziskovanja, ki jih je mogoče najti v naravoslovnih vedah.

Morda temeljna značilnost, po kateri se realizem razlikuje od pozitivizma je, da vseh družbenih fenomenov in razmerij med njimi ni (vedno) mogoče neposredno opazovati, kar pa še ne pomeni, da ne obstajajo (kot bi to trdili pozitivisti). Tako realisti za določene

fenomene in procese trdijo, da gre za **globlje** družbenopolitične **strukture**, ki so na prvi pogled očem skrite. Naloga raziskovalcev je, da jih odkrijejo (Marsh in Furlong 2010).

Realizem je mogoče razdeliti na vsaj dva večja tokova, in sicer empirični realizem in kritični realizem. **Empirični realizem** je bližje pozitivizmu, ko zagovarja, da je z uporabo primernih (naravoslovnih) metod v raziskovanju mogoče priti do razlag realnosti. Velikokrat se za tovrstni realizem uporablja izraz naivni realizem, med drugim tudi zaradi (pre)enostavne teze, da je realnost 'tam zunaj', ki obstaja neodvisno od nas, mogoče znanstveno natančno popisati in razložiti. **Kritični realizem** pa na drugi strani sicer pristaja na to, da obstaja določena zunanja objektivnost oziroma materialnost sveta, v katerem živimo, vendar pa hkrati zavračajo, da obstaja čista, neovirana in neposredna korespondenca med tem svetom in vednostjo o njem (Bhaskar 2011). To pomeni, da kritični realizem pristaja na to, da obstaja razlika med kategorijami, uporabljenimi za (znanstveno) razlaganje in razumevanje, ter svetom, ki jih te kategorije razlagajo.

Interpretativizem

Interpretativizem je termin, s katerim označujemo epistemološko pozicijo, nasprotno pozitivizmu. S terminom je zajet pogled številnih avtorjev, ki dvomijo in so kritični do apliciranja naravoslovnega znanstvenega modela v družboslovju. Interpretativisti se strinjajo, da materija družboslovja nikakor ni enaka tisti, ki je objekt naravoslovja, zaradi česar tudi izhodiščno ni niti mogoče niti smiselno uporabljati naravoslovnih znanstvenih raziskovalnih metod v družboslovju (Hammersley 2014). Družboslovci morajo zagrabit subjektivne pomenе družbenih dejanj in fenomenov, s čimer interpretativisti poudarjajo, da je (družbeni) svet **konstruiran**. Kontinuirano ga sooblikujejo posamezniki ter kolektivitete na različne načine, med drugim na primer prek jezika oziroma diskurzov. Raziskovalci, ki izhajajo iz interpretativistične tradicije torej zagovarjajo, da svet 'tam zunaj' ne obstaja neodvisno od nas, kar posledično pomeni tudi, da ga

ne moremo razumeti neodvisno od naših interpretacij in ne moremo imeti objektivne slike o njem.

Omenili smo, da interpretativisti zavračajo idejo o obstoju družbenega sveta, neodvisnega od nas samih, in trdijo, da na ta način realnosti ni mogoče pojasnjevati, pač pa ga je potrebno razumeti prek pomenov dejanj družbenih akterjev. S tem dajejo velik poudarek na **razumevanje**. V tej luči je pomembno izpostaviti, da v okviru interpretativizma obstaja težnja po razumevanju (*Verstehen*), ne pa razlaganju (*Erklärung*) družbenopolitičnega. To razlikovanje se je pojavilo postopoma, izrazito vidno pa je postalo s pisanjem Wilhelma Diltheya, Edmunda Husserla in Maxa Webera (Snape in Spencer 2003). Ti filozofi so zlasti artikulirali, kako človeško delovanje in oblikovanje pomenov zahtevata poseben pristop k humanističnim in družboslovnim vedam, ki je ontološko in epistemološko utemeljen drugače kot pozitivistični pristop, ki sloni na ideji uporabe metod naravoslovnih znanosti (kot smo pokazali, pozitivizem trdi, da je so vzročno-posledičnega razlaganja družbenega sveta mogoče priti na objektivni način z opazovanjem in eksperimentiranjem). *Verstehen* predstavlja torej osrednji cilj interpretativistov, saj družbenega sveta ni mogoče razlagati na enak način kot naravnega sveta, saj ni objektivni, pač pa je potrebno prek interpretacije razumeti, kako ljudje oblikujejo na primer svojo identiteto, svoje delovanje ter pomene, ki jih pripisujejo stvarjem.

Prav **interpretacije** in **pomeni** so tisti, ki so za družbene fenomene ključni. Interpretacije so vedno možne le prek in skozi diskurze, družbenopolitične kontekste, razmerja moči, družbene odnose in tradicije. Marsh in Furlong (2010, 200) podata zelo jasen primer, kako se interpretativisti lotevajo raziskovanja. Pravita, da bi interpretativisti na primer pri proučevanju politične participacije izhodiščno ugotavljali, kako ljudje sploh razumejo, kaj je politično in kaj je participacija. Usmerili bi se torej na pomene, ki jih ljudje pripisujejo politični participaciji. Prav tako bi velik poudarek dali na samo vlogo raziskovalca in njegovo refleksijo politične participacije, njegovo razumevanje tega področja proučevanja. Kot pravita Marsh in Furlong (2010),

takšno proučevanje zahteva veliko več kot zgolj statistično analizo numeričnih podatkov o participaciji, zaradi česar interpretativisti v svojih raziskavah (prevladujoče) uporabljajo kvalitativne metode. To nas seveda pripelje k vprašanju, kako torej razumeti kvalitativno raziskovanje.

ORIS (NEKATERIH) ZNAČILNOSTI KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA

Kljub temu, da smo na predhodnih straneh že naslovili nekatere elemente kvalitativnega raziskovanja, bomo na tem mestu strnjeno prikazali, kako ga razumeti. Najprej je smiselno nasloviti izraz 'kvalitativno raziskovanje'. Spomnimo, v uvodu učbenika smo v povezavi z izrazom uporabili metaforo dežnika. Gre torej za termin, ki ga uporabljamo za izredno široko polje različnih (meta)filozofskih izhodišč, teoretičnih pristopov, metodologij in tehnik, ki v najširšem smislu omogočajo proučevanja izkušenj ljudi in pomenov, ki jih ljudje pripisujejo stvarem in fenomenom svetov, v katerih živijo. Z uporabo različnih raziskovalnih metod, kakršne so tudi te, ki jih predstavlja ta učbenik (torej intervju, fokusne skupine in opazovanje), je kvalitativno raziskovanje usmerjeno k pridobivanju podatkov, razumevanju in interpretaciji vsakdanjih in tudi nevsakdanjih družbenih, političnih, kulturnih kontekstov. Vendar je kvalitativno raziskovanje precej več kot zgolj aplikacija in uporaba specifičnih kvalitativnih metod. Ena od značilnosti kvalitativnega raziskovanja je, da omogoča prepoznavati na primer dileme, relevantne vsebine in tematike, ki jih kot take ne prepoznavajo (le) raziskovalci, temveč posamezniki in skupine, ki so ciljna populacija raziskovalcev.

Mnogokrat je namen kvalitativnega raziskovanja torej identificirati in tudi razumeti **izkušnje** tistih, ki so del raziskave, njihove družbene in kulturne norme, njihove osmislitve političnih odnosov in razmerij ter procesov. In to je eno od bistev kvalitativnega (družboslovnega) raziskovanja: od naravoslovnih znanosti se razlikuje po tem, da objekti analiz v slednji (na primer atomi, plini in kemične snovi) ne pripisujejo

pomenov stvarnem in procesom, ki se dogajajo v svetu. Ljudje pa jih pripisujejo in to je tisto, kar je pogosto ključen interes kvalitativnega raziskovanja: kako, na kakšen način in kakšne **pomene pripisujejo** posamezniki ali skupine procesom ter stvarnem, s katerimi so obkroženi. Trent in Cho (2014) v tem kontekstu pokazeta, da kvalitativno raziskovanje zajema interpretativni pristop k obravnavanju sveta. To pomeni, da kvalitativni raziskovalci proučujejo stvari in procese v njihovih naravnih okoljih in jih skušajo razumeti ter interpretirati. Pri tem je ključno, da interpretacija poteka ves čas izvajanja raziskave, tudi takrat, ko se odločamo o uporabi specifičnih metod proučevanja – tako zbiranja podatkov (kar je materija tega učbenika), kot tudi analiziranja zbranih podatkov. Hkrati morajo raziskovalci internalizirati koncepte in predpostavke, ki so podlaga kvalitativnemu raziskovanju. Vse to pa zahteva seveda veliko usposabljanja in ne nazadnje tudi izkušenj. Kajti izhodiščna orientacija raziskovalca v okviru kvalitativnega raziskovanja je največkrat zasledovanje interpretacije iz perspektive ljudi, ki so 'subjekti' študije. To pa v veliki meri pomeni ponotranjenje nekaterih predpostavk, med njimi tudi takih, ki jih Lofland in Lofland (1995) označujeta kot osrednja epistemološka načela. Prvo tako načelo je, da je medosebna interakcija temeljni in celoviti pogoj 'vstopa' v um druge osebe, drugo načelo pa je, da je tak 'vstop' temelj pridobivanja družboslovnega znanja. Z drugimi besedami, gre za 'emično perspektivo'.

Emična perspektiva

Uveljavljena razlaga pravi, da je izraz 'emična perspektiva' prvi uporabil jezikoslovec **Kenneth Pike** (1967), pri čemer je razlikoval med emično in etično perspektivo. Emična perspektiva je 'notranji' pogled na resničnost, torej pogled, ki ga ima opazovanec. Kot smo že ugotovili, gre za enega glavnih konceptov, ki vodi kvalitativno raziskovanje. Poglejmo še nekaj argumentov, zakaj. Emična perspektiva je temeljnega pomena za razumevanje, kako ljudje dojemajo svet okoli sebe. Kvalitativni raziskovalci pogosto začnejo s postavljanjem odprtih vprašanj o tem, kako stvari delujejo ali so razumljene iz perspektive tistih, ki so vključeni v raziskavo. To

raziskovalcu omogoča, da oblikuje koncept, idejo ali situacijo in jo nato podrobneje opredeli, kar zagotavlja natančnejši prikaz udeleženčevega 'mentalnega zemljevida' ali kulturno specifičnega razumevanja. Slednje je pri emični perspektivi pomembno, ker omogoča razumevanje **opazovančevega pogleda**, s tem pa lahko dobimo tudi vednost in razumevanje o tem, ali se pogled tega opazovanca razlikuje (ali pa ne) od prevladujočih mnenj in perspektiv v skupini, kjer živi ali deluje (Fetterman 2008).

Ob tem velja še poudariti, da je emični perspektivi nasprotna tista pozicija, ki ji rečemo (po Pikeu) etična perspektiva. V okviru te perspektive raziskovalec situacijo opazuje od zunaj, skuša biti nevtralen v smislu, da njegov cilj ni 'vstopiti' v um opazovanca. Etična perspektiva je bliže oziroma sinhrona s pozitivistično epistemologijo, saj temelji na ideji, da moramo raziskovati kar se da objektivno in zbirati empirične podatke zgolj prek nevtralnega opazovanja. Zunanji pogled oziroma etična perspektiva je za kvalitativno raziskovanje zato neznačilna, saj v njegovem okviru prevladuje ideja, da je prek interpretacij formacije subjektivitet (bodisi individualnih bodisi kolektivnih) možno (bolj) poglobljeno razumevanje družbenopolitičnih kontekstov, procesov in realnosti.

Gostobesedni opis in poudarek na kontekstu

Naslednja značilnost kvalitativnega raziskovanja je usmerjenost na razumevanje konteksta prek detajlnih opisov. To pomeni, da raziskovalci namenjajo veliko prostora **natančnemu popisu** in interpretaciji okolja in okoliščin vsebine, populacije ali koncepta, ki ga raziskujejo. Zelo pogosto se celo zdi, da so kvalitativne študije polne nepomembnih detajlov, ki jih niti ni vredno izpostavljati. Toda ravno ti mikrodetajli so nemalokrat izjemno relevantni, saj dajejo dodaten uvid in razumevanje tistega, kar raziskovalec proučuje. Prav tako imajo lahko te podrobnosti izjemen vpliv na delovanje in mišljenje subjektov, ki jih proučujemo. Identifikacija in popis podrobnosti zagotavljata natančnejše ali boljše razumevanje širšega konteksta, v katerem posamezniki ali skupine delujejo. Pri tem vidimo, da

kvalitativni raziskovalci, ki dajejo poudarek na natančen in rigorozen popis mikro-okolja in okoliščin, sledijo interpretativni epistemološki poziciji. Ta izhaja iz ideje, da so posamezniki tisti, ki dajejo pomene družbenemu svetu, pomeni pa ne nastajajo v vakuumu ali praznem prostoru, temveč v razmerju do drugih, do ožjih in širših skupnosti, do institucij, političnih akterjev itd. Prav zato je za kvalitativne raziskovalce pomembno, da se sami seznanjajo s kontekstom in ga popisujejo oziroma orisujejo.

V povezavi s poudarkom na kontekstu je zagotovo smiselno izpostaviti avtorja fraze gostobesedni ali gosti opis (*thick description*), in sicer **Clifforda Geertza** (1973), ki je relevanten zato, ker je metodološko opredelil pomen natančnega popisa podrobnosti konteksta in čemu tak popis služi. Geertza in njegov gostobesedni opis velja omeniti tudi zato, da ne bi narobe razumeli popis konteksta kot nečesa, kar enostavno na dolgo in široko opišemo. Ne gre zgolj za opis, temveč – kar pokaže oziroma razloži tudi Geertz – ima ta metodološka tehnika pomembno vlogo pri interpretaciji. Kakšno? Geertz je z gostobesednim opisom želel poudariti, da je človeški um neposredno povezan z našim obnašanjem. Morda se zdi to samoumevno, vendar so včasih nekateri filozofi (strogo) ločevali med umom in 'zunanjim' delovanjem človeka. Geertz pa je izpostavil, da je gostobesedni opis v raziskovanju smiseln, ker zagotavlja **razumevanje** kulturnih (in družbenopolitičnih) **okvirov** ter **pomenov**, prek in znotraj katerih akterji osmišljujejo svet okoli sebe ter lastno delovanje, obnašanje. Posebej za etnografijo kot posebno raziskovalno polje je Geertz utemeljeval nujnost gostobesednega opisa, pri čemer slednji ni le deskriptiven, temveč interpretativen. Gostobesedni opis kot napotilo ali vodilo kvalitativnega raziskovanja danes pomeni, da je praktično vsakršno opazovanje utemeljeno v implicitni ali eksplicitni teoriji in da so opisi družbena konstrukcija, ne pa (objektiven) odsev neke zunanje realnosti. Morda velja omeniti tudi Thomasa Schwandta (2007, 296), ki je izpostavil, da je »gostobesedno opisovanje nekega družbenega delovanja dejansko že začetek interpretacije, in sicer tako, da beležimo okoliščine, pomene, namere, strategije, motivacije itd., ki

so značilne za tisto, kar proučujemo. Opis je gostobeseden zaradi te interpretacije in ne zaradi samih podrobnosti v opisu«.

TEORIJA, METODOLOGIJA IN METODE V PROCESU KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA

Čeprav je učbenik primarno namenjen predstavitvi in osmislitvi izbranih metod zbiranja podatkov v kvalitativnem raziskovanju, je nemogoče in tudi nesmiselno kar takoj preiti na njihovo razlago, ne da bi vsaj v manjši meri naslovili, kako so umeščene v celotni raziskovalni proces. Čeprav celovita razlaga raziskovalnega procesa presega obseg in namen tega učbenika, pa bomo v nadaljevanju skušali podati vsaj nekatere ključne razsežnosti te tematike.

Takoj na začetku je smiselno povedati, da raziskovanje ni nekaj, kar poteka v mehurčku. Če kaj, potem je ravno za kvalitativno raziskovanje značilno, da so družbeni, politični in kulturni konteksti osnovno okolje, kjer raziskovanje poteka, obenem pa raziskovalci nimajo enakega razumevanja, kaj ti konteksti sploh so in na kakšen način jih razumeti. Kot vidimo, se zopet vračamo k različnim ontološkim in epistemološkim pozicijam (glej podpoglavje Ontologija in epistemologija), s katerimi so povezane tudi različne teorije, ki jih včasih bolj implicitno, včasih pa zelo eksplicitno uporabljajo raziskovalci v svojih študijah. **Teorije** so v tem smislu nekakšni 'pojasnjevalni zemljevidi', kako razumeti družbeno realnost in fenomene v njem. So pogosto osnovane v empiričnih podatkih, vendar gredo tudi onkraj njih in so pojasnjevalne na bolj splošni-abstraktni ravni. V kvalitativnem raziskovanju je veliko različnih teorij, ki lahko 'vodijo' naše raziskovanje, med drugimi so pogosto uporabljene fenomenologija, etnometodologija, konstruktivizem, post-strukturalizem, feminizem, marksizem, intersekcionalna teorija, teorije diskurza itd. Seznam nikakor ni izčrpen.

Zgoraj smo že nakazali, kakšna je povezava med teorijo in raziskovanjem. Teorija je za družboslovne raziskovalce pomembna, ker

ponuja ne le okvir razumevanja družbene realnosti in fenomenov v njem, temveč predstavlja s tem tudi temelj in utemeljitev raziskave, ki jo želimo oziroma jo izvajamo. Znotraj postavljenega teoretičnega okvira pa tudi razlagamo pojme in vsebine, ki so povezane z raziskavo.

Tukaj omenimo včasih prevladujočo idejo, da kvalitativno raziskovanje ne izhaja iz določene teorije, temveč jo zgradi na podlagi empiričnega proučevanja. Glavna 'krivca' za takšen mit sta **Barney Glaser in Anselm Strauss** (1967), ki sta s svojimi raziskavami vzpostavila in zagovarjala t.i. **utemeljeno teorijo** (*Grounded theory*). To v osnovi pomeni, da sta se lotila raziskave brez predhodne teorije in jo utemeljila na podlagi pridobljenih empiričnih podatkov. Ko raziskovalci izhajajo iz opazovanja in zbiranja empiričnih podatkov ter zgradijo teorijo, to imenujemo **induktivni** pristop. Ko pa raziskovalci začnejo z določeno teorijo in jo preverjajo prek terenskega dela in pridobljenih empiričnih podatkov, pa to imenujemo **deduktivni** pristop. To sta dve temeljni procesni razmerji med teorijo in raziskovanjem, med katerima je mogoče ločevati.

Pomembno pa je poudariti, da je takšno ločevanje med induktivnim in deduktivnim pristopom v kvalitativnem raziskovanju problematično. Eden od pomembnih avtorjev na področju kvalitativnega raziskovanja Uwe Flick (2007, 21) pokaže, da v raziskovanje vedno vstopamo z določeno teorijo v ozadju. Morda ta ni eksplicitna, vendar je v začetnem opredeljevanju, kako razumemo obravnavano vsebino, kako smo zastavili raziskavo in katere metode bomo uporabili, vedno v ozadju tudi naše razumevanje realnosti (na primer jo razumemo kot neodvisno od nas, ali pa jo razumemo kot vedno konstruirano) in kako lahko nekaj (z)vemo o tej realnosti (v ozadju je naša epistemološka pozicija).

Omenili smo, da ko začnemo z raziskavo, vedno pojasnimo, kaj raziskujemo, zakaj nekaj raziskujemo in tudi kako ter iz kakšne perspektive bomo izbrano tematiko ali problem proučevali. S tem pravzaprav postavimo metodologijo raziskovanja. **Metodologija** je načrt, kako bo raziskava potekala, pri čemer kombiniramo metode in teorijo. Metodologija je tisto, kar raziskovalec dejansko izvaja ali

opravi potem, ko je oblikoval vse elemente raziskave v neko celoto. Ker je, kot smo omenili, metodologija kombinacija teoretičnih zastavitev in praktičnih korakov (metod) v raziskavi, so v njenem ozadju vedno meta-teoretske ali filozofske predpostavke, iz katerih raziskovalec izhaja. To so med drugim že večkrat omenjeni ontološka in epistemološka pozicija.

Če torej metodologijo lahko razumemo kot načrt raziskovanja, ki mora jasno, koherentno in celovito artikulirati teoretično zastavitev oziroma podlago raziskave ter konkretne tehnike zbiranja in analiziranja podatkov, kako potem razumeti metode? Raziskovalne **metode** običajno opredeljujemo kot orodja ali tehnike zbiranja, pa tudi analiziranja podatkov. Raziskovalne metode so v kvalitativnem raziskovanju izjemno raznolike tako glede njihovega namena, kot tudi načina izvajanja. Med drugim med metode zbiranja podatkov uvrščamo etnografsko delo, avtoetnografske tehnike, različne oblike intervjujev, fokusne skupine, oralno zgodovino, zbiranje (in analizo) dokumentov, vsebinsko analizo, historiografske metode, diskurzivno analizo in mnoge druge. Kot lahko vidimo, raziskovalci v kvalitativni raziskavi izbirajo različne metode pridobivanja takih podatkov, ki nekaj povedo o tematiki ali problemu, ki ga proučujejo. Za katero metodo se bo raziskovalec odločil, pa je stvar več različnih elementov raziskave, med drugim (meta)teoretskega okvira, postavljenega raziskovalnega vprašanja, vsebine raziskave in namena ali cilja raziskave. Povedano drugače, izbira metode je odvisna glede na to, kako sta vsebina raziskave in raziskovalno vprašanje zastavljena ter uokvirjena, pa tudi glede na možnosti, ki jih ima raziskovalec na 'terenu' (na primer dostopnost posameznikov ali skupin, dostopnost besedilnih virov).

Do sedaj smo naslovili že kar nekaj elementov, ki jih mora imeti kvalitativna raziskava: med drugim smo omenili teoretični okvir, raziskovalno vprašanje, tematiko oziroma problem raziskave, metodologijo, metode zbiranje podatkov in analizo podatkov. Vse to so sestavni deli raziskave, vendar kako poteka sama raziskava?

Raziskava ima **sestavne dele in faze**, ki jih lahko opredelimo. Celoten proces se začne z idejo za raziskavo. Raziskovalec se mora

odločiti, kaj bo proučeval, kaj ga zanima oziroma kje vidi raziskovalni problem. Sledi pregled literature in teoretično uokvirjanje (Flick 2007). To pomeni, da mora raziskovalec ugotoviti, kaj vse je že bilo dognano ali ugotovljeno glede problematike, ki jo namerava proučevati. Dobiti mora vpogled v to, kakšno znanje že obstaja glede tistega, kar ga kot raziskovalna tematika zanima. Teoretično uokvirjanje poteka praktično sočasno s pregledom literature in predstavlja temelj, kako raziskovalec problematiko razume, iz kakšnega zornega kota bo nanjo gledal in kako bo opredelil ključne pojme ali procese, ki so relevantni za raziskavo. V povezavi s tem raziskovalec nato oblikuje metodologijo. Pripravi torej načrt raziskave (o tem smo že govorili). Sledi zbiranje podatkov prek izbranih metod in ko ustvari korpus podatkov, preide na fazo analize in interpretacije. Raziskavo je na koncu potrebno (dokončno) ubesediti: to pomeni, da jo popiše in objavi, pri čemer je to lahko na primer v obliki raziskovalnega poročila, znanstvene knjige ali članka (Holliday 2016). Prek objave se raziskava nato tudi razširja oziroma diseminira, saj lahko ugotovitve in izsledke preberejo na primer drugi raziskovalci, politični odločevalci ali širša javnost.

Čeprav smo zgoraj na kratko orisali potek raziskave, kakor da poteka v zaporednih fazah, ena za drugo, pa pri dejanski izvedbi ni (vedno) tako. Za kvalitativno raziskovanje je izjemno značilna **cikličnost**, kar pomeni, da so faze med seboj povezane in se raziskovalec 'sprehaja' med njimi (Leech in Onwuegbuzie 2008). Tako je na primer pogosto, da se raziskovalec v fazi zbiranja podatkov, ko pride do zanimivih delnih ugotovitev ali nečesa, kar ni pričakoval, 'vrne' k pregledu literature in teoretičnim izhodiščem, lahko prilagodi metodologijo raziskave itd.

Ciklično naravo kvalitativnega raziskovanja je možno podobno opazovati pri izbiri metod zbiranja podatkov, ki so konkretno orodje, kako pridobimo vsebino, ki jo bomo analizirali in ki raziskovalcu nekaj pove o raziskovalnem problemu. Ko na primer raziskovalec naredi prvo zasnovno raziskavo, vključno s potencialnimi metodami zbiranja podatkov, ki jih bo uporabil, potem pa pri pregledu literature

ugotovi, da bi bila kakšna druga metoda zbiranja bolj smiselna, se lahko vrne k vprašanju predvidenih metod in raziskavo v tem elementu prilagodi. Ali pa kasneje, ko se odloča o vzorcu, na katerem bo zbiral podatke, vidi, da je metoda neprimerna zaradi populacije, ki jo je izbral. V tem primeru mora zopet prilagoditi zasnovano raziskavo in premisliti o smiselnosti uporabe določene metode zbiranja podatkov.

Pomembno se je torej zavedati, da proces raziskovanja ni linearen in ne poteka tako, da ko zaključimo eno fazo, pridemo na drugo in se na predhodno nikoli ne vračamo. V procesu raziskovanja je vedno prisotna cikličnost in prepletenost faz med seboj.

ZBIRANJE PODATKOV V KVALITATIVNEM RAZISKOVANJU

Ker je učbenik primarno namenjen predstavitvi izbranih ključnih kvalitativnih metod zbiranja podatkov, bomo ob zaključku poglavja nekaj vrstic namenili tudi premisleku, kaj sploh pomeni zbiranje podatkov in kako razumeti ta element kvalitativnega raziskovanja.

Kot smo že povedali, kvalitativne raziskovalce zanimajo izkušnje, razumevanja in pomeni, ki jih posamezniki ali skupine pripisujejo določeni stvari ali procesu. Zanimajo jih identitete, izkušnje, razmerja in interakcije ter dokumenti v različnih družbenopolitičnih ali kulturnih kontekstih. Zato jih posledično zanima tudi, kako do njih priti ali do njih dostopati.

Kvalitativno zbiranje podatkov je torej (i)zbiranje in tudi produkcija običajno jezikovnega (pa tudi vizualnega) materiala za analiziranje in razumevanje fenomenov, družbenih okvirov, individualnih ali kolektivnih izkušenj in z njimi povezanih procesov, v katerih se oblikujejo pomeni (Flick 2018, 7). Kvalitativno zbiranje podatkov se v okviru raziskovanja izvaja tudi v namen odkrivanja in opisovanja določenih problemov (ki jih predhodno ni bilo mogoče zaznati ali nanje raziskovalec ni pomislil), procesov in struktur v družbi, kulturi, politiki, gospodarstvu itd. Zbiranje podatkov lahko temelji na človeških

procesih, kot so govorjenje, poslušanje in opazovanje, pri tem pa je namen največkrat pridobiti material oziroma podatke, ki omogočajo in na podlagi katere sta izvedeni analiza in interpretacija tematike ali problema, ki ga raziskovalec proučuje. Na ta način (lahko) pridobi nova spoznanja in vednost.

Osrednjih ciljev zbiranja podatkov v kvalitativnem raziskovanju je več. Eden je, kot smo že ugotovili, **pridobiti material** za analizo fenomena, ki je predmet raziskave. Naslednji cilj, ki se seveda nanaša tudi na prvega, je povezan s tem, kako zbirati podatke, kako do njih priti. V tej luči je ta cilj neposredno odvisen od tega, kakšen metodološki aparat raziskovalec zgradi in uporabi. Glede tega je pomembno, da metodološki okvir raziskave smiselno, strukturirano in koherentno poveže proučevano tematiko, raziskovalno vprašanje, teoretski okvir in metode ter pristope, ki jih uporabljamo.

PRIPOROČENO BRANJE

- Bryman, Alan. 2005. *Quantity and Quality in Social Research*. London: Routledge.
- Brinkmann, Svend. 2018. *Philosophies of Qualitative Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Ritchie, Jane, Jane Lewis, Carol McNaughton Nicholls in Rachel Ormston, ur. 2018. *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: SAGE.

3

ETNOGRAFIJA IN OPAZOVANJE (Z UDELEŽBO)

Kvalitativno raziskovanje je največkrat usmerjeno k interpretaciji in razumevanju delovanja posameznikov in skupin, odnosov med njimi ter k pridobivanju in oblikovanju novega znanja glede pomenov, ki jih ljudje pripisujejo fenomenom v svetu, ki jih obdaja. Toda kako lahko pridemo do uvida v te odnose med posamezniki ter skupinami, kako lahko vpogledamo v pomene, norme, obnašanja in identitete ljudi? Eden od pomembnih načinov je, da ljudi (in okolico) opazujemo.

Opazovanje je raziskovalna metoda, ki raziskovalcem omogoča, da pridobijo natančen popis družbenega okolja in dogodkov, v namen kontekstualizacije delovanja in obnašanja ljudi znotraj njihovega družbenopolitičnega in/ali kulturnega miljeja. Zato pravimo, da je metoda opazovanja v družboslovju nekaj, kar zajema sistematično in natančno sledenje obnašanju in izrekanju: gledamo in zapisujemo, kaj ljudje delajo in govorijo, posledično pa metoda pomeni tudi način, kako priti do razumevanja in interpretacije konteksta, v katerem ljudje delujejo in izrekajo.

Morda se zdi na prvi pogled, da je metoda glede na njen pravkar opisani namen izjemno enostavna: ko veš, kaj ali koga želiš proučevati, greš na teren, opazuješ in zapišeš, kar si opazil ali slišal. Vendar se v okviru raziskovalnega procesa postavljajo številna vprašanja, na katera moramo poznati odgovore in biti nanje pripravljeni, če želimo zagotoviti dobro izvedbo v smislu, da bomo pridobili kvalitetne podatke, ki nam bodo nekaj 'povedali'. Vprašati se moramo na primer, kdaj oziroma pri proučevanju česa uporabiti to metodo, ali

jo uporabiti v kombinaciji z drugimi metodami in katerimi, kakšne so prednosti te metode v primerjavi z drugimi, kako se pripraviti na izvedbo opazovanja in kako opazovanje izvesti. V tem poglavju bomo naslovili vsa ta vprašanja in na ta način pojasnili metodo opazovanja ter pokazali nekatere njene bistvene elemente. Poglavje v ta namen obravnava naslednje vidike:

- Kdaj uporabiti opazovanje in kaj opazovati
- Oblike opazovanj
- Priprava na izvedbo opazovanja
- Izvedba opazovanja z udeležbo

Preden se jih lotimo, je smiselno v uvodu spregovoriti še o **razliki** med pojmom **opazovanje** in **etnografija**, ki se pojavljata v naslovu poglavja in nasploh v kvalitativnem raziskovanju. Sta pojma sinonima in predstavljata isto stvar?

Mnoge opredelitve etnografije in opazovanja je med seboj težko, če ne že nemogoče ločiti in razlikovati. Oba pojma sta namreč povezana z delovanjem raziskovalca na terenu, kjer se 'potopi' v neko družbeno okolje za daljše obdobje, opazuje obnašanje in posluša, kaj ljudje govorijo in se pogovarjajo, ter sprašuje opazovane subjekte, kar ga zanima. Nekatere opredelitve oba pojma razlikujejo po tem, da je opazovanje dejansko posebna terenska tehnika in jo raziskovalec izvaja tako, da zgolj 'z razdalje' spremlja, medtem ko etnograf na terenu ne le opazuje, temveč kombinira in uporablja več metod zbiranja podatkov. Etnograf je po teh opredelitvah tudi bolj 'potopljen' v kulturno okolje, ki ga proučuje, opazovalec pa opazuje z večje ali manjše 'razdalje'. Poudarimo, da takšna razlikovanja nimajo univerzalne veljavnosti in jih ne moremo vzeti kot dokončne (Bryman 2012, 432).

Je pa pomembno, da ima etnografija kot pojem še nek dodaten pomen, ki ga opazovanje nima. Etnografijo lahko namreč osmislimo

ne le kot metodo pridobivanja podatkov, temveč kot celotno raziskavo, vključno z izsledki, na primer v obliki znanstvene knjige. Na to nakazuje tudi etimološki izvor pojma etnografija, saj združuje dva pojma, in sicer 'etno', kar pomeni 'skupnost' ali 'kultura', in 'grafija', kar pomeni 'pisati, zapisati in opisati'. Tako je etnografijo, ki jo Barbara Tedlock (2000) opredeljuje kot 'napisno prakso', mogoče razumeti kot proces in produkt pisanja, snemanja in opisovanja kulture. Toda po drugi strani imamo tudi sodobne opredelitve, ki ne sledijo tako strogo etimologiji pojma. Hammersley in Atkinson (2019) v podrobnejšem opisu opredeljujeta etnografski projekt kot dolgotrajno odkrito ali prikrito sodelovanje v vsakdanjem življenju ljudi, opazovanje, kaj se dogaja, poslušanje, kaj se govori, in zastavljanje vprašanj.

KDAJ UPORABITI OPAZOVANJE IN KAJ OPAZOVATI

Opazovanje kot metoda zbiranja podatkov velja za eno najbolj uporabnih in uporabljenih, kar niti ne preseneča. Zakaj? Zato, ker je prek etnografskega dela mogoče pridobiti veliko količino uporabnih in vsebinsko 'bogatih' podatkov, ki raziskovalcu lahko pomagajo pri razumevanju problema, ki ga želi nasloviti.

Opazovanje je uporabna metoda že v samem procesu **spoznavanja konteksta** in okoliščin raziskave. Ko raziskovalec želi vpogledati v (fizično, družbeno, kulturno) okolje, ki ga zanima in predstavlja kontekst raziskave, je uporaba opazovanja smiselna, saj lahko pridobi dober začetni oris in razumevanje okoliščin, razmerij med ljudmi, skupinami itd. Prek opazovanja, ki je na začetku brez udeležbe raziskovalca, spoznava skupnost, v kateri poteka raziskava. Opazovanje je lahko uporabljeno tudi za identificiranje tihih oziroma ponotranjenih norm in vrednot, ki so značilne za neko skupino ali skupnost. Te se lahko kažejo ne le v tem, kar člani skupnosti govorijo, temveč tudi v gestah, kot so pozdravi, neverbalna komunikacija, vsakodnevne rutine in podobno. Obnašanje ljudi je seveda pogojeno z normami in

vrednotami, ki si jih v skupnosti delijo, hkrati pa je mogoče prek opazovanja videti tudi odklone ali zavrnitve kakšnih družbenih protokolov in norm. Vsi ti drobni detajli so pomembni, ker ne predstavljajo le korpusa podatkov za raziskavo, temveč gradijo pri raziskovalcu zavedanje, kako se mora obnašati v skupnosti, ki jo opazuje, sploh, če tekom opazovanja želi vzpostaviti odnos z opazovanci. Slednji morajo namreč tistemu, ki jih opazuje, zaupati in z njim razviti odnos, tega pa ni mogoče doseči, če se raziskovalec ne uspe prilagoditi in upoštevati (nepisanih) norm in pravil, ki veljajo v opazovani skupnosti.

Ko govorimo o tem, kdaj uporabiti opazovanje, je potrebno omeniti, da jo je možno sicer uporabiti kot samostojno metodo. Takrat običajno govorimo o opazovanju brez udeležbe (glej podpoglavje Oblike opazovanj). Vendar je to zelo redko. Bolj pogosto je, da raziskovalci, ki uporabljajo metodo opazovanja, slednjo **kombinirajo** z drugimi oblikami zbiranja podatkov, kot je na primer intervju. Skoraj samoumevno je, da raziskovalec odnos s proučevanci razvija tako, da se z njimi pogovarja, jih sprašuje in od njih poskuša pridobiti čim več odgovorov, ki mu pomagajo pri odgovarjanju na zastavljena raziskovalna vprašanja. To seveda pomeni, da v dialogu s člani določene proučevane skupnosti izvaja neko vrsto intervjuja.

Na kratko lahko torej rečemo, da opazovanje kot metodo uporabimo, ko želimo pridobiti vpogled in se seznaniti s kontekstom, kjer poteka raziskava; spoznati in razumeti (nepisana) pravila in norme opazovancev oziroma opazovane populacije; odkrivati ponotranjene rutine, družbene kalkulacije in protokole v okolju, kjer poteka raziskava; seznaniti se z in razumeti obnašanje posameznikov in/ali proučevanih skupnosti.

Seveda opazovanje kot metoda nikakor ni omejena zgolj na pridobivanje zgoraj opisanih uvidov, temveč ponuja številne druge možnosti. Čeprav smo pravkar v opisu pojasnili, kdaj je smiselno uporabiti opazovanje, pa je mogoče navesti nadaljnje razloge, v kakšnih primerih jo uporabiti (Bernard 2018).

Eden od razlogov je povezan s pridobivanjem **uvodnega uvida** v kontekst raziskave. Prek opazovanja lahko namreč razširimo polje proučevanja, in sicer tako, da zbiramo podatke, ki ne zadevajo neposredno zgolj zastavljenega raziskovalnega vprašanja, temveč tudi širše. To je smiselno, ker lahko na ta način pridemo do boljšega razumevanja osrednjega vprašanja.

Naslednji razlog je tudi, da z uporabo te metode (posebej, če gre za opazovanje z udeležbo) pridobimo **zaupanje** ljudi, ki se nam 'odprejo' na povsem drugačen način, kot je to ob enkratnem srečanju in izvedbi (zgolj) intervjuja. Načeloma se prek opazovanja v skupnosti, kjer smo dlje časa, razvijejo bolj poglobljeni odnosi in s tem tudi odnosi zaupanja. Še eden od razlogov je tudi, da prek opazovanja pridobimo uvide v **osebnost** posameznikov, ki so udeleženi v raziskavi, kar nam omogoča postavljanje vprašanj, ki nas zanimajo, na takšen način, da ne bomo naleteli na negativen odziv. Ker prek opazovanja z udeležbo spoznamo, ali je proučevana oseba hitro razdražljiva, zamerljiva, ipd., lahko temu prilagajamo tudi vprašanja.

Sedaj, ko je bolj jasno, kdaj oziroma v kakšnih primerih uporabiti opazovanje kot način zbiranja podatkov in kakšni so nekateri možni razlogi za implementacijo te metode, pa je smiselno še bolj konkretizirati, kaj sploh opazujemo tekom izvedbe.

Kraj ali družbeno okolje

Čeprav so seveda ključen fokus v kvalitativnem raziskovanju ljudje in pomeni, ki jih ljudje dajejo stvarem in procesom okoli sebe, pa pri metodi opazovanja ne usmerjamo pozornosti le nanje. Enako pomembno je opazovanje kraja oziroma proučevanega **družbenopolitičnega konteksta**. Če se osredotočamo na kraj, lahko ugotovimo, kako ljudje urejajo svoja življenja in uporabljajo prostor, kjer se nahajajo. Opazovanje kraja torej ne pomeni le gledati, kako so stvari razporejene, kje se fizično nahajajo in kakšne so njihove fizične lastnosti. Pomembno je, da pri opazovanju kraja reflektiramo vloge, ki jih imajo ureditve prostora, načine uporabe prostorov in

objektov v njem, (simbolične) pomene prostora za interakcijo ljudi itd. Opazovanje vsega tega lahko pripomore k razumevanju samega konteksta razmerij med ljudmi in tudi njihovega obnašanja (Gobo 2008, 173).

Obnašanje in interakcije

Ena od prednosti opazovanja je, da smo na terenu (lahko) prisotni dlje časa in imamo posledično možnost skozi daljše časovno obdobje opazovati ljudi v različnih situacijah. Eden od osrednjih namenov te metode je opazovanje **obnašanja** ljudi v njihovih družbenopolitičnih in kulturnih okoljih (DeWalt in DeWalt 2011). To opazujemo tako, da spremljamo in se osredotočamo na dejanja in **interakcije** med posamezniki in na ravni skupin ali skupnosti. S tem je naš fokus na tem, kaj ljudje delajo, pa tudi česa ne. Poslušamo, kaj govorijo in kako govorijo. To pomeni, da v okviru opazovanja na primer primarno ne sprašujemo posameznikov, kaj bi naredili v določeni situaciji, temveč to delovanje v konkretni situaciji gledamo, jo beležimo. Če bi jih namreč neposredno spraševali o njihovem delovanju ali obnašanju, kot na primer v intervjuju, bi lahko sodelujoči v raziskavi odgovorili tako, kot bi mislili, da od njih pričakuje izvajalec raziskave. Svoj odgovor bi torej prilagodili. Pri opazovanju pa sodelujoči v raziskave težje prilagajajo svoje obnašanje glede na to, kar mislijo, da pričakuje raziskovalec. Na ta način lahko opazovanje pokaže tudi, kakšna je diskrepanca med tistim, kar ljudje govorijo in kar dejansko delajo.

Kot že izpostavljeno, je eden ključnih elementov delovanja ljudi njihova interakcija. Slednja je seveda tudi predmet ali objekt opazovanja. Za razumevanje določene problematike ali fenomena je pomembno, da dobimo uvid, na kakšen način ljudje komunicirajo v različnih družbenih situacijah. Pri tem je pomembno, kaj je izrečeno, pa tudi, na kakšen način. S tem želimo poudariti, da je **neverbalna komunikacija** enako pomembna kot verbalna. Neverbalna komunikacija pa je seveda del govornice telesa.

Govorica telesa

Govorica telesa je še eden od pomembnih elementov, ki ga v okviru raziskave lahko naslavljamo, beležimo in kot tak predstavlja del nabora pridobljenih podatkov. Opazovanje **gestikulacij, telesne drže, obrazne mimike** itd., lahko ponudi pomemben uvid v razumevanje konteksta in razmerij med posamezniki in/ali skupinami. Čeprav se morda zdi na prvi pogled nejasno, kaj nam telesna govorica lahko pove, pa mnoge raziskave ugotavljajo (Lofland in Lofland 1995), da so telesna drža, uporaba telesa in neverbalna komunikacija zelo različne v različnih kulturnih okoljih. Razlikujejo se načini pozdravljanja, telesnega stika ob srečanju in pogovorih, usmerjenost oči ob interakciji, telesna drža glede na socialni status ipd. Vse to je običajno seveda del nepisanih pravil in norm v skupnosti, ki so lahko del razlage določenega družbenopolitičnega fenomena.

OBLIKE OPAZOVANJ

Glede na to, kaj vse lahko proučujemo prek opazovanja kot metode in kako različne so lahko usmeritve, kaj bomo opazovali, je hitro jasno, da obstajajo tudi precej **različni načini izvajanja** te metode, ne le v smislu prakticiranja, temveč tudi različnih teoretičnih izhodišč. Omenimo na primer etnografijo čikaške šole, etnografijo na podlagi simboličnega interakcionizma, fenomenološko etnografijo, feministično etnografijo itd. (Angrosino 2007, Atkinson in drugi 2007). Pomembno pa je tudi, da poznamo več pristopov k izvajanju metode, prek česar lahko prilagodimo konkretno terensko delo pridobivanja podatkov glede na to, kaj sploh želimo ugotavljati, kakšen je izhodiščni problem, ki ga naslavljamo, in kakšno je okolje, v katerega vstopamo.

Najbolj klasična in pogosta delitev oblike opazovanja kot metode je glede na udeležbo raziskovalca v skupnosti, ki jo opazuje. Uporabo opazovanja tako lahko gledamo prek kontinuuma od popolne udeležbe do neudeležbe. Seveda to ne pomeni, da sta le dve možni izbiri, opazovanje, kjer smo popolnoma udeleženi, ali na drugi strani tako, kjer ni udeležbe. Stopnja udeležbe lahko variira glede na ti skrajni obliki.

Vloga raziskovalcev pri opazovanju je torej v znanstveni literaturi pogosto opisana v obsegu med popolno participacijo in popolno 'nevidnostjo' raziskovalca. Popolna udeležbo tekom pridobivanja podatkov prek opazovanja so predvsem antropologi označevali kot '*going native*', kar pomeni, da raziskovalec pravzaprav postane del skupnosti, se v njej giblje in deluje, kot da je njen pripadnik in član (Jorgensen 2008). Takšno opazovanje je dolgotrajno, zahteva veliko časa, včasih ne le mesece, temveč leta. Na drugi strani pa imamo popolno neudeležbenost, ki zahteva od raziskovalca, da je sicer prisoten v skupnosti, vendar člani te skupnosti pravzaprav nimajo z njim nikakršnega stika. Če pa ga imajo, pa ob tem ne vedo (povsem), kaj raziskovalec počne in kakšen je njegov namen. Slednje oblike ne imenujemo le opazovanje brez udeležbe, temveč ji pravimo prikrito opazovanje. S tem pa smo že izpostavili še eno možno delitev oblike opazovanja, in sicer glede na odkritost ali prikritost raziskovalca in njegovih namenov (Bryman 2012).

Odkrito in prikrito opazovanje v zaprtih ali odprtih okoljih

Eden od možnih načinov opazovanja izbranega konteksta, skupnosti ali problema na terenu je, da se raziskovalec odloči, da opazovancem ne razkrije kaj počne, in torej ne pove, da jih proučuje. Ta strategija ima svoje prednosti, med katerimi je na primer pomembna ta, da se lahko na ta način izognemo celotnemu procesu pogajanj in dogovarjanj glede vstopa v neko institucijo ali v zasebna življenja ljudi. Dostop do skupnosti je namreč pogosto težavno, sploh če se ljudje v tej skupnosti zavedajo namere raziskovalca. Velikokrat se namreč zgodi, da so ljudje sumničavi, skeptični ali odprto nastrojeni proti raziskovalcem, saj imajo občutek, da jih lahko na primer izdajo, ali da bodo izgubili zasebnost. Če torej ne razkrijemo svoje namere, da bomo raziskovali, pa se tem vprašanjem in dilemam ter bojznim skupnosti ali njeni članov lahko izognemo. Hkrati pa se je potrebno zavedati, da je tu tudi pomembna etična dilema, saj moramo načeloma tiste, ki so del raziskave, obvestiti o tem, kaj počnemo, in morajo na podlagi

te informacije izrecno potrditi ali zavrniti sodelovanje v raziskavi (Angrosino 2007). Če raziskovalec tega ne naredi, potem je lahko njegovo delovanje ali raziskovanje razumljeno kot neetično. Etična dilema tukaj nastopi predvsem zato, ker včasih okolje, v katerem želimo raziskovati, zahteva vsaj delno prikritost. V nekaterih okoljih namreč raziskovalca nikakor ne bi tolerirali in bi zato to okolje bilo zanj ostalo nedostopno. V povezavi s tem lahko razločujemo tudi, ali so okolja, v katerih želimo izvajati opazovanje, javna in dostopna ali bolj zasebne in zaprte narave.

Dostop do nekaterih organizacij ali skupnosti ni nekaj, kar je samo po sebi umevno, temveč mora raziskovalec vnaprej strateško premisliti, kako bo vstopil v takšne **zaprte sisteme** in opraviti veliko interakcij ter dela, da si bo dostop do njih zagotovil. Hkrati pa je včasih odločilen tudi faktor sreče, da pridobi dostop. Kot rečeno, če se raziskovalec že odloči za raziskavo v bolj zaprtih sistemih ali okoljih, ker ga določen problem zanima oziroma ga bi rad raziskoval, potem je pomembno, da se zaveda nekaterih strateških možnosti in taktik, ki jih je mogoče uporabiti, da si zagotovi dostop. Med drugim je tako na primer možno, da raziskovalec uporabi poznanstva in kontakte, ki mu morda lahko pomagajo pri zagotavljanju dostopa. Če raziskovalec takih kontaktov nima, potem mora (prikrito ali odkrito) vzpostaviti začetni kontakt z nekom iz tega zaprtega okolja ali organizacije, ki mu bo kasneje (morda) omogočil dostop. Seveda je tu zopet vprašanje, ali lahko raziskovalec vstopi v stik z nekom iz zaprtega okolja, ne da bi mu povedal, zakaj želi vstopiti v to okolje. Še druga taktika pogajanja za vstop v določen zaprt sistem je tudi, da raziskovalec skupnosti ali organizaciji ponudi nekaj v zameno, če ga člani pripustijo zraven.

Dostop do **odprtih ali javnih okolij** se zdi neproblematičen in bolj enostaven kot tisti do zaprtih. Vendar je tudi pridobivanje dostopa do javnih prostorov ali kontekstov včasih lahko problematično in se raziskovalci srečajo z nekaterimi dilemami. Čeprav je dostop do javnega okolja lahko nemoten in lahko morda opazujemo okolico, prostor, obnašanje ljudi ter njihove prakse nemoteno, pa ne moremo seveda priti do podatkov, kot so mnenja članov določene skupnosti, njihove

vrednote, njihovi pogledi ter pomeni, ki jih imajo določene stvari, prakse ali fenomeni za njih. Zato je seveda tudi pri odprtih okoljih pred raziskovalcem dilema, kako si bo zagotovil dostop do ljudi, do 'emične' perspektive (glej poglavje 2), kar je v kvalitativnem raziskovanju morda ključnega pomena. Če seveda raziskovalec deluje prikrito, potem do takšnega pogleda skoraj zagotovo ne bo mogel priti, saj se mu ljudje ne bodo zaupali. V tem primeru bo moral delovati odkrito in v smeri, da pridobi zaupanje ljudi v proučevani skupnosti. Tudi tukaj so uporabne številne strategije, kako si zagotoviti dostop, ena ključnih pa je, da raziskovalec najprej vzpostavi poglobljen odnos s t.i. ključnim informatorjem (Gobo 2008). To je običajno oseba, ki je relativno pomembna v skupnosti, ki ima z večino dobre odnose in tudi pozna značilnosti skupine, njeno delovanje, navade, norme in običaje. Takšna oseba bo raziskovalca hitro vpeljala v skupnost in mu vsaj sprva ponudila tudi dostop do konkretnih informacij in podatkov.

Opazovanje z udeležbo

Kot smo že izpostavili, je najbolj 'skrajna' oblika opazovanja z udeležbo tista, kjer raziskovalec ostane v določeni skupnosti za daljše obdobje in praktično postane del te skupnosti. Sicer pa je opazovanje z udeležbo vedno proces, v katerem se raziskovalec izpostavi in je **udeležen** v dnevne rutine ter aktivnosti članov skupnosti, ki jo proučujemo (DeWalt in DeWalt 2011). Zakaj je to pomembno? Ker na ta način prek udeležbe pridobimo vpogled v obnašanje posameznikov v skupnosti ter red in ureditev, kakršna veljata v določeni skupnosti. To pomeni, da dobimo vpogled tudi v nepisane norme, pravila in običaje, ki nam lahko povedo veliko o družbenopolitičnem življenju skupnosti. V okviru izvajanja opazovanja z udeležbo mora raziskovalec delovati v skladu z normami in običaji ter vsakodnevnimi rutinami, saj lahko le tako pridobi **zaupanje** članov skupnosti. Po drugi strani pa je naloga raziskovalca, da vendarle ob tem obdrži tudi določeno mero distance, ki mu omogoča, da opravlja raziskovanje. To praktično pomeni, da se ves čas tekom opazovanja ohranja zavedanje o razlogih, zakaj je na

terenu, in to kar vidi ter sliši vsaj deloma premišlja v navezavi na raziskovalno vprašanje ali problem, ki si ga je zastavil v okviru raziskave. S tem, ko obdrži primerno distanco, prav tako ne vpliva (v pretirani meri) na delovanje in obnašanje ljudi. Če bi namreč prekomerno vplival nanje, ne bi dobil vpogleda v to, kako ljudje delujejo v vsakodnevnem življenju. Lastnemu vplivu na proučevano skupnost ali ljudi se sicer raziskovalec ne more popolnoma izogniti, vendar je pomembno poudariti, da v kvalitativnem raziskovanju ni tendence zasledovanja 'popolne' objektivnosti – slednje je tako ali tako iz interpretativistične pozicije problematizirano. Glede vpliva na proučevano skupnost velja omeniti še, da obstajajo raziskovalni pristopi, kot je na skupnosti temelječe raziskovanje (*community-based participatory research*), ki so vrednotno utemeljeni in v okviru katerih raziskovalec zavestno deluje v skupnosti s ciljem, običajno usmerjenim k dobrobiti te skupnosti (Hacker 2013). Raziskovalec je v tem pristopu hkrati tudi aktivist in je torej meja med njim in proučevano skupnostjo še bolj zabrisana, kar pa po drugi strani ne pomeni, da na terenu ne deluje več po določenih raziskovalnih načelih (glej poglavje 1; podpoglavje Dimenzija etike kvalitativnega raziskovanja).

Na začetku poglavja smo izpostavili, da je opazovanje možno izvajati na več načinov glede na stopnjo udeležbe (Bryman 2012). Čeprav shematično, je opazovanje glede stopnje udeležbe mogoče deliti na opazovanje s **pasivno udeležbo**, kjer je raziskovalec del skupnosti, vendar praktično ne sodeluje v njenih aktivnostih. Večinoma člane skupnosti opazuje ter beleži, kaj opazovanci počnejo in kaj govorijo. Naslednja stopnja je zmerna udeležba, kjer smo deloma aktivni v skupnosti, vendar je naša angažiranost v teh aktivnostih le občasna in neintruzivna. Sledi **aktivna udeležba**, kjer raziskovalec išče načine, kako bi sodeloval pri aktivnostih članov skupnosti in skuša čim več sodelovati v praksah ter dejavnostih opazovancev. Cilj pri tem je, da podrobneje spoznavamo norme in pravila, ki determinirajo in ukalupljajo delovanje posameznikov v skupnosti. **Popolna udeležba** pa je, ko je raziskovalec povsem aktiven v dejavnostih in praksah opazovancev, in sicer običajno v daljšem časovnem obdobju.

Opazovanje brez udeležbe

Če je najbolj pogosta izvedba opazovanja tista, kjer je raziskovalec bolj ali manj aktivno udeležen v dejavnostih skupnosti, pa je na drugi strani mogoče opazovati tudi popolnoma brez udeležbe, čemur včasih rečemo tudi **neposredno opazovanje** (Guest, Namey in Mitchell 2013). Slednjo tehniko nekateri umeščajo med kvantitativne, saj se opazovalec eksplicitno osredotoči na štetje frekvence in/ali intenzivnosti določenega obnašanja, dogodkov ipd. Čeprav v večini primerov neposredno opazovanje izvajajo raziskovalci sami, pa včasih niti ni potrebno, da opazovanje izvaja (vodilni) raziskovalec, temveč jo lahko opravimo tudi z uporabo tehnologije, saj pri neposrednem opazovanju ni interakcije med raziskovalcem in opazovanci.

Lahko pa seveda prek opazovanja brez udeležbe pridobivamo tudi kvalitativne podatke, kot so na primer podrobni opisi delovanja in obnašanja posameznikov, aktivnosti opazovancev in njihova telesna govorica, podrobnejši opis konteksta itd. Opazovanje brez udeležbe si lahko predstavljamo tudi prek metafore muhe na steni. Opazovalec je kot muha sicer v prostoru, je viden, vendar hkrati skorajda neopazen in oddaljen. S takim pristopom doseže, da ne intervenira in ne moti vsakodnevnega delovanja in aktivnosti opazovane populacije. Pristop opazovanja brez udeležbe omogoča tudi vpogled v aktivnosti in delovanje ljudi z razdalje, kar ponuja tudi bolj zbrano in sistematično poslušanje tistega, kar opazovanci povedo. Obenem pa je mogoče vse, kar opazujemo, neposredno beležiti. Beleženje, o katerem bomo še govorili, je lahko na primer pri izvajanju opazovanja z udeležbo precej bolj problematično, saj opazovanci, ki vidijo raziskovalca, da si ves čas beleži, postanejo do njega sumničavi in se mu zato tudi ne odprejo.

Pri kvalitativnem raziskovanju je opazovanje brez udeležbe sicer **manj pogost** način zbiranja podatkov, ker je dejansko težko pridobiti pomensko polne podatke zgolj z opazovanjem, ne da bi raziskovalec imel vsaj določeno mero interakcije z opazovanci. Tudi če skuša povsem omejiti svoj vpliv, je to zaradi njegove (predvsem odkrite) prisotnosti praktično nemogoče. To so ugotovili tudi tekom raziskave,

po kateri se vpliv raziskovalcev na opazovance imenuje '**učinek Hawthorne**' (Gobo 2008).

Na kratko, ta študija je bila izvedena v tovarni Hawthorne Works v bližini Chicaga, v kateri so želeli preveriti vpliv razsvetljenosti prostora na učinkovitost delavcev. Seveda je bila predpostavka, da se bo ob večji razsvetljenosti povečala tudi delovna učinkovitost. In obratno, ob manjši razsvetljenosti se bo učinkovitost delavcev zmanjšala. Delavci so bili o eksperimentu obveščeni. Rezultati študije so pokazali, da se je učinkovitost delavcev v obeh primerih povečala, torej tako ob slabši, kot boljši razsvetljenosti. Ena od razlag je bila, da so se delavci zavedali svoje vpetosti v eksperiment in so zato spremenili svoje delovne navade in delovno vnemo. Razlaga je torej bila, da se delovanje opazovancev spremeni že ob njihovem zavedanju, da so del raziskave oziroma eksperimenta, čemur pravimo 'učinek Hawthorne' (Schwartzman 1993).

Čeprav se je pomembno zavedati, kakšen učinek ima lahko raziskovalčeva prisotnost na ljudi v skupnosti, ki jo proučujemo, pa te ne pomeni, da ljudje vedno in povsem spremenijo svoje vedenje. Če bi ga, bi bila metoda opazovanja nesmiselna. Se je pa za to, da bi bilo opazovanje čim bolj uspešno, nanj potrebno dobro pripraviti.

PRIPRAVA NA IZVEDBO OPAZOVANJA

V luči raziskovalne tematike in problema oziroma postavljenega raziskovalnega vprašanja je nujno premisliti, kako pristopiti k opazovanju in ga tudi konsistentno izvesti, v kolikor želimo pridobiti smiselne in uporabne podatke, ki nam bodo nekaj povedali. Priprava na opazovanje vključuje premislek, katero tehniko bomo uporabili, v kakšni meri bomo udeleženi v skupnosti in kaj bo to pomenilo za našo celotno raziskavo. Prav tako priprava pomeni, da se za opazovanje usposobimo, kar na primer pomeni, da smo se tekom izvedbe zmožni orientirati na več stvari hkrati, na primer na obnašanje ali komunikacijo posameznikov, obenem pa tudi širšega konteksta, v katerem

poteka interakcija. Z drugimi besedami, raziskovalec mora biti sposoben ohranjati pozornost tako na široko kot ozko perspektivo. Nadalje, raziskovalec mora predhodno določiti kraj oziroma okolje, kjer bo zbiranje podatkov prek opazovanja potekalo, premisliti lasten položaj na terenu ter na kakšen način vstopiti v kontekst, se z njim seznaniti ter 'potopiti' v okolje. Slednje med drugim pomeni tudi, da pridobimo naklonjenost ali zaupanje ljudi v proučevani populaciji.

Izbira kraja oziroma konteksta opazovanja

Ko se odločimo, da bomo uporabili metodo opazovanja, je eden od osnovnih korakov tudi **izbira lokacije** ali konteksta opazovanja (Guest, Namey in Mitchell 2013). Čeprav se zdi samo po sebi umevno, da izberemo tisti kraj, kjer se nahaja populacija, ki nas zanima, ali fenomen, ki ga bomo proučevali, pa smo vseeno lahko večkrat soočeni z dejstvom, da lahko izbrano problematiko proučujemo na več različnih lokacijah. Tako odločitev, kje bomo proučevali, temelji na različnih dejavnikih, med drugim tudi, ali imamo predhodno kakšno poznanstvo ali vezo, prek katere bomo lažje vstopili v okolje opazovanja; ali je kraj opazovanja lahko dostopen; ali imamo možnost daljšega zadrževanja na izbrani potencialni lokaciji; ali so na lokaciji ljudje, katerih aktivnosti in mnenja nas zanimajo. Ker moramo odgovoriti na ta in podobna vprašanja, je potrebno pred samim opazovanjem obiskati različne lokacije, se z njimi preliminarno seznaniti ter na podlagi tega sprejeti odločitev. Tudi ko imamo izbrano lokacijo oziroma kontekst, je smiselno pred vstopom na teren obiskati kraj proučevanja in premisliti, kje ter kako bomo delovali in se gibali, ko bomo naposled dejansko na terenu.

Premislek o lastni poziciji in podobi

Preden gre raziskovalec izvajati metodo opazovanja, mora opraviti premislek ne le o lokaciji in ljudeh, ki jih bo opazoval, temveč tudi o sebi. Ker je v kvalitativnem raziskovanju tisti, ki raziskavo izvaja, del raziskovalnega procesa in je vanj močno vpet, s tem bolj ali manj

neposredno vpliva tudi na kontekst, ki ga opazuje. Zato mora predhodno opraviti refleksijo, kako se bo **pozicioniral na terenu**, kakšno vlogo bo imel in kako bo vzpostavil ter vzdrževal odnos s proučevano populacijo. Pri tem so med drugim na primer bistvena vprašanja, kako se vključiti v skupnost in kako se predstaviti na samem začetku vstopa v kontekst, kako (uvodoma) postavljati vprašanja in kakšnih vprašanj je lahko deležen s strani tistih, ki jih želi proučevati. Ko si odgovori ali vsaj reflektira ta vprašanja, bo raziskovalec lažje razumel, kako naj deluje na terenu in na kakšen način naj vstopa v interakcijo z ljudmi (Arthur in Nazroo 2003).

Eden od vidikov premisleka o lastnem angažiranju na terenu je tudi **izgled**. Preden gre raziskovalec na teren je zelo pomembno, da premisli, kako lahko njegova zunanja podoba vpliva na opazovanje. Zavedati se je namreč potrebno, da na kraju opazovanja ljudje ne le zaznajo, ampak so običajno tudi v interakciji s tistim, ki izvaja opazovanje. Tako lahko na primer v kontekstu predhodnega preverjanja kraja opazovanja premislimo tudi, kakšna oblačila ljudje nosijo in kakšen je njihov zunanji izgled. Po potrebi se raziskovalec nato odloči, ali naj se tem praksam oblačenja in zunanjih izgledov posameznikov približa, saj na ta način ne bi preveč izstopal in se lažje zlil z okolico. Čeprav se morda sliši nenavadno, da bi se s stilom oblačenja prilagajali opazovani populaciji, pa se je pomembno zavedati, da ravno način oblačenja lahko odraža družbeni status posameznika, njegovo pozicijo v skupini ipd. Če na te detajle nismo pozorni, se lahko na terenu znajdemo v neprijetnem položaju. Predstavljam si na primer, da se raziskovalec obleče zelo formalno in nosi na primer kravato, medtem ko opazuje ljudi v revnejšem predelu določenega mesta. Zelo hitro se lahko zgodi, da bodo ljudje, s katerimi je raziskovalec želel vzpostaviti stik, zavrnil sodelovanje ali pa bili do tako oblečenega raziskovalca zelo nezaupljivi. Poleg tega, da lahko predhodno na terenu preverimo, kakšen zunanji izgled bi bil primeren, je še ena možna strategija ta, da se glede tega pogovorimo s ključnim informatorjem, ki nam bo znal svetovati.

Predhodno testno opazovanje

Če nekdo, ki nima izkušenj z izvedbo metode opazovanja, vstopi na teren takoj in brez predpriprav, se lahko znajde v hudi zagati. Število interakcij in druge podrobnosti na terenu ga lahko tako presenetijo, da veliko pomembnih podatkov izpusti, si jih ne zapomni in ne popiše. Prav tako se lahko zaradi neizkušenosti ne znajde v smislu vzpostavljanja prvih kontaktov, vzdrževanja kontaktov, ali pa postavljanja vprašanj ljudem, vključenih v raziskavo, prek katerih bi lahko pridobil uporabne podatke glede proučevanega problema. Neizkušenost in nepripravljenost raziskovalca sta v tej luči lahko veliki oviri, ki preprečujeta, da bi prek metode prišel do uporabnih podatkov, ki bi jih lahko interpretiral in analiziral. Prav zaradi tega je pogosto smiselno, da raziskovalec opravi **predhoden obisk** terena in se z njim spozna (glej zgoraj), ravno tako pa je smiselno, da opravi predhodno testno opazovanje (Hennink, Hutter in Bailey 2011).

Predhodno testno opazovanje lahko opravimo na kakšni drugi lokaciji, ki je podobna tisti, kjer bomo kasneje metodo dejansko uporabili. Seveda predhodnega testnega opazovanja ne moremo izvesti v celoti in v daljšem časovnem obdobju, vendar pa lahko vsaj do določene mere pridobimo občutek, kaj vse je potrebno opazovati, na kaj se je potrebno usmeriti, da bi pridobili uporabne podatke, in na kakšen način bomo opazovali. S tem dobimo **orientacijo glede fokusa** opazovanja, hkrati pa gre tudi za **urjenje**, ki nam lahko pomaga, da kot opazovalci bolj suvereno, odločno in primerno delujemo na terenu. V tem smislu lahko vsaj deloma prek predhodnega testnega opazovanja pridobimo tudi samozavest, saj bolj jasno vemo, kdaj zgolj opazujemo in kdaj vstopimo v interakcijo z ljudmi. Prav tako s testnim opazovanjem pridobimo informacije, kaj potencialno lahko opazovance sprašujemo, kako si zapomnimo čim več podrobnosti ter kdaj je primeren čas, da stvari tudi popišemo oziroma zabeležimo. Ko pridobimo občutek, da smo z metodo dovolj seznanjeni in jo bomo uspešno uporabili, pa seveda sledi izvedba opazovanja.

IZVEDBA OPAZOVANJA (Z UDELEŽBO)

Kako izvedemo opazovanje je seveda odvisno od številnih predkora-kov in, kot smo že omenili, same zasnove celotne raziskave. Prav tako je bistveno, za kakšen način opazovanja se odločimo, saj izvedba opa-zovanja brez udeležbe ni enaka izvedbi opazovanja z udeležbo. V tem podpoglavju se bomo osredotočili na izvedbo opazovanja z udeležbo, saj je najbolj razširjena in se jo torej največkrat uporablja.

Izvedbo metode zbiranja podatkov prek opazovanja z udeležbo lahko razumemo kot **sestavljeno** iz treh med seboj prepletenih elementov, in sicer umestitve v kontekst in vzpostavljanje odnosa z opazovano populacijo, pridobivanja podatkov prek opazovanja in popisa oziroma beleženja podatkov.

Umestitev v kontekst in vzpostavljanje odnosa

Prvi koraki

Ko raziskovalec vstopi na teren, kjer izvaja metodo opazovanja, je njegova primarna naloga, da se **seznanj** z okoljem in vzpostavi odnos z ljudmi, ki jih bo proučeval. Vzpostavitev interakcije s skupnostjo ali posamezniki pa se ne more zgoditi kar takoj. Če bi raziskovalec takoj pristopil k ljudem in jih začel nagovarjati, bi ga zelo verjetno zavrnilo in do njega postali nezaupljivi, saj bi razumeli njegovo prisotnost in nenaden poskus vzpostavljanja odnosa kot poseg v njihovo zasebnost. Zato je pomembno, da raziskovalec najprej teren bolje spozna, ga 'začuti' in se mu prilagodi, med drugim tudi s svojo pojavnostjo, telesno govorico ipd. Raziskovalec je v večini primerov, ko vstopi na teren, bolj pasiven in zgolj 's strani' opazuje dogajanje. Na začetku mora delovati neinvazivno z namenom, da se ga skupnost ali posamezniki navadijo in jih njegova prisotnost ne moti. V tej prvi fazi seznanjanja s terenom in ljudmi v okolici je pomembno, da ljudje o raziskovalcu dobijo vtis, da je neškodljiv in nima slabih namenov. Vsaj deloma lahko za to poskrbi že tekom priprav (glej predhodno podpoglavje), da se bo ob začetku dejanskega izvajanja metode kazal

v taki luči. Poudarek v tej začetni fazi izvajanja metode je torej na prilagajanju in spoznavanju specifik okolja, medtem ko je pridobivanje podatkov, relevantnih za raziskavo, sekundarnega pomena (DeWalt in DeWalt 2011).

Prvo spoznavanje in prilagajanje kontekstu okolja običajno spremlja tudi raziskovalčeva **refleksija**, kateri posamezniki so tisti, ki so morda najbolj odprti, dovzetni za pogovor in zaupljivi. S tistimi raziskovalec najlažje **vzpostavi interakcijo**, ki je nujno potrebna za pridobivanje podatkov v smislu percepcij, občutij in razumevanj, ki jih imajo opazovanci. Prilagajanje kontekstu ne pomeni, da s strani in prikrito opazujemo, saj lahko tudi takšno vedenje pri izbrani populaciji povzroča nelagodje, ker imajo ljudje občutek, da za njimi 'vohljamo'. Prvo spoznavanje s kontekstom torej pomeni tudi refleksijo, komu se približati in na kakšen način, hkrati pa začenjamo z vzpostavljanjem neposredne interakcije prek pogovora. Kar nekaj vprašanj je takih, ki so primerna za prvo spoznavanje (poleg običajne predstavitve). Raziskovalec lahko začne z zelo splošnimi vprašanji, kot so prošnja za pomoč pri seznanjanju z okoljem ali ljudmi, ali vprašanja o zgodovini nekega prostora, organizacije ali kraja. Pogosto so ljudje ustrežljivi in pripravljeni pomagati in tudi počutijo se dobro, če lahko pomagajo, zato se raziskovalec lahko pogosto na začetku zateče k prošnjam za pomoč (Taylor, Bogdan in Devault 2016).

Lahko pa se seveda zgodi, da raziskovalec kakšno osebo na terenu že pozna. V tem primeru mu seveda ni potrebno vzpostaviti prvih stikov sam, saj mu jih pomaga vzpostaviti ta oseba. Je pa pomembno, da se raziskovalec ne naveže skozi celotno raziskovanje samo nanjo, saj potem z drugimi ne bo uspel vzpostaviti tesnejših odnosov in bo poglobljene podatke lahko dobil zgolj od te osebe, ki jo je poznal od prej (Taylor, Bogdan in Devault 2016).

Ko govorimo o prvih korakih vstopanja v kontekst raziskave, je smiselno izpostaviti še, da je čas, ki ga raziskovalec preživi na terenu v prvem obdobju običajno **krajše**, recimo zgolj uro ali dve na dan. Kljub temu, da se to zdi morda malo, pa je dovolj, da tudi v časovnem smislu

gradualno pridobiva vtis o kontekstu, hkrati pa tudi ciljna populacija raziskovalca spoznava postopoma. Kasneje tekom raziskovanja seveda ta čas dela na terenu podaljšuje. Je pa čas opazovanja vezan na to, kje poteka opazovanje. Če je to na primer neka organizacija, je čas opazovanja seveda omejen z njenim delovnim časom.

Vloga raziskovalca v proučevani skupnosti

Ko se raziskovalec umešča v kontekst, kjer bo opravljal opazovanje, to pomeni tudi, da vzpostavlja interakcijo z ljudmi v tem okolju. Del vzpostavljanja interakcije pa je tudi medsebojni odnos, ki nujno zajema tudi vloge, vključno z raziskovalčevo. V okviru opazovanja z udeležbo, kot že samo ime pove, je izvajalec metode **udeležen** v procesih skupnosti, ki jo opazuje, kar pomeni, da vedno prevzame tudi določeno pozicijo. Glede tega pa se lahko na terenu pojavijo nekateri problemi.

Eden takšnih problemov je, da opazovana skupnost sicer sprejme raziskovalčevo prisotnost, vendar ga še vedno dojema kot zunanjo osebo in mu člani te skupnosti tudi želijo določiti, kje, kdaj in kaj lahko opazuje. S tem mu seveda vsaj v določeni meri **omejijo** polje opazovanja, kar posledično pomeni, da ne bo dobil celovitega vpogleda v delovanje skupnosti in načine razmišljanja posameznikov v tej skupnosti. Če raziskovalcu člani skupnosti omejijo opazovanje, potem lahko pride tudi do situacije, kjer bodo imeli člani skupnosti dva obraza: v prisotnosti raziskovalca bodo delovali in se obnašali na en način, ko raziskovalca ne bo, pa na drugega. To seveda z vidika raziskave ni dobro in je zato potrebno storiti vse, kar je mogoče, da do takšne situacije oziroma omejevanja opazovanja ne pride. V idealnem scenariju mora biti raziskovalcu omogočeno popolno opazovanje, torej brez kakršnih koli omejitev, kar je seveda praktično neuresničljivo, mora pa vseeno k temu cilju stremeti. Ob tem se je potrebno zavedati, da do (skoraj) neomejenega opazovanja lahko raziskovalec pride šele po določenem času, kar pomeni, da mora biti potrpežljiv in **postopoma** pridobivati dostop in ne računati, da bo takoj, ko bo prišel na teren, imel neomejen vpogled in možnost opazovanja. Del strategije, kako

postopno pridobivati možnost neomejenega opazovanja, je krepitev odnosa s člani te skupnosti.

Vzpostavljanje odnosa

Če želi raziskovalec pridobiti vpogled v delovanje skupnosti, obnašanje njenih članov in njihova mnenja, norme in vrednote, mora z njimi vzpostaviti čim boljše in pristne odnose. Kaj to pomeni? To pomeni, da mora zgraditi že večkrat omenjeno zaupanje, s člani skupnosti mora ustvariti **sproščen in pristen** odnos, ki bo omogočil, da prek skupnih aktivnosti ter pogovora pridobi nove uvide v obliki kvalitativnih podatkov. Vzpostaviti takšen odnos pa ni enostavno, sploh v primeru, ko se člani skupnosti zavedajo, da jih raziskovalec opazuje (DeWalt in DeWalt 2011).

Sprva je potrebno izpostaviti, da je za izvajalca metode vzpostavljanje odnosa nemalokrat **zamudno in težavno**, sploh če pride v neko skupnost povsem na novo in predhodno ne pozna kakšne osebe, ki bi mu olajšala dostop. Zato pravimo, da je ta proces počasen in gradualen, hkrati pa ni enostavne formule, po kateri bi lahko raziskovalec brez problemov vzpostavil odnos in si tako zagotovil brezpogojno zaupanje članov skupine. Vsako opazovanje je namreč specifično glede na namen raziskave, prav tako pa so tudi skupnosti med seboj različne, imajo svoja interna pravila, svoje norme, vzorce obnašanja in delovanja. To so razlike na ravni skupnosti, potem pa imamo seveda še na ravni posameznikov ljudi z različnimi osebnostmi, ki so včasih bolj, včasih manj zaupljivi, razumevajoči in pripravljeni deliti (osebne) informacije z raziskovalcem. Toda kljub temu obstajajo strategije, kako lahko izvajalec metode 'prodre' v svet proučevane populacije.

Eden od korakov vzpostavljanja odnosa je bil omenjen že v razpravi o predkorakih oziroma pripravi na izvajanje opazovanja, in sicer predhodna preverba terena oziroma kraja opazovanja, kjer lahko dobimo informacije o tem, kako se člani skupnosti obnašajo in kakšen je njihov vsakodnevni zunanji izgled. Če je le mogoče, se lahko raziskovalec tem značilnostim populacije prilagodi in se tako bolj(e) zlije z okolico.

Tudi tekom izvajanja opazovanja je v prvih korakih raziskovalec vsaj deloma usmerjen k refleksiji, kaj ljudje počnejo in na kakšen način se obnašajo. Zanimati ga mora, kakšno je njihovo delovanje in kakšne so njihove vsakdanje **rutine**. V veliki meri velja pravilo, da smo ljudje bitja rutin, ki nam dajejo neko varnost in občutek konstantnosti. Ko izvajalec metode ugotovi, kaj ljudje v proučevani populaciji vsakodnevno ali vsaj pogosto počnejo, se tem rutinam lahko prilagodi in jih posnema. Na ta način posamezniki v proučevani populaciji ne bodo čutili, da jim raziskovalec rutino razbija, hkrati pa mu bodo bolj zaupali, ker bo postal del njihovih vsakdanjih opravil ali dejavnosti.

S tem, ko raziskovalec postane del vsakdanjih opravil in dejavnosti, pogosto lažje steče tudi izmenjava mnenj ter informacij med njim in člani skupnosti. Sproščen dialog je prav gotovo eden temeljnih procesov, iz katerega mora izhajati raziskovalec pri pridobivanju novih uvidov in podatkov. Vsaj do določene mere se mora živeti v posameznike, ki jih proučuje, se z njimi **poistovetiti** in poskušati najti nekatere skupne interese. S tem se tudi lažje in hitreje zgradi zaupanje (Taylor, Bogdan in Devault 2016).

Predhodno smo že omenili, da je eden od načinov, kako uvodoma vzpostaviti odnos tudi, da prosimo za pomoč. Ker so ljudje pogosto ustrezljivi, lahko raziskovalcu pomagajo na primer pri seznanjanju z določenimi rutinami ali pravili (na primer v organizaciji, ki jo proučujemo). Velja pa tudi obratno. Ko raziskovalec opravlja uvodno seznanjanje s kontekstom in ko skuša navezati prve stike, je pomembno, da opazi, ali kdo potrebuje pomoč. V primernem trenutku in na neinvaziven način lahko raziskovalec 'ponudi roko' pri kakšnem manjšem opravilu. Ljudje so običajno za pomoč hvaležni in tudi hitreje zaupajo nekemu, ki je pomagal. Sodelovanje kot oblika pomoči je tudi dobro izhodišče za to, da se raziskovalec zaplete v pogovor.

Ko izvajalec metode opazuje, mora biti pri svojem delu pristen in povsem 'pri stvari'. Najprej to seveda pomeni, da opazi čim več in si čim več poskuša zapomniti, v kontekstu vzpostavljanja odnosa z proučevano populacijo pa to pomeni, da ko uspe navezati stik in steče dialog, mora za tisto, kar mu ljudje povedo, izkazati **zanimanje**. Če

ne bo kazal interesa, mu ljudje prav veliko ne bodo povedali, s tem pa bo ostal tudi brez podatkov.

Pridobivanje podatkov

Udeležba in opazovanje

Do sedaj smo se osredotočali na prve aktivnosti raziskovalca, ko vstopi na teren, kjer bo potekalo pridobivanje podatkov. Seveda pa so to zgolj uvodne dejavnosti, ki šele zagotavljajo uspešno delo. Ko torej izvajalec metode opravi prvo seznanjanje s kontekstom in je vzpostavil tudi odnos z ljudmi v proučevanem okolju, sledijo konkretne aktivnosti zbiranja podatkov. V tem oziru je pomembno, da raziskovalec, ki se je odločil za opazovanje z udeležbo, prepozna, kaj je primerna udeležba in kaj ne.

Udeležba pomeni sodelovanje pri aktivnostih proučevane skupnosti, vendar je pri tem pomembno, da se raziskovalec zaveda, v kolikšni meri je ta udeležba smiselna ali ne. V okviru kvalitativnega raziskovanja poznamo metode, kot je na primer že večkrat omenjeno na skupnosti utemeljeno raziskovanje, kjer sta predvidena popolna angažiranost in delo skupaj s skupnostjo z določenim namenom. V tem primeru je udeležnost ekstremna in je raziskovalec 'eden od' članov skupnosti (Finley 2008). Sicer pa je bolj pogosto takšno opazovanje, kjer raziskovalec sicer sodeluje s skupnostjo oziroma njenimi člani, vendar je njegova primarna naloga zbiranje podatkov v namen raziskave. V tej luči torej izvajalec metode participira, vendar ga aktivnosti ne smejo okupirati v takšni meri, da bo 'pozabil' na njegovo primarno nalogo, torej zbiranje podatkov. Udeležba po eni strani omogoča poglobljeno opazovanje delovanja skupnosti in njenih članov, njihovih rutin itd., hkrati pa tudi, kako ti posamezniki vidijo svet okoli sebe, kako ga interpretirajo in konstruirajo. Do tega raziskovalec ne more priti, če je premalo udeležen in premalo komunicira, kar pomeni, da mora s proučevanimi subjekti deliti tudi bolj **zasebne informacije**. To je pomembno, ker bodo proučevanci z njim delili svoja zasebna občutja in intimne misli. Ob tem pa se mora raziskovalec ves čas zavedati tudi,

da takšen odnos lahko hitro vodi v preveč intimen odnos in ga čustva lahko 'zanesejo'. Zato se mora te 'pasti' ves čas zavedati in reflektirati, kakšen odnos vzpostavlja z udeleženci v raziskavi (Taylor, Bogdan in Devault 2016).

Izvajalec metode pri opazovanju teži k temu, da vzpostavi odnos s kar **najširšim krogom ljudi** iz skupnosti, ki jo proučuje, saj na ta način pridobi velik korpus podatkov, ki lahko prispeva k boljšemu razumevanju zastavljenega problema raziskave. Vendar je jasno, da se iz različnih razlogov z vsemi ljudmi ne bo mogel pogovoriti, ne bo mogel vzpostaviti odnosa in z vsemi sodelovati. Razlogi so različni, med drugim različna zaupljivost posameznikov, osebna kompatibilnost, ali omejen čas raziskovalca, ki ga lahko preživi na terenu.

Zato je pogosto, da se raziskovalci osredotočijo na nekaj izbranih posameznikov, ki jim v kvalitativnem raziskovanju pravimo **ključni informatorji** (Taylor, Bogdan in Devault 2016). Ti so osebe, s katerimi raziskovalec vzpostavi bolj poglobljen odnos, ki se raziskovalcu tudi bolj zaupajo. Ključni informatorji imajo z vidika zbiranja podatkov izjemno pomembno vlogo. Med drugim je njihova vloga to, da mu zagotavljajo pojasnila glede določene aktivnosti ali rutine skupnosti, mu pojasnjujejo osebna razmerja med posamezniki v proučevani skupnosti in mu na splošno v kontekstu raziskave 'odpirajo vrata'. Ključni informator je običajno oseba, ki je z vsemi v relativno dobrih odnosih v skupnosti, kar je pomembno z vidika, da si raziskovalec ne onemogoči oziroma zapre dostopa do dela populacije. Če bi namreč bil ključni informator v slabih odnosih z delom populacije in bi ta del populacije videl, da je raziskovalec nanj navezan, potem raziskovalcu ne zaupali. Prav tako je pomembno, da je ključni informator dober poznavalec razmerij in konteksta, v katerem poteka opazovanje, saj lahko izvajalcu metode posreduje pomembne 'notranje' informacije, na podlagi katerih lahko pride do relevantnih ugotovitev.

Se pa pri pridobivanju podatkov ne gre zanašati zgolj na ključnega informatorja, saj obstaja nevarnost, da bi raziskovalec dobil zgolj **parcialne ali pristranske** informacije. Tako se mora ob opazovanju udeleževati različnih aktivnosti s čim večjim krogom ljudi, s katerimi

krepi vezi samostojno, na primer tako, da zanje opravi kakšno delo, ali se zaplete v pogovor ob izvajanju dnevnih rutinskih aktivnosti.

Kako sprašujemo

Pomemben del podatkov v okviru opazovanja dobimo prek pogovora z ljudmi. Nekaj smo že zapisali o tem, na kakšen način pristopimo k pogovoru in kako izkoristimo določene situacije na terenu zato, da dialog steče. Vendar je morda še bolj pomembno, da vemo, kako opraviti pogovor in kaj spraševati (Angrosino 2007).

Odgovor na vprašanje, kaj spraševati, nikakor ni enostaven. Ni potrebno posebej poudarjati, da je to odvisno od tega, kaj želimo tekom raziskave ugotoviti, kaj je naš osrednji raziskovalni problem in katere vsebine nas zanimajo. Vendar je po drugi strani jasno, da ne moremo vsakega člana skupnosti, ki jo proučujemo, kar 'napasti' s podrobnimi vprašanji, temveč je potrebno biti bolj strateški.

Tako raziskovalec ob začetku pogovora običajno začne z bolj **osnovnimi ter splošnimi vprašanji**, ki se lahko na primer nanašajo na specifičen dogodek, ki se je ravno zgodil, ali pa 'naivno' prosi za pojasnitev kakšne okoliščine. Izvajalec metode sploh na začetku sprašuje tako, da pridobi informacije, ki so lahko uporabne za raziskavo, hkrati pa vprašanja niso pretežka v smislu, da nanj tisti, ki ga sprašujemo, ne bo imel odgovora. Vedno je pomembno, da vsaj na začetku sogovornik zna na vprašanje odgovoriti, ker tako pridobi na samozavesti in dobi občutek, da je lahko on tisti, ki raziskovalcu razlaga.

Ko enkrat raziskovalec od posameznika dobi odgovor in se vzpostavi dialog, lahko v nadaljevanju preide na bolj **konkretna vprašanja**, ki zadevajo osrednji raziskovalni problem. Pri teh vprašanjih lahko uporabi strategijo, da zaprosi za dodatno pojasnilo in spodbudi sogovornika, naj bolj poglobljeno razloži določeno stvar. Velikokrat se pri takem dodatnem pojasnilu še dodatno izpostavijo osebna razumevanja in interpretacije posameznikov, kar je v kvalitativnem raziskovanju zaželeno in dobrodošlo.

Vidimo lahko, da izvajalec metode v veliki večini primerov vodi pogovor precej previdno, kar pomeni, da pazljivo in nenapadalno sprašuje sogovornike zato, da pridobi njihovo zaupanje. Poleg tega pa je razlogi tudi, da se izogne položaju, v katerem bi se posamezniki iz proučevane populacije odločili, da v pogovoru ne bodo sodelovali. Vprašanja, ki **spodbujajo** sogovornike in 'med vrsticami' težijo k **dodatnim razlagam** in mnenjem, so zato v okviru opazovanja z udeležbo običajno prevladujoča. Toda to hkrati ne pomeni, da ne obstajajo tudi druge taktike spraševanja (Gobo 2008).

Tako na primer nekateri raziskovalci zagovarjajo, da so lahko zelo produktivna vprašanja tista, ki so **izzivalna** in v podtonu nasprotujejo poziciji osebe, s katero poteka pogovor. Običajno izvajalec metode takšna vprašanja postavlja takrat, ko je že dodobra vpet v kontekst in ljudi pozna. Izzivalna vprašanja lahko sprožijo zelo intimne odgovore, zelo jasna osebna stališča in zato ponujajo dober podatkovni material za raziskavo.

Popis oziroma beleženje podatkov

Izvedba opazovanja ne zahteva le znanja in veščin, povezanih s sledenjem različnim vidikom konteksta, v katerem se nahajamo. Če želimo pridobiti smiselne in povedne podatke, potem jih moramo znati tudi pomniti in beležiti. Ni potrebno posebej poudarjati, da opazovanja ne izvajamo zgolj zato, da spremljamo okolje in ljudi, ki so predmet raziskave, temveč je to orodje ali način, prek katerega pridobimo podatke, ki služijo analizi.

Terenski zapiski

Pomembno je, da se opazovalec pripravi na popis podatkov in ga potem, ko je na terenu, **sistematično** in čim bolj učinkovito tudi izvaja. Na tem mestu sledi vprašanje, kako popišemo podatke na sistematičen in učinkovit način, s katerim zagotovimo, da so zbrani podatki pripravljene za analizo in interpretacijo. Enoznačnega odgovora seveda ni, saj je to odvisno od konteksta, v katerem raziskava

poteka in od same proučevane tematike. Vendar je kljub temu mogoče izpostaviti nekatera načela oziroma **vodila**, ki pripomorejo k sistematičnemu zbiranju podatkov (DeWalt in DeWalt 2011).

Prvo napotilo je, da mora raziskovalec podatke zapisati kar se da **hitro**, ko sliši ali vidi, kar je zanimivo. Včasih je možno, da že ob pogovoru z določeno osebo neposredno zapisuje, kar sliši, pogosto pa to ni najboljše. Zakaj? Zato, ker ljudje, sploh če jih raziskovalec ne pozna preveč dobro, postanejo zadržani, ko vidijo, da si njihove besede nekdo zapisuje. V tem primeru se zaprejo ali govorijo zgolj tisto, kar mislijo, da raziskovalec želi slišati, ali kar mislijo, da je primerno. Zato izvajalec raziskave pogosto skuša ob pogovoru le pomniti, kar je slišal, in kasneje, ko je po zaključku pogovora priložnost, da slišano zabeleži, to tudi stori.

Drugo napotilo je, da raziskovalec vsaj **enkrat dnevno**, običajno po koncu opazovanja, zabeleži vse dnevne aktivnosti in posebnosti kraja opazovanja, ljudi, njihovega obnašanja in delovanja. Zapiše si čim več **podrobnosti**, včasih tudi tisto, kar se zdi banalno ali nepomembno, saj se lahko kasneje izkaže, da je to košček mozaika v interpretaciji proučevanega problema. Izpostaviti je potrebno, da si vsega ni mogoče zapomniti in popisati, toda po drugi strani se večji opazovalci zelo dobro znajdejo pri pomnjenju čim več podrobnosti videnega in slišanega. Ena od strategij pomnjenja je, da raziskovalec načrtno izmenično opazuje iz širokega kota (iz nekakšne ptičje perspektive) in ožjega, osredotočenega kota. Na ta način 'zajema' bistveno več, kot če bi zanemaril enega od omenjenih vidikov. Še ena strategija pomnjenja vsebine pogovorov, opravljenih tekom opazovanja je, da si raziskovalec ne skuša zapomniti celotnih pogovorov na linearen način, temveč pomni njihovo vsebino okoli ključnih besed ali konceptov, ki jih izreka informator/opazovanec.

Tretje napotilo je, da ko raziskovalec opravlja popis opazovanja, mora biti pri tem **natančen**, sistematičen in pozoren, da bo svoj popis kasneje tudi razumel. To pomeni, da mora popis vsebovati besede, okrajšave in smiselne koncepte, ki jih bo znal kasneje razvozlati in ne bo samega sebe zalotil pri vprašanju, kaj je z določenim zapisom sploh mislil.

Četrto napotilo je, da mora raziskovalec pri svojem popisu vedeti, **kdaj poenostavljeno** beleži videno in slišano in kdaj beleži tudi svoja občutja, mnenja in prve interpretacije. Običajno med samim opazovanjem beležimo zgolj na deskriptiven način, suhoparno. Kasneje, ko imamo več časa, na primer ob koncu dneva, ko zapustimo lokacijo opazovanja, pa lahko posvetimo več časa tudi popisu naših občutij, prvih misli, preliminarnih interpretacij.

Peto napotilo je, da mora raziskovalec oblikovati lasten **način zapisovanja**, ki se ga drži tekom celotnega procesa opazovanja. Čeprav to ni vedno mogoče, pa standardna oblika zapisa raziskovalcu omogoča, da se v terenskih zapiskih lažje znajde in zagotavlja njihovo sistematičnost. Obstaja sicer več strategij, kako to sistematičnost zagotoviti, vendar je pomembno, da raziskovalec najde svoj sistem, ki mu bo zagotavljal hitro in jasno beleženje. Strategije so na primer, označevanje zapiskov po datumu in kraju opazovanja, tudi uri ter včasih celo vremenu. Zapiski lahko vsebujejo skice, diagrame in orise, kje se je izvajalec metode gibal, kaj je videl in slišal in kako je videno ter slišano razumel (Taylor, Bogdan in Devault 2016).

Oblike terenskih zapiskov

Predhodno smo že izpostavili različne strategije sistematičnega popisovanja terenskega dela. V okviru opazovanja kot kvalitativne metode zbiranja podatkov sicer razločujemo med nekaterimi različicami zapiskov, pri čemer so te različice za raziskovalca zgolj orientacija.

Ena od oblik so **mentalni zapiski**, ki pravzaprav predstavljajo osrednji instrument popisa, ko je raziskovalec na terenu in nima priložnosti podatkov zapisati v beležko. Naslednja oblika so **okrajšani zapiski**, ki jih piše tako, da beleži zgolj najnujnejše in v skrajšani obliki, pri čemer mora paziti, da ohrani razumljivost oziroma inteligibilnost zapisanega. Če tega raziskovalec ne upošteva, se lahko zgodi, da so podatki, kljub temu, da so delno zabeleženi, lahko izgubljeni. Še ena oblika pa so **polni terenski zapiski**, ki jih, kot smo poudarili že prej, raziskovalec oblikuje na primer na koncu vsakega dneva in jih

napiše tako, da zabeleži čim več podrobnosti videnega in slišanega ter zapiše tudi lastna mnenja, opazke, interpretacije in preliminarne analitične misli (Bryman 2012).

PRIPOROČENO BRANJE

- Atkinson, Paul, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland in Lyn Lofland, ur. 2007. *Handbook of Ethnography*. Los Angeles: SAGE.
- Gobo, Giampietro. 2008. *Doing Ethnography*. Los Angeles: SAGE.
- Angrosino, Michael. 2007. *Doing Ethnographic and Observational Research*. London: SAGE.

4

POGLOBLJENI INTERVJU

Intervju je kot metoda zbiranja podatkov gotovo ena izmed najbolj znanih in uporabljenih ne le v kvalitativnem raziskovanju, temveč nasploh v družboslovju. Morda je na prvi pogled nekaj, kar je relativno enostavno izvedljivo in za kar ni potrebno imeti posebnega znanja ter veščin. Toda takoj, ko se soočimo z dejstvom, da obstajajo številne oblike intervjuja in da je poglobljeni intervju potrebno razločevati od, na primer anket, ugotovimo, da je vendarle ta metoda precej kompleksna in ima **mnoge prvine** ter **elemente**, ki jih moramo razumeti, preden se lotimo njenega izvajanja. Kompleksnost intervjuja kot metode zbiranja podatkov pa ne izhaja zgolj iz tega, da poznamo več vrst intervjujev, temveč tudi iz dejstva, da je, v kolikor želimo razumeti pomen intervjuja, njegovih prednost in smiselnosti uporabe v raziskavah, potrebno poznati tudi njegove osnovne temelje kot specifične prakse.

V tej luči je v uvodu smiselno situirati intervju v **dialoškost** človekovega delovanja. Brinkmann (2013, 2) pomembno izpostavlja, da je človeško bitje vedno zaznamovano s komuniciranjem z drugimi. Ljudje smo venomer vpeti v najrazličnejše odnose z osebami okoli nas, na ravni medindividualnih odnosov pa tudi skupnosti, pri čemer je ta odnos pogojen z oblikami komuniciranja. Naš odnos z drugimi je utemeljen skozi pogovor, s tem pa smo tudi mi sami utemeljeni preko tega. Zato, da lahko razumemo sebe in druge, moramo biti sposobni uporabljati jezik, ki nam mora biti razumljiv ali inteligibilen. Na ta način oblikujemo pomene in interpretacije, prek česar smo skupaj z drugimi vpeti v pogovorni svet. Prav to oblikovanje pomenov in interpretacij prek jezika, prek pogovora v odnosu z drugimi, je bistven v smislu vzpostavljanja sveta, v katerem živimo. Zato je

pogovor bogat **vir informacij** in vednosti o tem, kako posamezniki razmišljajo, zakaj delujejo v konkretnih situacijah tako, kot delujejo (in ne drugače), kaj so norme, vrednote in običaji, ki predstavljajo temelj njihove identitete, njihovega odnosa do drugih itd. Ker smo bitja, utemeljena v jeziku, je to dejstvo tudi neizbežna osnova vsakega družboslovnega raziskovanja.

Morda se vse povedano sliši precej abstraktno, vendar je pomembno izpostaviti utemeljenost intervjuja v tej temeljni značilnosti ljudi kot pogovornih bitij. Zanimivo, že sam izraz intervju (*angl. interview*) pomeni izmenjavo pogledov (*inter in view* - pogled) med dvema ali več osebami. Zato je intervju potrebno osmisлити ne le kot eno od tehnik pridobivanja podatkov, temveč kot prakso, ki gre onkraj tega ozkega razumevanja. Seveda se je v okviru kvalitativnega raziskovanja pogovor prek intervjuja oblikoval v strategijo in dejavnost pridobivanja podatkov, prek katere je mogoče priti do **nove vednosti**, vendar je hkrati dialoškost, pogovornost, tudi temelj nas samih kot človeških bitij. Družbenopolitično okolje ter kulturni sistemi so neprestano artikulirani, reproducirani ter formirani v in prek komuniciranja, pri čemer je eden od ključnih oblik tega komuniciranja prav pogovor. Prek pogovora se **oblikujejo pomeni** in red stvari v svetu, prakse ter naše identitete, vendar ti niso nikoli fiksni. Svet okoli nas se ravno zato, ker se oblikuje prek komuniciranja, neprestano reartikulira, na novo vzpostavlja in spreminja pomene. To seveda na drugi strani ne pomeni, da vsi družbeni fenomeni neprestano spreminjajo svoje pomene oziroma da jih mi kot človeška bitja spreminjamo skozi pogovor. Vedno obstaja določena fiksacija pomenov, saj sicer svet okoli nas za nas same kot družbe ne bi imel smisla, vendar hkrati ta fiksacija nikoli ni permanentna, zacementirana (Brinkmann 2013).

Skozi najrazličnejše oblike pogovorov ljudje torej osmišljamo svet, kar pomeni, da določen način komuniciranja oblikuje ne le naš pogled nanj, temveč tudi načine, kako ta svet mislimo, ga izrekamo, v njem delujemo in ga interpretiramo. Vse to pa pomeni, da je pogovor, kot že izpostavljeno, neusahljiv vir za razumevanje družbenopolitičnega sveta. Na eni strani je kvalitativni intervju pomembno orodje, prek

katerega lahko spoznavamo različne dimenzije človekovega obstoja in delovanja, po drugi strani pa je prav dimenzija uporabe jezika v smislu komuniciranja očitno kompleksna, zaradi česar tudi izvedba intervjuja kot kvalitativne metode zbiranja podatkov še zdaleč ni premočrna ter enostavna aktivnost raziskovalca. Zato je pomembno, da se, preden se odločimo v okviru raziskave za izvedbo te metode, seznanimo z njenimi heterogenimi dimenzijami in razumemo, kaj sploh je ter kakšni so načini njene izvedbe. S tem seveda raziskovalec sebi omogoči, da razume to metodo in jo zato bolj strokovno, sistematično in smiselno izvedbe, na ta način pa pridobi tudi podatke, prek katerih bo mogoče pridobiti nove uvide ter nova razumevanja zastavljenega problema. V tej luči so ključne tematike tega poglavja:

- Kaj je (poglobljeni) intervju
- Oblike intervjuja kot kvalitativne metode zbiranja podatkov
- Priprava na izvedbo intervjuja
- Izvedba (poglobljenega) intervjuja

KAJ JE (POGLOBLJENI) INTERVJU

Raznolike perspektive in opredelitve intervjuja (kot metode zbiranja podatkov)

V najširšem smislu bi lahko rekli, da je (poglobljeni) intervju način oziroma metoda zbiranja podatkov, ki običajno poteka med dvema osebama, in sicer tistim, ki intervju izvaja tako, da postavlja vprašanja, in intervjuvancem, ki odgovore podaja. Vendar se že tu lahko ustavimo pred dilemo, saj pravzaprav intervju izvajata obe osebi, raziskovalec in intervjuvanec, ki imata pogovor glede specifične vsebine. Poglobljeni intervju je torej pogovor z določenim **namenom**. Namen raziskovalca je, da pridobi vpogled v določena vprašanja, ki ga zanimajo v okviru raziskave. Zato lahko rečemo, da je poglobljeni

intervju partnerstvo med raziskovalcem in intervjuvancem, v okviru katerega nastajajo pomeni in posledično obenem tudi nova vednost (Hennink, Hutter in Bailey 2011, 109, Kuntz in Presnall 2012).

Čeprav je ta definicija precej priročna in smiselna, ko govorimo o kvalitativni metodi zbiranja podatkov, pa je potrebno takoj opozoriti, da med raziskovalci ni enotnega razumevanja, kakšen proces poglobljeni intervju sploh je in kako ga razumeti. Zato govorimo o različnih predpostavkah in celo o različnih pristopih k intervjuju. Eden od vidnejših teoretikov intervjuja, Steinar Kvale (1996), ločuje med **dvema** širokima **pozicijama**, kako različni raziskovalci razumejo to metodo.

Prva pozicija je bolj pozitivistična, njeno bistvo pa zajema metafora '**rudarja**'. V tej poziciji, ki je v okviru družboslovnih raziskav prevladujoča, je intervju metoda, prek katere je mogoče priti do obstoječe vednosti, ki se 'skriva' v intervjuvancu. Vednost je razumljena kot zakopana rudnina, ki jo mora raziskovalec kot rudar izkopati. Izvajalec metode jo mora kot zunanji akter zgolj pridobiti prek izkopavanja delcev podatkov in pomenov, izhajajočih iz subjekta, ki mu raziskovalec postavlja vprašanja.

Druga pozicija ali perspektiva pa je nasprotna prvi, njeno bistvo pa je mogoče orisati z metaforo '**popotnika**'. Če smo prvi poziciji rekli, da je pozitivistična, pa lahko drugi rečemo, da izhaja iz široke konstruktivistične perspektive. Pri tej je izhodiščna ideja, da vednost ni vnaprej dana in da obstaja neodvisno od raziskovalca, temveč je vedno konstruirana prek razmerij. V tej luči je izvajalec metode nekakšen popotnik, ki si deli pot z intervjuvancem. Na tej poti ustvarjata pomene prek pogovora, v katerem raziskovalec vodi intervjuvanca do novih uvidov, novih interpretacij in artikulacij pomenov. To pomeni, da je raziskovalec aktivni soustvarjalec podatkov in pomenov in ne enostavno nekakšen objektivni kanal, prek katerega poteka pridobivanje podatkov (Kvale 1996).

Če sta to dve možni široki poziciji razumevanja intervjuja kot metode zbiranja podatkov, pa je znotraj kvalitativnega raziskovanja mogoče

najti številne, morda še bolj konkretne (meta)teoretične perspektive, ki pogojujejo razumevanje in tudi izvajanje ter uporabo intervjuja. Roulston in Choi (2018, 235) na primer izpostavita hermenevitični intervju (poleg drugih, kot sta etnografski in feministični), ki ga je mogoče umestiti v konstruktivistično pozicijo razumevanja te metode (metafora popotnika). V hermenevitični tradiciji (ki tudi ni monolitna), je bistveni element dialoga med raziskovalcem in intervjuvanecem, da med seboj delita ideje in skupaj reflektirata določene teme ali probleme. Interpretacija je razumljena kot ključni ali osnovni del procesa intervjuja in ne nekaj, kar šele sledi po intervjuju. Brinkmann (2013) na primer govori o epistemičnem intervjuju kot dialogu v kvalitativnem raziskovanju, v okviru katerega se kreira vednost, in sicer tako, da raziskovalec odpira izzivalna vprašanja, ki zahtevajo od intervjuvanca, da argumentira lastno pozicijo, jo zagovarja in jo na ta način interpretira ter ji daje racionalnost.

Izpostavimo lahko tudi feministični intervju, katerega cilj je produkcija vednosti o položaju žensk, o odnosu med spoloma (ali spoli). Seveda taka perspektiva ali pristop k intervjuju ne pomeni, da v njegovem okviru obstaja le en način izvedbe, saj se v okviru te perspektive lahko na primer uporabi polstrukturiran ali nestrukturiran intervju (o oblikah bomo še govorili v nadaljevanju tega poglavja). Ne glede na izbrano tehniko izvedbe pa je pomembno, da feministični intervju izhaja iz feminističnih predpostavk in tudi odseva oziroma odraža te raziskovalne interese, hkrati pa običajno feministični intervju temelji na predpostavki o **performativni** vlogi jezika. To pomeni, da jezik ni nevtrarno sredstvo (komuniciranja), temveč sooblikuje oziroma prek in skozi njega konstruiramo razmerja, pomene itd. Takšne vloge jezika pa ne predpostavljajo le raziskovalci, ki uporabljajo feministični intervju, temveč tudi številni drugi, med njimi tisti, ki ji umeščamo med poststrukturaliste (postmoderniste).

Prav poststrukturalistični in/ali postmoderni pogledi na intervju so še eno široko izhodišče razumevanja intervjuja, ki ga lahko izpostavimo. Ti pogledi se odmikajo od tradicionalnih pogledov na intervju, saj predpostavljajo, da tako raziskovalec kot tudi intervjuvanec nista

celoti, nista koherentni sestvi, temveč sta vedno razsrediščena, ne-enotna. Intervju kot metoda je zato način ali niz vedno nedokončnih aktov sestva (Roulston in Choi 2018).

Ob zavedanju vseh razlik med pristopi k intervjuju, v učbeniku sledimo široki **konstruktivistični** poziciji, da gre za metodo, prek katere se med raziskovalcem in intervjuvancem oblikuje **partnerstvo ustvarjanja pomenov**. V tem odnosu je raziskovalec tisti, ki sledi določenemu cilju, zaradi katerega izvaja intervju, kar pomeni, da bo pri oblikovanju in postavljanju vprašanj sledil specifični temi ali problemu, ki ga naslavlja v raziskavi. Pomembno je še, da je ta odnos med osebama v kontekstu intervjuja vedno interaktiven. Interakcija med njima je tista, ki predstavlja pogoj ustvarjanja pomenov, pri čemer izvajalec metode načrtno in smiselno uporablja različne tehnike ali prijeme, zato da izzove odgovore, ki predstavljajo korpus podatkov, primernih za analizo in interpretacijo raziskovalnega problema (Warren 2012). S tem je intervju generativen v smislu, da prek njega dobimo novo vednost o raziskovani tematiki.

Kdaj uporabljamo poglobljeni intervju

Kot smo poudarili že v uvodu v to poglavje, je poglobljeni intervju ena izmed najbolj **razširjenih** metod zbiranja podatkov v kvalitativnem raziskovanju. To praktično pomeni, da ponuja veliko možnosti in je njena uporaba primerna pri raziskovanju raznolikih tematik. V najširšem smislu lahko poglobljeni intervju uporabimo takrat, ko želimo pridobiti informacije o **osebnih izkušnjah in razumevanjih**, ki jih imajo ljudje o določeni tematiki ali specifičnem problemu. Bolj konkretno, prek poglobljenega intervjuja lahko pridobimo podatke o tem, kako ljudje sprejemajo odločitve, zakaj se v določeni situaciji obnašajo na določen način, kakšna mnenja imajo ljudje, kakšne pomene nosijo posamezniki o določenih izkušnjah, kakšna so prepričanja in percepcije glede nekega procesa ali dogodka ali skupnosti. Prav tako lahko preko intervjuja pridobimo vpogled v osebne (življenjske) zgodbe intervjuvancev ter njihov pogled na življenjski kontekst, ki jih določa.

Vidimo torej lahko, da poglobljeni intervju raziskovalec uporabi, ko želi kot obliko podatkov zajeti posameznikove intimne misli, **motive** za obnašanje in delovanje ter osebne vidike in **percepcije** o določenem družbenopolitičnem problemu, ki ga raziskava naslavlja. Zato pravimo, da je poglobljeni intervju posebej primerna metoda, ko želimo od posameznika pridobiti zelo osebne poglede in izpovedi, saj jih intervjuvanec (običajno) deli ena-na-ena, torej zgolj z raziskovalcem, ki pa mu seveda mora intervjuvanec zaupati (Seidman 2013).

Smiselno je izpostaviti še Wengrafovo (2011) opredelitev namena poglobljenega intervjuja. Izpostavlja namreč, da prek poglobljenega intervjuja ne pridobimo zgolj intervjuvančevih pogledov, mnenj, prepričanj ter percepcij, temveč s tem tudi vpogled v njegovo **subjektiviteto**. To pomeni, da lahko s to metodo izvajalec bolje razume identiteto tistega, s katerim se pogovarja in ki z njim deli na primer življenjsko zgodbo. Razumevanje subjektivitete intervjuvanca pomeni obenem tudi razumevanje njegove osebnosti v smislu njegovega razmerja do drugih, njegovega delovanja v neki skupnosti in v odnosu do drugih. S tem pa Wengraf (2011) izpostavlja še eno prednost ali namen poglobljenega intervjuja, in sicer pridobivanje vpogleda in razumevanje konteksta, v katerem se nahaja ali živi intervjuvanec. Poglobljeni intervjuji se običajno odvijajo v okolju, kjer se intervjuvanec počuti domače, saj se na ta način lažje sprosti in zaupa raziskovalcu (o tem bomo še govorili v nadaljevanju poglavja). S tem, ko intervjuvanec spusti raziskovalca v svoje domače okolje, slednji seveda pridobi tudi vpogled v to, kako intervjuvanec živi, kakšne so razmere v katerih živi in deluje. To hkrati tudi pomeni, da je del izvedbe intervjuja vsaj do določene mere tudi opazovanje (glej predhodno poglavje). Podatki, pridobljeni prek intervjuja so pogosto osmišljeni in interpretirani tudi v kombinaciji z orisom konteksta intervjuja, s čimer lahko pridobimo še boljši vpogled ali razumevanje raziskovalnega problema in zaradi katerega smo ga sploh izvedli.

OBLIKE INTERVJUJA KOT KVALITATIVNE METODE ZBIRANJA PODATKOV

Ko govorimo o poglobljenem intervjuju, nikakor ne moremo mimo dejstva, da v okviru kvalitativnega raziskovanja ni le enega načina izvajanja te metode. Kot smo pokazali, obstajajo različne perspektive, kaj intervju je, in med drugim je oblika izvedbe odvisna tudi od tega, katero perspektivo zavzamemo oziroma uporabimo. Oblika (izvedbe) je odvisna nenazadnje tudi od tega, kakšno raziskovalno vprašanje smo si zastavili in kakšna je krovna tematika raziskave. Glede na povedano sta tudi vsakršno razvrščanje ali **kategoriziranje** oblik intervjujev lahko problematični, saj dejanska izvedba, prilagojena glede na raziskovalčevo teoretično izhodišče in raziskovalno tematico ali problem, včasih 'odstopa' od predpostavljenih 'čistih' kategorij oblik intervjujev.

Kljub tej dilemi pa je vseeno smiselno pokazati nekatere prevladujoče oblike intervjuja, saj med njimi obstajajo temeljne in pomembne razlike. Najbolj pogosto razlikovanje, ki ga lahko zasledimo v okviru premislekov (kvalitativnih) metod zbiranja podatkov, je glede na strukturo, in sicer razlikujemo med strukturiranim, polstrukturiranim in nestrukturiranim intervjujem (Bryman 2012).

Oblika intervjuja glede na strukturo

Strukturirani intervju – (prevladujoče) kvantitativno zbiranje podatkov

Ob razlagi strukturiranega intervjuja je potrebno najprej izpostaviti, da se ga le redko oziroma izjemoma uvršča med kvalitativne metode zbiranja podatkov. Poglejmo, zakaj. Strukturirani intervju običajno uporabljajo raziskovalci, ko želijo zajeti velik (**reprezentativen**) vzorec, na podlagi katerega potem ugotovitve posplošujejo na celotno populacijo. Strukturirani intervju je večkrat enačen z **anketo**, v njem pa so praviloma vprašanja, ki so zaprtega tipa, odgovore nanj pa je mogoče **kvantificirati**. Odgovarjanje na zaprta vprašanja pomeni,

da lahko intervjuvanec oziroma oseba, ki odgovarja na anketo, odgovori le z da, ne ali ne vem, včasih pa lahko izbira tudi med več vnaprej danimi odgovori, med katerimi izbere enega.

Izvajalec ankete ne razvije odnosa z intervjuvancem, temveč je zgolj posrednik vnaprej postavljenih vprašanj. Zato izvajalec strukturiranega intervjuja običajno prebere oziroma pove intervjuvancu vprašanja natančno tako, kot so vnaprej določena v vprašalniku (Conrad in Schober 2008).

Strukturirani intervju je kot metoda za določene namene sicer (zelo) uporabna, vendar nikakor ne izkoristi potenciala dialoga v namen produkcije nove vednosti. Ker gre običajno zgolj za pasivno beleženje odgovorov intervjuvancev, je raziskovalec dojet kot kanal, prek katerega se 'črpajo' podatki iz intervjuvanca. Kot smo že omenili, se ti podatki pogosto kvantificirajo. Prav zaradi tega je v tem učbeniku razlaga strukturiranega intervjuja kvečjemu primerna, da pokažemo **razliko** med kvantitativno obliko zbiranja podatkov in kvalitativnim intervjujem.

V kvantitativnem raziskovanju se strukturirani intervju uporablja, ker raziskovalci težijo k zanesljivosti in validnosti meritev ključnih konceptov, v kvalitativnem raziskovanju pa je tendenca, da raziskovalci izhajajo iz širše, bolj splošne opredelitve izhodiščnega raziskovalnega vprašanja, tekom intervjuja pa so usmerjeni k pridobivanju poglobljenega vpogleda v intervjuvančevo perspektivo (Brinkmann 2013).

To pomeni, da je v kvalitativnem raziskovanju pogled intervjuvanca središčen, raziskovalca zanima pogled intervjuvanca in zasleduje emično perspektivo, v kvantitativnem raziskovanju pa so ankete oblikovane tako, da izpostavljajo predvsem tisto, kar zanima raziskovalca.

Ker je v kvalitativnem raziskovanju osrednji motiv prek intervjuja pridobiti poglobljeni vpogled in razumevanje intervjuvančevih perspektiv in mnenj, je pri izvedbi metode pogosto prilagajanje vprašanj glede na odzive intervjuvanca. Prav tako je pogosto, da se izvajalec intervjuja in intervjuvanec odzivata drug na drugega in se med njima

vzpostavi določen odnos. Pri kvantitativni obliki intervjuvanja (izvedba ankete) pa tega ni; intervjuvanec in raziskovalec ohranjata distanco, saj slednji zgolj postavlja vnaprej predvidena vprašanja, na njih pa intervjuvanec odgovarja z vnaprej danimi ali zelo kratkimi odgovori (Bryman 2012)

S tem so seveda v kvalitativnem in kvantitativnem izvajanju intervjuja velike razlike glede pridobljenih podatkov. V kvalitativnem intervjuju raziskovalec pridobi bogate, podrobne odgovore, ki predstavljajo pogled intervjuvanca. Ti so potem analizirani oziroma interpretirani v kontekstu problema, ki ga raziskava naslavlja. Prek strukturiranega intervjuja pa je tendenca, da raziskovalec odgovore kodira, jih kvantificira in jih v obliki številčnih podatkov analizira, pri čemer naj bi te številke (na primer odstotek odgovorov da ali ne na vprašanje ali podpirate določeno politično stranko ali vlado) odsevale tudi mnenje celotne populacije.

Polstrukturirani intervju

Velikokrat lahko zasledimo, da je polstrukturiran intervju najbolj prevladujoča oblika intervjuja, zato se ga večkrat **enači** s kvalitativnim poglobljenim intervjujem na splošno. Ko torej nekdo govori o poglobljenem intervjuju, ima največkrat v mislih prav polstrukturiran intervju. Njegova bistvena značilnost je, da ima raziskovalec sicer **vnaprej pripravljena** vprašanja, običajno v obliki vodnika (o tem bomo še govorili v nadaljevanju poglavja), vendar so ta pogosto **okvirna** in raziskovalcu nudijo v večji ali manjši meri orientacijo pri sami izvedbi.

Če polstrukturirani intervju primerjamo s strukturiranim, ki smo ga predstavili v prejšnjem razdelku, lahko izpostavimo, da je polstrukturiran intervju veliko bolj **dialoško** orientiran. To pomeni, da se v okviru polstrukturiranega intervjuja med izvajalcem metode in intervjuvancem **vzpostavi** določen **odnos** prek vzpostavljenega dialoga oziroma pogovora (Morse in Richards 2007). Ravno skozi pogovor je omogočeno poglobljeno pridobivanje pogleda intervjuvanca, dialog

pa neposredno pomeni, da raziskovalec bolj fleksibilno usmerja pogovor glede na to, kaj intervjuvanca zanima in glede katere tematike lahko deli največ svojih izkušenj, predstav in mnenj. Polstrukturiran intervju raziskovalcu prav tako omogoča, da postane oziroma je v dialogu pomemben del kreiranja vednosti in torej kot metoda ponuja možnost, da se med obema stranema razvije partnerstvo produkcije znanja.

Na tem mestu je smiselno opozoriti, da intervju ni vsakdanji pogovor, kot ga imamo s prijatelji, sorodniki in morda znanci. Polstrukturirani intervju ne izvajamo kar tako, samo zaradi intervjuja samega. Bistveno je, da je intervju izveden v kontekstu raziskovalčevega zasledovanja osrednjega vprašanja, ki ga naslavlja oziroma zanima. Raziskovalec je osredotočen na to, kako bo osmislil in odgovoril na določen raziskovalni problem, ali pa ga skušal razumeti. Pri tem se lahko odloči, da mu pri takšnem osvetljevanju problema lahko pomagajo pogledi opazovanca, zaradi česar intervju tudi izvede. Izvedba polstrukturiranega intervjuja je torej utemeljena v **namenu** raziskovalca, vendar po drugi strani ta namen tekom intervjuja ne sme biti eksplicitno v ospredju v smislu, da bi preveč eksplicitno omejeval intervjuvanca. Kot rečeno, namen raziskovalca je sicer vodilo izvedbe intervjuja, vendar je v kvalitativnem raziskovanju primarni cilj pridobivanje in razumevanje pogledov subjektov (Bryman 2012).

Nestrukturirani intervju

Nestrukturirani intervju kot posebna oblika kvalitativnega zbiranja podatkov temelji na ideji **sprotnega oblikovanja** vprašanj tekom izvedbe metode. Gotovo ta oblika intervjuja ni tako pogosta, kot je polstrukturiran intervju, vendar pa je tovrstno izvajanje intervjujev vseeno možno in ima svoje prednosti. Nestrukturiran intervju uporabljamo takrat, ko raziskovalno vprašanje omogoča, da intervjuja ne opravljamo po vnaprej predvidenih vprašanjih. Takšen primer je na primer, ko nas zanimajo **življenjske zgodbe** določenih posameznikov. Ker raziskovalec ne ve, kaj so interesi, okoliščine, tematike

in izkušnje intervjuvanca, se vprašanja formirajo tekom intervjuja (Hennink, Hutter in Bailey 2011). Seveda to ne pomeni, da izvajalec metode nima ali celo ne sme imeti vsaj nekaterih vnaprej predvidenih okvirnih vprašanj, vendar ta niso določujoča in predstavljajo zgolj šibke, načelne ali mehke točke, kako naj bo intervju izveden in kateri vidiki življenjskih zgodb so morda za raziskovalca najpomembnejši.

Oblika intervjuja glede na število intervjuvancev

Intervju z eno osebo/individualni intervju

Individualni intervju je najbolj pogosta oblika intervjuja v kvalitativnem raziskovanju, saj ima številne prednosti. Ključna značilnost tovrstnega intervjuja je, da se v pogovoru med dvema osebama tvori dinamično razmerje produkcije novih uvidov in vednosti.

Prednosti individualnega intervjuja je kar nekaj, med njimi je morda najbolj pomembna, da ga raziskovalec opravi **osredotočeno** na zgolj eno osebo. Na ta način ima lahko dober nadzor nad potekom intervjuja, lažje sledi vsem njegovim dimenzijam, se povsem posveti intervjuvancu in tako pridobi njegovo naklonjenost. Ker raziskovalec govori le z enim človekom, ima možnost slediti zastavljenemu 'programu' intervjuja in se osredotočati na tisto, kar se mu zdi ključno oziroma relevantno v luči materije svojega proučevanja. Nadaljnja prednost je, da lahko v okviru individualnega intervjuja raziskovalec odpira vprašanja, ki so zelo **osebna**, intimna, delikatna in občutljiva. Ker je intervjuvanec v dialogu zgolj z raziskovalcem, se mu lahko zaupa, spregovori o osebnih razmišljanjih in intimnih pogledih na določeno vprašanje ali problem (Brinkmann 2014).

Skupinski intervju

Raziskovalec lahko izvede intervju tudi z **več osebami** hkrati. Takšen intervju imenujemo skupinski intervju. V okviru kvalitativnega raziskovanja je tak način izvedbe intervjuja vse bolj pogost, saj ima nekatere prednosti pred individualnim intervjujem. Med drugim na primer, da izvajalec metode (običajno z vsaj enim soizvajalcem), vodi

pogovor med udeleženci intervjuja, ki prek debate izražajo svoja stališča, soočajo mnenja, izmenjajo prepričanja, strinjanja in nestrinjanja. S tem raziskovalec pridobi vpogled v skupinsko dinamiko in pozicijo glede določenega vprašanja ali raziskovalnega problema (Cyr 2019).

Skupinski intervju kot metodo zbiranja podatkov sicer najpogosteje imenujemo fokusna skupina, o kateri bomo govorili v naslednjem poglavju (glej poglavje 5). Na tem mestu zato podrobneje te oblike intervjuja ne naslavljamo.

Oblika intervjuja glede na uporabo medija

Intervju se poleg strukture in števila udeležencev lahko razlikuje tudi glede na medij, ki ga raziskovalec uporabi pri izvedbi. Ko govorimo o izvedbi intervjuja, običajno najprej pomislimo na neposredno izvajanje intervjuja z določeno osebo, kjer imata raziskovalec in intervjuvanec fizični stik in se torej nahajata v istem prostoru oziroma na isti lokaciji. Vendar pa je z razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologij bilo omogočeno tudi drugačno izvajanje intervjuja, torej z uporabo drugih medijev.

Intervju ob fizični prisotnosti oseb – 'face-to-face' intervju

Oblika intervjuja, kjer so na istem kraju fizično prisotne vse udeležene osebe, je najbolj znana in posledično tista oblika, na katero pomislimo, ko govorimo o tej kvalitativni metodi. Je pa zaradi vse bolj razširjene uporabe prenosnikov, pametnih telefonov in spletnih aplikacij, ki omogočajo drugačno izvedbo, vprašljivo, ali je intervju 'iz oči v oči' dejansko še vedno **najbolj pogost** način izvedbe. Ne glede na to, je bistvena prednost izvedbe ob fizični prisotnosti oseb na isti lokaciji, da intervjuvanec ne dobi zgolj informacij prek govorjene besede intervjuvanca, temveč tudi prek njegove **telesne govornice**, izrazov in obrazne mimike. V kvalitativnem raziskovanju je namreč včasih pomembno ali celo bistveno tudi, na kakšen način nekdo nekaj izreče, s kakšno telesno držo govori o določeni stvari itd.

V tem smislu je zato pomembno, da raziskovalec dejansko sam izvaja intervju (in ne, da to namesto njega opravi nekdo drug), saj najlažje

prilagaje svoja vprašanja in celoten tok intervjuja glede na to, kako se intervjuvanec odziva tudi neverbalno. Prav tako raziskovalec prek neverbalne komunikacije pridobi vpogled v čustva intervjuvanca. Če bi na primer raziskovalec izvedbo intervjuja zaupal nekomu drugemu in bi analizo opravil zgolj na podlagi podatkov v obliki transkripta intervjuja, bi imela raziskava vsaj dve pomanjkljivosti. Prvič, ker raziskovalec ni sam opravil intervjuja, se ni mogel neposredno odzivati na reakcije in izražena mnenja intervjuvanca. S tem ni imel nadzora nad potekom intervjuja in morda je zamudil priložnost da bi pogovor usmeril v smer tiste vsebine, ki bi ga najbolj zanimala. Drugič, ker raziskovalec ni sam opravil intervjuja in ima zgolj vpogled v transkript, ne more vedeti, na kakšen način se je intervjuvanec odzival, kakšna je bila njegova telesna drža in obrazna mimika. Kot rečeno, to je včasih v kvalitativnem raziskovanju zelo pomembno in košček mozaika razumevanja raziskovalne tematike.

Telefonski intervju

Intervju je možno opraviti tudi po telefonu, sploh v času prenosnih naprav, ko sta klicanje in spletno komuniciranje možna praktično od koder koli. Čeprav je telefonski intervju posebej značilen za raziskave javnega mnenja in izvedbo anket (strukturiranih intervjujev), pa je seveda tudi v okviru kvalitativnega raziskovanja mogoče uporabiti ta medij.

Ena od prednosti telefonskega intervjuja je njegova **enostavna organizacija**, saj se raziskovalcu in intervjuvancu ni potrebno dogovarjati za čas in kraj srečanja. Takšno dogovarjanje je lahko časovno potratno, saj se morata oba posameznika uskladiti tudi glede na primer logistike. Dogovor za telefonski intervju pa je načeloma bolj enostaven, saj je potrebno doreči le, kdaj po takšen intervju potekal. Še ena prednost je tudi, da zaradi fizične ločenosti raziskovalec ne more prekomerno vplivati (na primer s svojim izgledom, telesno govorico ipd.) na intervjuvanca (Brinkmann 2014).

Po drugi strani pa ima telefonski intervju tudi bistvene pomanjkljivosti, zaradi česar so mnogi kvalitativni raziskovalci do takšnih intervjujev precej skeptični. Med drugim je ena ključnih pomanjkljivosti, da je intervju izveden običajno precej '**mehanično**': raziskovalec poda vprašanje, intervjuvanec odgovori, pri tem pa se ne razvije poglobljen odnos, ki bi prispeval k izčrpnosti odgovorov in izraženim poglobljenim pogledom intervjuvanca. Pogosto se zato zgodi, da so odgovori na vprašanja tudi precej krajši, saj izvajalec metode tudi težje daje (neverbalne) namige, da želi daljši ali bolj poglobljen odgovor. O teh pomanjkljivostih govorimo kot o problemu nesimetrične distribucije interaktivne moči in neučinkovitosti 'obdelave' kompleksnih tematik. Telefonski intervju zaradi tega velikokrat ostaja površinski in torej ni 'poglobljen', s čimer je izgubljeno tisto, kar je morda najpomembnejša značilnost intervjuja kot kvalitativne metode zbiranja podatkov.

Intervju preko spletnih orodij

Splet danes predstavlja skorajda neusahljiv vir možnosti izvedbe intervjuja (James in Busher 2012). Orodja, kot so elektronska pošta (email), klepetalnice in videokonferenčni programi, omogočajo najrazličnejše oblike opravljanja intervjuja, ki lahko potekajo tako asinhrono kot sinhrono. **Asinhrona** izvedba pomeni, da raziskovalec intervju opravi tako, da intervjuvancu pošlje vprašanja, slednji pa nanje ne odgovori neposredno, temveč odgovore na primer sporoči naknadno po elektronski pošti v pisni obliki. Druga orodja, kot so spletne klepetalnice, pa omogočajo **sinhrono** izvedbo intervjuja tako, da si raziskovalec in intervjuvanec v realnem času dopisujeta, ali se pogovarjata v živo, zgolj po mikrofону ali tudi z uporabo kamere. Slednje omogočajo, da je izvedba intervjuja podobna izvedbi v živo na fizični lokaciji, saj lahko udeleženi osebi spremljata reakcije drug drugega.

Kljub številnim prednostim, ki jih prinaša splet, pa ima izvedba intervjuja prek tega medija tudi pomanjkljivosti. Ena takšnih je na primer povezana z izvedbo metode prek spletne pošte. Ta namreč predpostavlja dobro pisno izražanje intervjuvanca, vendar se pogosto

zgodí, da se intervjuvanci lažje in bolje izražajo ustno. Odgovori, posredovani prek spletne pošte ali drugih spletnih aplikacij, so zato lahko precej **skopi**, takšni pa so lahko ne le zaradi slabega pisnega izražanja intervjuvanca, temveč tudi zato, ker je pisanje večini ljudi bolj zamudno in lahko v enakem času povedo precej manj kot pa ko govorijo. Prav tako pisni intervju onemogoča neposredno odzivanje obeh strani na mnenja, pozicije in izjave drug drugega. S tem je partnerstvo tvorjenja vednosti zelo okrnjeno.

Glede videokonferenčne izvedbe intervjuja pa je pomanjkljivost, da lahko včasih tehnologija moti njegov potek, saj se zgodí, da je zveza prekinjena in da raziskovalec izgubi povezavo z intervjuvancem. To seveda moti tok intervjuja in **prekinja** njegovo gladko izvedbo. Mnogi poleg tega trdijo, da srečanje prek spleta nikakor ni isto kot srečanje 'v živo' na določenem fizičnem kraju, saj se sogovornika ne 'začutita'. Zato srečanje 'na daljavo' prinaša šibkejšo povezanost in slabše razvit odnos med izvajalcem metode in intervjuvancem, kar posledično prinaša tudi manj poglobljen pogovor.

PRIPRAVA NA IZVEDBO INTERVJUJA

Ko se lotimo kvalitativnega raziskovanja določenega problema, se za uporabo specifične metode zbiranja podatkov odločimo na podlagi tehtnega premisleka, ki ima več dimenzij ali elementov. Enako velja tudi, ko se odločamo za uporabo intervjuja. Intervjuja v raziskavi ne opravimo zgolj zato, ker je priročen ali konkreten način pridobivanja podatkov, niti se ga ne lotimo brez vnaprejšnje priprave. Priprava pomeni, da moramo najprej premisliti, ali je intervju primeren način zbiranja podatkov v kontekstu raziskovalne tematike in glede na zastavljeno vprašanje ali problem. Na tej podlagi pa mora slediti tudi premislek, kakšne podatke bomo prek intervjuja predvidoma pridobili ter ali nam bodo služili pri refleksiji, interpretaciji in razumevanju zastavljenega raziskovalnega problema. Če in ko se odločimo za to metodo, pa moramo še pred samo izvedbo oblikovati njegovo zasnovo in strukturo (običajno v obliki vodnika) in ga seveda tudi organizirati.

Priprava na izvedbo v kontekstu refleksije raziskave

Kot smo zgoraj ugotovili, ko v okviru kvalitativne raziskave izbiramo, katere metode zbiranja podatkov bomo uporabili, ta odločitev ne sme biti sprejeta brez ustreznega poglobljenega premisleka, kaj določena metoda prinaša, kakšne podatke bomo pridobili in kako izvedba ter pridobljeni podatki ustrezajo **celotni zastavitvi** raziskave. To seveda velja tudi za intervju.

Odločitev, ali bomo kot metodo zbiranja podatkov uporabili intervju, mora najprej izhajati iz vprašanja, kaj sploh želimo raziskovati in kakšen je raziskovalni problem (Roulston in Choi 2018). Katera tema je tista, ki jo na primer raziskovalec želi osvetliti in o njej ponuditi razlago? Najširše gledano, je intervju lahko uporabljen pri raziskovanju številnih družbenopolitičnih tematik, kljub temu pa je pomembno, da raziskovalec pred odločitvijo, da bo uporabil to metodo, opravi refleksijo, kako bodo podatki predvidoma prispevali k osvetljevanju raziskovalnega vprašanja. Pri tem je smiselno, da v metodološkem smislu premisli, ali ga na primer zanima, kako ljudje delujejo, ali ga bolj zanima, kako določeno zadevo percipirajo. V primeru, da ga zanima predvsem delovanje, bo raziskovalec zbiral podatke primarno prek opazovanja (ki ga lahko kombinira z intervjujem), če pa ga zanimajo percepcije, pa bo kot primarno metodo izbral intervju.

Še ena od dilem, ki jo mora raziskovalec nasloviti v kontekstu priprave na intervju, je tudi **s kom in koliko** intervjujev opraviti (Beitin 2012). Obe vprašanji sta povezani z izbiro in vzorčenjem. Izbira se nanaša na splošen premislek, kdo je ciljna populacija študije, medtem ko se vzorčenje nanaša na proces izbire dela populacije, ki je relevanten za raziskavo. Medtem ko je v kvantitativnih študijah pomembno, da je vzorec reprezentativen, pa je v okviru kvalitativnih raziskav najbolj pogosto namensko vzorčenje (Merriam in Tisdell 2016). V učbeniku se sicer, kljub temu, da je pomembno, z vzorčenjem ne ukvarjamo podrobno, velja pa omeniti argument Pattona (2015), ki pravi, da utemeljenost in moč kvalitativnega namenskega vzorčenja izhajata iz predpostavke, da je v kvalitativnem

raziskovanju pomemben poudarek na poglobljenem razumevanju specifičnih primerov. Primeri, ki nam dajo poglobljene informacije so tisti, ki nam lahko zelo veliko povedo o tematiki ali problemu, s katero se raziskovalec ukvarja. V kvalitativnem raziskovanju moramo pri izbiri intervjuja kot metode zbiranja podatkov premisliti tudi, koga izbrati za intervju, da nam bo lahko podal široke in poglobljene informacije ali osebne poglede na izbrano tematiko.

Pri pripravi izvedbe intervjuja kot dela celotne metodologije raziskave pa moramo opraviti tudi **pregled literature**, ki nam pove, s kakšnih teoretičnih izhodišč so drugi raziskovalci premišljali tematico in kako ta izhodišča vključiti v izvedbo intervjuja. Prav tako nam pregled literature omogoči, da se spoznamo z ugotovitvami drugih raziskovalcev glede problema, s katerimi se ukvarjamo, pa tudi, česa v znanstveni literaturi glede tematike še ni in kar bi zato bilo smiselno vključiti v izvedbo metode. Prav tako lahko prek pregleda literature ugotovimo, kako so drugi avtorji opravljali intervjuje (v kolikor so jo izbrali kot metodo zbiranja podatkov), kakšen vzorec so izbrali in kakšna vprašanja so postavljali. Na podlagi tega in vseh predhodnih elementov priprave intervjuja lahko nato izdelamo vodnik intervjuja.

Priprava vodnika za intervju

Vodnik za intervju je pomemben, a pogosto zanemaren del priprave na izvedbo. Velikokrat se zgodi, da raziskovalci vodnik pripravijo zgolj v smislu okvirnih vprašanj, ki jih bodo zastavili intervjuvancem, vendar vodnik ni zgolj seznam vprašanj. Je **celovit dokument**, ki mora zajemati implicitne predpostavke, iz katerih izhaja raziskovalec (Hennink, Hutter in Bailey 2011, Taylor, Bogdan in Devault 2016). To pomeni, da v njem **opredeli namen** intervjuja v razmerju do celotne raziskave, osrednje tematike in raziskovalnega problema oziroma vprašanj. V njem prav tako lahko implicitno ali povsem eksplicitno izpostavi način izbire metode, pa tudi morebitne **etične** dileme in ukrepe, ki bodo zagotovili primerno izvedbo intervjuja v etičnem smislu (na primer zagotovitev anonimnosti intervjuvanca,

uporaba podatkov ipd.). Vodnik za intervju lahko vsebuje tudi povsem **praktične napotke** za raziskovalca, torej kako naj se obnaša tekom intervjuja, kako naj postavlja vprašanja in na kakšen način bo vzpostavil odnos z intervjuvancem. Vodnik v tem smislu predstavlja tudi **orientir** glede oblike intervjuja, ki ga namerava izvesti. Dokument torej predstavlja celovito zastavitev intervjuja, pri čemer so (okvirna) vprašanja prav tako njen pomemben sestavni del. Preden lahko raziskovalec vprašanja za intervju zabeleži v vodnik, pa je seveda pomembno, kako vprašanja sploh oblikuje.

Oblikovanje vprašanj za intervju

Oblikovanje vprašanj, tako kot intervju v celoti, izhaja iz raziskovalne tematike in problema ter konceptualne zasnove raziskave. Vprašanja morajo odsevati (ne nujno neposredno) koncepte, ki so uporabljeni v problemski zastavitvi in konceptualnem aparatu raziskave (Legard, Keegan in Ward 2003).

V nekakšni poenostavljeni obliki lahko proces oblikovanja vprašanj razumemo v naslednjih **korakih**. Najprej raziskovalec izhaja iz raziskovalne tematike in konkretnih raziskovalnih vprašanj. Tu ga seveda najprej okvirno zanima, kaj sploh želi izvedeti, pri čemer pri odgovarjanju na to vprašanje postavi oziroma identificira tematike intervjuja. Tematike intervjuja so široka vsebinska področja, ki jih raziskovalec želi nasloviti in predebatirati z intervjuvancem. Na podlagi identificiranih tematik nato oblikuje vprašanja in ko jih izpiše, jih nato ponovno premisli, ali so v skladu z identificiranimi tematikami, ter preveri, ali je z vprašanji vse tematike 'pokril'. Nato vprašanja strukturira od začetnih do osrednjih in nato zaključnih. S tem dobi okvirni vodnik za intervju, ki ga mora nato preveriti v smislu koherentnosti in primernosti vprašanj.

Vprašanja v kvalitativnem intervjuju so običajno **kratka, odprta** in formulirana v jeziku, ki bo **razumljiv** intervjuvancu. V kolikor pri okvirnem vodniku ugotovi, da je kakšno vprašanje predvidoma preveč nerazumljivo ali ima kakšno drugo pomanjkljivost, ga lahko

naknadno spremeni in preoblikuje. Na tej podlagi nato oblikuje končni vodnik, ki raziskovalcu služi kot neposredna podpora pri intervjuju (Hennink, Hutter in Bailey 2011). Če raziskovalec izvaja več intervjujev z različnimi osebami o isti tematiki, potem lahko na podlagi prve izvedbe (in morebitnih naslednjih) ugotovi, ali kakšna vprašanja ne delujejo dobro oziroma so nerazumljiva. Po potrebi lahko nato revidira vodnik preden začne z izvedbo naslednjih intervjujev.

Oblike vprašanj

V vodniku za intervju običajno strukturiramo vprašanja tako, kot jih potem sprašujemo tekom izvedbe, pri tem pa je običajno, da so razdeljena v več sklopov (Hennink, Hutter in Bailey 2011). To posledično pomeni, da je kvalitativni intervju mogoče razumeti kot proces, ki ima večdelno strukturo.

- Uvod

V uvodu v intervju raziskovalec običajno ne začne takoj s postavljanjem vprašanj, temveč intervjuvanca spomni, kaj je **namen** intervjuja, kaj je namen raziskave, kaj se bo zgodilo s pridobljenim pogovorom oziroma podatki in seznaniti intervjuvanca z etičnimi elementi, kot so zaupnost in anonimnost. Uvod predstavlja tudi točko, kjer raziskovalec povpraša intervjuvanca o njegovem ozadju, na primer glede starosti, izobrazbe, zaposlitve ipd. Ta vprašanja imajo dvojni namen. Prvi namen je, da z njimi raziskovalec pridobi vpogled v kontekst intervjuvanca, drugi pa, da pridobi informacije, ki so tudi osnova za **prvo spoznavanje** in grajenje odnosa. Ti podatki izvajalcu metode omogočijo, da po potrebi prilagodi vprašanja glede na informacije, ki jih je pridobil.

- Vprašanja, namenjena odpiranju intervjuja

Uvodu običajno sledijo vprašanja, s katerimi raziskovalec 'odpre' intervju. Ta vprašanja omogočijo, da osebi **zgradita odnos**, se počutita udobno in počasi preideta na tematike, ki jih bosta naslovila tekom intervjuja. Ta vprašanja so običajno zelo široka in naslavljaajo raziskovalno tematiko v širšem smislu.

- Osrednja vprašanja

Osrednja vprašanja predstavljajo ključni del intervjuja, saj prek njih raziskovalec pridobiva pogled intervjuvanca, njegova razmišljanja in razumevanja tematik, ki jih naslavlja raziskava. Osrednja vprašanja predstavljajo pot, prek katere izvajalec pridobiva **najpomembnejše podatke** v namen raziskave. Prek teh vprašanj prav tako poteka poglobljeno vzpostavljanje odnosa med osebama v intervjuju, kar omogoča sproščeno vzdušje, zaupanje in s tem pridobivanje poglobljenih informacij.

- Končna vprašanja

Po osrednjih vprašanjih sledijo še končna vprašanja, namenjena (počasnemu) '**zapiranju**' intervjuja. Ta so prav tako pomembna, saj raziskovalec, ki intervju izvaja, ne sme dati občutka intervjuvancu, da je pogovor zaključil predčasno ali nenadoma. To je še posebej pomembno takrat, ko intervju naslavlja občutljive tematike.

Organiziranje izvedbe intervjuja

Priprava vodnika za intervju, vključno z vprašanji, pa ni edini korak, ki ga mora narediti raziskovalec, preden izvede intervju. Pred samo izvedbo mora poskrbeti tudi za organizacijo samega dogodka. To se sliši seveda logično, vendar v kolikor ne upoštevamo in nimamo v mislih vseh elementov organizacije, se lahko hitro zgodi, da intervju ne bo izpeljan v najboljši možni meri, kar posledično pomeni, da ne bo pridobil primernih podatkov oziroma podatki ne bodo tako celoviti, kot bi sicer lahko bili. Ko smo se torej enkrat odločili za izvedbo intervjuja, določili, s kom bi radi intervju opravili, in smo pripravili vodnik, je potrebno za samo izvedbo 'na terenu' intervju organizirati (Legard, Keegan in Ward 2003).

Eden od skorajda samoumevnih korakov je, da se **dogovorimo** s potencialnim intervjuvancem za izvedbo. Dogovarjanje lahko poteka po različnih komunikacijskih kanalih. Če imamo potencialnega intervjuvanca priložnost predhodno srečati in spoznati, ga lahko zaprosimo 'v živo', sicer pa je zelo pogosto, da osebo, ki je ne poznamo,

prosimo za intervju formalno po elektronski pošti. Seveda prošnjo prilagodimo glede na to, kdo je ta oseba.

V okviru organizacije intervjuja moramo izbrati primeren **kraj izvedbe** in pri tem nujno upoštevamo oziroma izhajamo iz predpostavke, kje se bo intervjuvanec počutil najbolj sproščeno in varno. Ker se v poglobljenem intervjuju pogosto lotevamo tudi zelo osebnih tematik, je pomembno, da je kraj izvedbe tudi tak, da bo zagotovil zasebnost. Zato je nemalokrat praksa izvajalcev metode tudi, da določitev kraja izvedbe prepustijo intervjuvancu, hkrati pa se morata glede izbora lokacije strinjati oba.

Kraj izvedbe mora biti primeren tudi v smislu, da zagotavlja nemotenost procesa. Ker gre pri intervjuju tudi za vzpostavljanje poglobljenega odnosa in partnerstva kreiranja vednosti, je ključno, da ni motenj pri pogovoru. To v praksi pomeni, da mora biti kraj izvedbe tam, kjer je zagotovljeno kar najmanj šumov in kjer drugi ne bodo mogli posegati v tok intervjuja.

Pri organizaciji intervjuja moramo tudi predvideti, **koliko časa** bo intervju potekal. Sicer je to pogosto težko, ker ne vemo, koliko je intervjuvanec pripravljen ali sposoben govoriti ali kako hitro bodo vprašanja tekom pogovora izčrpana, vendar je v vsakem primeru nujno, da je za izvedbo predvidenega dovolj časa. Če bi raziskovalec namenil izvedbi premalo časa, potem se lahko zgodi, da začne preganjati intervjuvanca (ali obratno), kar pa vodi v šibke odgovore, s tem pa tudi malo poglobljenih podatkov, ki bi omogočali celovito osvetlitev proučevane problematike.

Pred intervjujem je v organizacijskem smislu pomembno tudi, da raziskovalec pripravi vse potrebne **pripomočke**, ki jih bo uporabljal. Lahko si pripravi poseben zvezek, v katerega si bo zapisoval morebitne sprotne opombe ali opažanja. Poleg tega mora posvetiti posebno pozornost tudi tehnični opremi, primarno snemalni napravi (diktafon). Preveriti mora, ali so baterije polne in ali vse funkcije snemalne naprave delajo. Če jo uporablja prvič, se mora z njo predhodno seznaniti, saj je moteče, če se raziskovalec z njo ukvarja takrat, ko bi se moral posvetiti intervjuvancu in vsebini pogovora.

IZVEDBA (POGLOBLJENEGA) INTERVJUJA

Potem, ko se raziskovalec pripravi na izvedbo, sledi njena realizacija. V uvodu smo že poudarili, da se izvedba intervjuja morda zdi samoumevna in logična, ker gre 'le' za pogovor, vendar so **tehnik** **izvedbe** lahko zelo raznolike in od načina izvedbe je odvisno, ali bo raziskovalec prišel do poglobljenih informacij in mu bo intervjuvanec podal izčrpne podatke v obliki izraženih perspektiv in mnenj, ali pa ne. Tehnike izvedbe zahtevajo precejšnjo iznajdljivost in veščine, povezane s fleksibilnostjo v raznoraznih situacijah. Med drugim mora raziskovalec, ki opravlja intervju, znati vzpostaviti dober prvi vtis in se 'ujeti' z intervjuvancem. Mora obvladati situacijo in odnos tako, da bo intervjuvancu v pogovoru prijetno, udobno in se bo počutil varno. Mora znati postaviti vprašanja na primeren način, in sicer tako, da bo imel sogovorec občutek, da raziskovalca tisto, kar pove, zares zanima. Prav tako mora izvajalec intervjuja znati pokazati empatijo, motivirati intervjuvanca, da bo delil z njim informacije, biti mora pozoren na okolico in telesno govorico intervjuvanca in hkrati do njega ter tistega, kar pove, pokazati spoštovanje.

Vzpostavljanje in razvijanje odnosa tekom intervjuja

Večkrat smo omenili, da je eden ključnih elementov kvalitativnega intervjuja partnerstvo med raziskovalcem in intervjuvancem, ki oblikujeta nove uvide in podatke v namen osvetljevanja ter razumevanja izbrane tematike. Če želimo ustvariti partnerstvo, pa je najbolj pomembno, da vzpostavimo z intervjuvancem poglobljen odnos (Taylor, Bogdan in Devault 2016).

Raziskovalec mora biti sposoben vzpostaviti dober komunikacijski odnos z intervjuvancem, in sicer tako, da se bosta oba počutila sproščeno in bo med njim zavladata klima **zaupanja**. To pomeni, da mora raziskovalec pokazati željo po razumevanju perspektive intervjuvanca in da ga dejansko zanima, kaj ima za povedati – je aktivni poslušalec (Lillrank 2012). Zaupanje se vzpostavi tudi tako, da raziskovalec daje vtis, da ve, kaj počne, in da se tudi sam počuti lagodno med potekom intervjuja.

Ena od lastnosti, ki jo mora izvajalec metode izkazati praktično takoj na začetku izvedbe, je tudi **prilagodljivost**. Najti mora način, kako se približati intervjuvancu tudi z držo, načinom komunikacije ipd. Vendar to ne pomeni, da raziskovalec poskuša biti podoben intervjuvancu, saj bi lahko intervjuvanec razumel kot vsiljivost. Zato mora raziskovalec jasno ohraniti svojo osebnostno držo, hkrati pa dopustiti, da intervjuvanec prav tako lahko izkaže lastno individualnost. S tem pride do situacije, ko sta obe udeleženi osebi sproščeni.

Raziskovalec mora ob začetku intervjuja v namen vzpostavljanja poglobljenega odnosa pokazati, da pozna materijo in razume vsebino, ki je predmet intervjuja. Tako bo sogovornik razumel, da je izvajalec intervjuja **kredibilen sogovornik** in da bo razumel, kar bo intervjuvanec govoril. Zaradi tega slednji dobi občutek, da njegove besede nekaj veljajo in imajo pomen. Pri izkazovanju poznavanja materije pa mora biti raziskovalec po drugi strani pazljiv, da ne daje vtisa, kot da pozna in ve vse, zaradi česar bi se lahko intervjuvanec začel spraševati, ali ima sploh smisel, da kar koli pove (Lillrank 2012). Prav tako se mora raziskovalec (v kolikor ni njegov sogovornik ekspert ali znanstvenik) izogibati znanstvenega žargona, ob katerem bi se njegov sogovornik počutil manjvrednega, ker ne bi razumel vsega, kar mu raziskovalec govori.

Faze izvedbe intervjuja

Kot smo že povedali v predstavitvi oblik vprašanj (glej podpoglavje Priprava na izvedbo intervjuja), je izvedba običajno razdeljena na več faz (Legard, Keegan in Ward 2003), ki pa med seboj **niso strogo ločene**. V dejanski izvedbi metode so prehodi med njimi običajno mehki in niti niso (zelo) opazni. Zato je delitev intervjuja v faze bolj kot ne 'tehnični' oris njegovih različnih delov, ki pa imajo svoje značilnosti in jih je smiselno predstaviti.

- Prihod in uvodni del intervjuja

Proces izvedbe intervjuja se dejansko začne takrat, ko se udeleženi osebi srečata. Pogosto je **prvi vtis in nagovor** zelo pomemben, zato

se mora raziskovalec nanj pripraviti in narediti dobre prve korake. Med drugim to pomeni, da mora prepoznati, ali je intervjuvancu nelagodno, je celo prestrašen ali nezaupljiv. Glede na to mora raziskovalec vzpostaviti primeren prvi dialog, kjer ne gre le za predstavitev (če se osebi še ne poznata), temveč tudi za začetni pogovor, ki mora biti sproščujoč, vendar ne vsiljiv. Začetni pogovor je pomemben tudi zato, ker predstavlja ozadje umeščanja v prostor, ko si obe osebi iščeta mesto (običajno sedež), kjer se bosta počutili udobno in si zagotovili zasebnost. Raziskovalec v času prvega sproščujočega pogovora pripravi tudi svoje tehnične pripomočke, na primer beležko, pisalo, snemalno napravo in vodnik za intervju.

V nadaljevanju nato raziskovalec preide na uvodno **pojasnjevanje** intervjuja. Intervjuvancu (dodatno) pojasni, zakaj bo pri intervjuju šlo, kakšen je namen in kako ter koliko časa bo potekal. Raziskovalec tudi opozori ter pojasni, kako bo ravnal s podatki in razloži intervjuvancu etične vidike izvedbe pogovora. Ker običajno raziskovalec intervju snema, prav tako prosi intervjuvanca za dovoljenje za snemanje ter mu razloži, kako bo s posnetim materialom ravnal.

Po tem (bolj formalnem) uvodu sledijo **prve poizvedbe** o intervjuvancu, ko raziskovalec zaprosi za informacije o njegovi starosti, izobrazbi, zaposlitvi ipd. Kot smo že omenili, imajo ta vprašanja namen orisa konteksta intervjuvanca. Čeprav so običajno zelo 'tehnična' pa je posebej pri kvalitativnem intervjuju pomembno, da jih raziskovalec ne postavi tako, da jih na hitro prebere in preleti. Tudi ta vprašanja lahko predstavljajo prve korake k vzpostavljanju bolj poglobljenega odnosa, zato jih mora raziskovalec na ta način tudi postaviti.

- Osrednji del intervjuja

V osrednjem delu intervjuja mora izvajalec metode nadgrajevati oziroma izhajati iz vzpostavljenega odnosa z intervjuvancem. Tu odpira ključna vprašanja, prek katerih želi pridobiti bistvene podatke. Udeleženca v intervjuju imata **poglobljen dialog** o ključnih tematikah, prek različnih tehnik spraševanja raziskovalec skuša od intervjuvanca pridobiti kar najbolj osebne poglede, premisleke, razumevanja in interpretacije.

Seveda je vprašanje, kakšne tehnike lahko uporabi raziskovalec, da se mu intervjuvanec 'odpre' ter na ta način dejansko doseže poglobljen pogovor. **Strategij** je sicer kar veliko, bistveno pa je, da so vprašanja postavljena tako, da intervjuvanec na čim daljši način razlaga, kar ima v mislih. Poleg primerno zastavljenih vprašanj, ima raziskovalec na voljo tudi nekaj tehnik t.i. sondiranja, kjer z dodatnimi vprašanji ali namigi nevsiljivo spodbuja intervjuvanca, da podaja dodatne razlage k odgovorom (Taylor, Bogdan in Devault 2016). Tako lahko na primer izvajalec intervjuja prosi, da sogovornik določeno izjavo ali besedno zvezo pojasni ali razloži. Raziskovalec lahko prosi osebo v pogovoru, da pojasni kakšno nejasno izjavo ali kakšno nekonsistentnost, ki se je pojavila v njegovih razlagah. Sondiranje je kot tehnika pomembna, ker z njo dosežemo dodatno globino ali širino razprave, saj pogosto v prvem odgovoru na zastavljeno vprašanje intervjuvanec ne razloži vsega, ker se mu morda ne zdi pomembno, ima zadržke ipd. S sondiranjem pa raziskovalec doseže, da se debata odpre in so pridobljeni podatki na ta način bolj 'polni'.

Ena bistvenih prvin v osrednjem delu intervjuja je, da postane razmerje med obema udeležencema utemeljeno na zaupanju, saj intervjuvanec pogosto deli zelo osebne poglede, orise dogodkov iz življenja in izkušnje. Zato je v kvalitativnem raziskovanju pomembno, da raziskovalec, ki izvaja intervju, zna z sogovornikom vzpostaviti razmerje, kjer bo obstajala **obojestranska empatija**. Po drugi strani pa mora paziti, da ne izgubi primerne distance, saj je vendarle njegov primaren namen pridobivanje podatkov in ne, na primer, razvijanje prijateljstva. Prav tako mora paziti, kako se odziva na izjave intervjuvanca v primeru, ko se z njimi izrazito strinja ali ne strinja. Vloga raziskovalca ni, da prepričuje intervjuvanca v določeno mnenje, niti se ne spusti z njim v prerekanje, temveč mora ugotavljati, zakaj ima na primer tako izrazito mnenje o določeni stvari ali človeku. V določenih primerih pa raziskovalec lahko intervjuvanca namenoma izzove z nasprotnim mnenjem (ne da bi se z njim 'prepiral'), saj lahko to sproži čustveno reakcijo, ki prav tako potencialno osvetluje določeno stališče intervjuvanca.

- Zaključek intervjuja

Raziskovalec mora znati tudi primerno zaključiti intervju, kar zajema prehod od osrednjega dela k zaključnim vprašanjem in 'upravljanje' odnosa z intervjuvancem potem, ko se snemalna naprava ugasne.

Pomembno je, da raziskovalec intervjuja ne zaključi nenadoma, temveč sogovorniku razloži, da se približujeta h koncu in da bosta naslovila še zaključne tematike. Pri tem je njegova naloga tudi oceniti, ali je intervjuvanec povedal večino tistega, kar je želel, ali pa še vedno govori, pojasnjuje in s tem daje vtis, da ni izčrpal svojih odgovorov.

Kar se zgodi po tem, ko se snemalna naprava izklopi, je ravno tako pomembno. Včasih je potrebno opazovati, ali je intervjuvanec z opravljenim **zadovoljen**, ali pa z držo telesa daje vtis, da ima z intervjujem kakšno težavo. V slednjem primeru mu mora raziskovalec nevsiljivo omogočiti, da pojasni, kako je videl intervju in ali je kakšna stvar, ki ga moti. Sicer ne pogosto, vendar se občasno zgodi tudi, da intervjuvanec po pogovoru izrazi pomisleke nad tem, kar je povedal. Raziskovalec mu mora vsekakor dati priložnost, da tisto, česar ne želi, da je uporabljeno kot del zbranih podatkov, umaknemo. Po drugi strani pa se nekateri intervjuvanci ob koncu dodatno razgovorijo, kar je velikokrat tudi znak, da se je v pogovoru razvil dober odnos.

Potem ko raziskovalec zaključi intervju, je pogosto koristno, da v svojo beležko zapiše kakšne podrobnosti, ki jih je opazil med izvajanjem. Tudi ti podatki lahko koristijo pri analizi raziskovalnega problema. Prav tako je smiselno, da se raziskovalec čim prej loti **transkribiranja** intervjuja, dokler je spomin na izvedbo še vedno 'svež'. Transkribiranje je tudi eden od naslednjih korakov, potem ko smo intervju zaključili. V učbeniku ga sicer ne bomo naslovili, smiselno pa je izpostaviti ugotovitev Fairclotha (2012), da so odločitve o nadaljnjih korakih po intervjuju ravno tako pomembne kot tiste pred in med intervjujem in torej vredne posebne pozornosti.

PRIPOROČENO BRANJE

- Brinkmann, Svend. 2013. *Qualitative Interviewing*. New York: Oxford University Press.
- Gubrium, Jaber F., James A. Holstein, Amir B. Marvasti in Karyn D. McKinney, ur. 2012. *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. Thousand Oaks, California: SAGE.

5

FOKUSNA SKUPINA

V predhodnem poglavju smo obravnavali poglobljeni intervju kot posebno metodo zbiranja podatkov, kjer sta v pogovor običajno vpeti dve osebi, in sicer raziskovalec, ki opravlja intervju, ter njegov sogovornik, intervjuvanec. Takšen individualni intervju je tudi tisto, na kar najprej pomislimo, ko govorimo o pogovoru kot kvalitativni obliki pridobivanja podatkov.

Toda nikakor ni nujno, da je pogovor specifična raziskovalna tehnika, ki bi bila omejena le na dve osebi. Poznamo namreč tudi **skupinske intervjuje**, med katerimi je fokusna skupina najbrž najbolj znana metoda (razlike med skupinskim intervjujem in fokusno skupino pojasnujemo ob koncu uvoda).

V najširšem smislu gre pri fokusni skupini za skupino udeležencev, ki razpravlja o določeni tematiki, pri tem pa je cilj raziskovalca, da ugotovi, na kakšen način ta skupina razume, vidi in obravnava specifičen problem ali tematiko, ki je predmet raziskave. Tako kot pri intervjuju je tudi glede fokusne skupine zelo pomembno, da razumemo temeljne **gradnike** te metode, njena teoretična izhodišča, možne oblike izvedbe ter na kakšen način fokusno skupino pripravimo in izvajamo.

Vsa ta predznanja so nujna, če želimo metodo uspešno izvesti tako, da bo imela v okviru raziskave svoj smisel in da bomo prek nje dobili podatke ter uvide, ki nam bodo pomagali pri osvetljevanju dilem, ki

se jih v raziskavi lotevamo. V tej luči so obravnavane ključne tematike tega poglavja:

- Kaj je fokusna skupina
- Oblike fokusne skupine
- Priprava na izvedbo fokusne skupine
- Izvedba fokusne skupine

Preden se lotimo opredelitve in bolj natančnega osvetljevanja fokusne skupine, bomo v uvodu na kratko predstavili še zgodovino fokusne skupine kot metode zbiranja podatkov in prikazali nekatera možna razlikovanja med skupinskim intervjujem in fokusno skupino.

Glede **zgodovine** fokusne skupine je zanimivo, da ta metoda, kljub temu, da je morda manj znana kot individualni poglobljeni intervju, nikakor ni nova. Običajno avtorji (Bryman 2012, Krueger in Casey 2015), ki se posvečajo proučevanju fokusne skupine kot metode, sicer argumentirajo, da je izhodiščno utemeljena v skupinskem intervjuju kot načinu pridobivanja podatkov. Tako na primer obstaja argument (Fontana in Frey 1994), da je že **Bronislaw Malinowski** pri svojem antropološkem delu uporabljal nekatere prvine skupinskega intervjuja, prav tako pa je Whyte (1943) v svoji znani etnološki študiji *Street Corner Society* izvajal skupinske pogovore z udeleženci raziskave v enem od predelov Bostona. Hkrati pa je potrebno poudariti, da v teh prvih kvalitativnih raziskavah ni eksplicitno govora o fokusni skupini kot metodi, jih je pa možno misliti kot predhodne oblike zbiranja podatkov prek pogovora na ravni kolektivitete (in ne na ravni posameznika) (Liamputtong 2011).

Prva eksplicitna uporaba fokusne skupine sega v leto 1941, ko sta raziskovalca **Paul Lazarsfeld in Robert K. Merton** na Univerzi Columbia uporabila metodo v namen proučevanja vpliva medijev na mnenje ljudi glede vpletenosti Združenih držav Amerike v II. svetovno vojno. Način izvajanja metode sta poimenovala fokusiran intervju, razlaga te metode pa je bila objavljena v Ameriški sociološki

reviji (*American Journal of Sociology*) in je postala klasično besedilo o tej metodi. Potrebno je izpostaviti, da je bila sicer sprva uporabljena kot kvalitativno raziskovalno orodje, vendar kot poskus dodatne razlage ugotovitev kvantitativne študije. Ker je v Združenih državah Amerike po drugi svetovni vojni na področju družboslovja prevladovala pozitivistična paradigma, se fokusna skupina kot kvalitativna praksa še dolgo ni uveljavila. Šele v 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja je bila najprej uporabljena v komercialne namene, in sicer v tržnih raziskavah, kjer so jo uporabljali za razumevanje preferenc potrošnikov glede različnih proizvodov na trgu (Kroll, Barbour in Harris 2007).

Kasneje, v 80-ih letih, se je fokusna skupina začela uveljavljati kot kvalitativna metoda pridobivanja podatkov v družboslovnih raziskavah. Takrat se je tudi 'osvobodila' od pozitivističnih kvantitativno-orientiranih raziskav. Od takrat dalje je postala pomemben način pridobivanja podatkov in podlaga proučevanja najrazličnejših tematik na področjih, kot so javne politike, zdravstveno varstvo itd. (Kamberelis in Dimitriadis 2013). Danes fokusna skupina sodi med železni repertoar kvalitativnih metod zbiranja podatkov.

Na začetku poglavja smo omenili, da je fokusna skupina kot metoda sicer pogosto enačena s skupinskim intervjujem, vendar nekateri avtorji (Bryman 2012) opozarjajo na **razlike** med njima oziroma trdijo, da je fokusna skupina specifična oblika skupinskega intervjuja (Krueger in Casey 2015). V vsakem primeru je smiselno pokazati argumente o razlikah med skupinskim intervjujem in fokusno skupino.

Ena od ključnih razlik je, da se fokusna skupina kot metoda osredotoča na eno od konkretnih tematik (od tod ime fokusna skupina), medtem ko je skupinski intervju lahko tematsko bolj širok, udeleženci v njegovem okviru pa se pogovarjajo ne le o oni, temveč več splošnih tematikah. Še eno možno razlikovanje skupinskega intervjuja in fokusne skupine je tudi, da je skupinski intervju pravzaprav hkratno opravljanje serije individualnih intervjujev, medtem ko fokusna skupina ni namenjena takšni izvedbi. V povezavi s pravkar omenjeno razliko

je še eno možno razlikovanje, in sicer, da raziskovalca pri skupinskem intervjuju zanimajo individualna mnenja, individualne perspektive in obnašanja, medtem ko je pri fokusni skupini bistvena predvsem skupinska interakcija in dinamika.

Kljub vsem tem možnim razlikovanjem pa še enkrat poudarimo, da razlikovanje ni premočrtno in je mogoče mnogokrat videti, da sta izraza skupinski intervju in fokusna uporabljena kot sinonima (Bryman 2012). Kakorkoli, v kontekstu učbenik se bolj podrobneje s tem vprašanjem ne ukvarjamo in se osredotočamo na fokusno skupino kot metodo zbiranja podatkov.

KAJ JE FOKUSNA SKUPINA

Ko smo v prejšnjem poglavju predstavili intervju, smo v uvodu poglavja pokazali, da obstajajo različna razumevanja, kaj intervju kot proces sploh je in kako razumeti podatke, pridobljene prek intervjuja. Povsem enako velja tudi za fokusno skupino: vsi raziskovalci, ki uporabljajo to metodo, ne razumejo enako, kakšno vednost prek nje pridobijo.

Tako imamo **različne perspektive** (Morgan in Hoffman 2018). Najprej je možno izpostaviti raziskovalce, ki vidijo vednost, pridobljeno prek fokusne skupine, kot dejanske podatke, ki jih izvajalci metode uspešno 'ujamejo' tekom skupinskega pogovora. Znotraj te perspektive je fokusna skupina, če je izvedena v skladu z vsemi metodološkimi pravili, **simulacija 'naravnega' pogovora** med več posamezniki. Kar raziskovalec opazi med tem pogovorom ter ujame v kontekstu komunikacije, so oprijemljivi podatki, ki pomagajo osvetljevati ali celo razlagati raziskovalni problem. Na drugi strani pa je mogoče zaslediti perspektivo, izhajajočo iz predpostavke, da fokusne skupine niso simulacije naravne razprave neke skupine ljudi, temveč je celotno okolje, skupina in tudi razprava v njenem okviru produkt zamisli in zasnove raziskovalca. To z drugimi besedami pomeni, da je fokusna skupina **konstruirano okolje**, ki ga formira raziskovalec, ko

skupino sestavi, ji predlaga in poda tematiko pogovora ter vodi in usmerja interakcijo skupine. Rečemo lahko, podobno kot za individualni intervju, da je raziskovalec s skupino ter posamezniki v njej v nekakšnem produktivnem razmerju partnerstva, v katerem se formira nova vednost.

Fokusna skupina je torej posebna kvalitativna metoda zbiranja podatkov, prek katere raziskovalec (običajno še z vsaj enim soizvajalcem) pridobiva podatke tako, da organizira in izvede **skupinsko razpravo** običajno od **pet do deset posameznikov**. Ti udeleženci se pogovarjajo o eni ali več tematikah, ki so neposredno povezane z raziskovalnim problemom, ki se ga raziskovalec loteva. Udeleženci fokusne skupine v ta namen razpravljajo ter soočajo mnenja, izvajalec metode pa prek tega pridobiva široke in hkrati poglobljene poglede ter mnenja. Fokusna skupina običajno **traja nekje od 60 do 90 minut** (o tem bomo še govorili, prav tako o velikosti skupine v smislu števila udeležencev), v tem času udeleženci medsebojno delijo izkušnje ali osebne perspektive o določenem fenomenu, ki ga morajo poznati, so bili z njim soočeni ali imeli z njim opravka (Hennink 2014). Cilj nika kor ni, da skupina pride do konsenza glede problema ali tematike, o kateri razpravlja, temveč ugotoviti, kakšne so perspektive posameznikov v skupini, kako podobne ali različne so si te perspektive in, kar je morda najbolj pomembno, kakšna je skupinska dinamika razprave o problemu. Fokusna skupina tako ni zbir individualnih mnenj ali individualnih intervjujev, temveč produkcija **sinergije** skozi razpravo, s tem pa uvid v kolektivno dinamiko razprave. Debata fokusne skupine je vedno vodena in usmerjena, prek česar izvajalec raziskave, ohranja pogovor v okviru predvidene tematike, predvsem pa primerno globino razprave. S tem zagotovi, da so pridobljeni podatki koristni v kontekstu celotne raziskave (Finch in Lewis 2003).

Namen fokusne skupine in kdaj jo uporabiti

Fokusno skupino kot metodo je mogoče uporabiti na več načinov in je v tem smislu **prilagodljiva** glede njenega namena. Tako jo lahko uporabimo kot način odkrivanja različnih dimenzij določenega

raziskovalnega problema, ki še niso bili naslovljeni ali identificirani. V tej luči gre za kolektivni premislek neke tematike, o kateri želimo pridobiti nove perspektive, predvsem na ravni skupine.

Nekateri raziskovalci uporabljajo to metodo za **osvetljevanje** in razlago načinov **obnašanja in verjetij**, ki jih imajo posamezniki glede določenega problema ali družbenopolitičnega fenomena. Skupinsko okolje kot teren pridobivanja podatkov je primerno, ker se prek dialoga v skupini lahko izpostavijo določene prevladujoče družbene norme, kulturne prakse in politične orientacije ter prakse, hkrati pa se ravno v skupinski dinamiki razprave lahko detektira, kaj so atipična obnašanja, deviantnosti ali nesprijemljive norme. Iz tega lahko izvajalec metode osvetli različne dimenzije skupinskega odzivanja, pogledov in sprejemljivega ter nesprijemljivega obnašanja glede določenega družbenega fenomena in pridobi uvid v dimenzije, ki jih prej ni identificiral.

Fokusna skupina se kot metoda uporablja tudi v **evalvacijskih** študijah. Zelo pogosto je na primer, da se določene politike, storitve ali programi, namenjeni različnim populacijam, prek fokusne skupine preverjajo med ali po koncu njihove implementacije. Na ta način naročnik raziskave pridobi vpogled, kako različni deležniki in javnosti razumejo na primer neko storitev ali program, kakšne so njihove izkušnje s storitvijo ali programom in kje vidijo njegove pomanjkljivosti ali prednosti. Prek fokusne skupine je tako možno pridobiti podatke, ki koristijo naročniku raziskave, saj lahko na podlagi rezultatov in priporočil spremeni, ukine ali nadaljuje določeno politiko, storitev ali program (Hennink 2014).

Fokusna skupina se v raziskovalne namene uporablja tudi, ko želi izvajalec te metode osvetliti in **razumeti**, zakaj imajo ljudje določeno **mnenje ali odnos** do neke stvari ali fenomena. Znotraj debate v skupini namreč sodelujoči medsebojno testirajo in preizprašujejo argumente. Raziskovalec tako pridobi vpogled, kako člani skupine razumejo problem, ki ga naslavlja, predvsem pa, na kakšen način zagovarjajo svoj pogled prek soočenja svojih mnenj in pogledov z drugimi, pa tudi, kako kot skupina določen problem kontekstualizirajo.

Interakcija v fokusni skupini – dinamika majhnih skupin

Pridobivanje podatkov prek fokusne skupine je zelo specifično, saj temelji na vodenju, organiziranju, opazovanju in poslušanju skupine, znotraj katere posamezniki debatirajo in ustvarjajo interakcijo s posebnim in običajno jasnim namenom. Ker v fokusni skupini sodeluje relativno omejeno število ljudi, gre za vzpostavitev interakcije znotraj majhne skupine in če želimo razumeti, kakšne podatke sploh pridobimo na ta način, je potrebno razumeti specifiko delovanja majhnih skupin kot posebnih oblik družbenega delovanja (Finch in Lewis 2003).

Kaj torej sploh **so skupine** in kako razumeti njihovo delovanje, je seveda zelo odvisno od tega, kakšno (meta)teoretično pozicijo zavzamemo in kako razumemo svet ter družbenopolitične procese okoli nas (glej poglavje 2). Kot že rečeno, v tem učbeniku razumemo (fokusno) skupino kot neprestano **konstrukcijo pomenov**, ki se oblikuje znotraj interakcije, medsebojnega delovanja v in onkraj nje. Sicer je takšno razumevanje zelo široko in nikakor samo po sebi ne podaja odgovorov na bolj specifična vprašanja, kot sta na primer, ali je majhna skupina stvar števila njenih članov in kakšna je majhna skupina v primerjavi z veliko, razpršeno, koncentrirano skupino itd. Vseeno pa daje možnost, da (majhne) skupine razumemo kot utemeljene skozi proces formiranja pomenov.

Skupina pravzaprav ni skupina, dokler se kot taka ne prepozna sama (njeni člani) ali je kot tako ne prepoznavajo drugi. Torej ni dovolj, da imamo nekaj posameznikov na istem kraju; to še ne naredi skupine. Da ti posamezniki postanejo skupina, morajo to tudi prepoznati. Situacijo, v kateri so, morajo prepoznavati na kolektiven način, ne le kot posamezniki. Ko so ti posamezniki to situacijo uokvirili (glej Goffman 1974), so jo napolnili s pomenom. Polnjenje določene situacije s pomeni omogoča da vemo, kako ravnati in kaj storiti v njej – kateri načini razmišljanja ali ravnanja so primerni ali neprimerni. Torej, na način, na kakršnega nekaj naredimo ali izrečemo, bistveno vpliva to, kako zaznavamo, razlagamo in razumemo pojav in izkušnje.

Tak širok proces sta Tuckman in Jenson (1977) bolj podrobno razložila in kontekstualizirala v delovanju **majhnih skupin**, in sicer prek orisa **petih faz njihovega razvoja**. Njuno razumevanje majhnih skupin je temeljijo in izhajalo iz študije terapevtskih skupin, vendar je ugotovitve mogoče osmisлити tudi v kontekstu razumevanja fokusne skupine kot *ad hoc* oblikovanja skupine v raziskovalne namene.

Tuckman in Jenson (1977) tako govorita najprej o prvi fazi, v kateri se člani neke skupine šele **orientirajo**, s čimer oblikujejo razmerja med seboj. Osredotočeni so na vprašanja vključenosti in sprejetosti, se spoznavajo in ugotavljajo medsebojno dinamiko. Pri tem med njimi še ni eksplicitne in poglobljene interakcije, temveč so bolj odvisni od voditelja oziroma moderatorja, ki je v primeru fokusne skupine običajno raziskovalec. Sledi faza **viharjenja**, kjer se v skupini pojavijo tenzija, nestrinjanje in konflikti, ki vzniknejo v kontekstu procesa hierarhizacije udeležencev skupine. V tem procesu nekateri prevzamejo vodilno vlogo, drugi se podredijo, tretji tekmujejo za vodilni položaj. Tej fazi sledi faza **strukturiranja**, v kateri skupina oblikuje določene norme in nepisana pravila, v tej fazi pa je bolj kot trenje prisotno iskanje podobnosti in skupnih točk, točk strinjanja. V tej fazi imajo družbene norme največji vpliv na člane skupine in razkrivajo, katere so družbeno sprejemljive družbene norme in katere so razumljene kot odklonske. Sledi faza **izvajanja ali delovanja**, kjer skupina deluje in ima skupinsko interakcijo o tematikah, ki jim je predočena. Po tej fazi pa sledi **zaključna** faza, kjer skupinsko delovanje počasi prehaja v sklepną fazo in nato preneha.

Razlika med fokusno skupino in (individualnim) poglobljenim intervjujem

Še eden od vidikov, ki nam lahko pomaga pri začetnem oziroma uvodnem opredeljevanju fokusne skupine kot kvalitativne metode zbiranja podatkov, je njena **primerjava z individualnim intervjujem** (Hennink 2014). Ta primerjava se pravzaprav ponuja kar sama, glede na to, da fokusno skupino nekateri vidijo kot (posebno) izvedbo skupinskega intervjuja, poglobljeni intervju pa metodo, osredotočeno na

posameznika. Če je torej razlika v 'ciljnem' intervjuvancu – pri fokusni skupini je to cela skupina, pri poglobljenem intervjuju pa posameznik – kako se obe obliki še razlikujeta?

Prvič, fokusna skupina kot tehnika zbiranja podatkov omogoča raziskovalcu, da pride do razumevanja, kako posamezniki v odnosu do drugih argumentirajo tisto, kar čutijo, mislijo ali izkušajo. V individualnem poglobljenem intervjuju lahko raziskovalec sicer povpraša intervjuvanca, zakaj nekaj misli ali doživlja na določen način, vendar je njegov odgovor artikuliran v odnosu z raziskovalcem. Pri fokusni skupini pa lahko raziskovalec dobi vpogled v to, kako posamezniki v odnosu z drugimi in **na ravni kolektivitete** ponujajo argumente, saj ga ostali udeleženci lahko izzovejo z določenimi vprašanji ali nasprotnimi mnenji.

Drugič, v okviru fokusne skupine lahko udeleženci v veliki meri določijo prioritete in zanje relevantne vsebine pogovora glede na tematiko, ki jo je raziskovalec ponudil kot izhodišče njihovega pogovora. Seveda lahko tudi v poglobljenem individualnem intervjuju intervjuvanec deloma določi agendo pogovora, vendar ima izvajalec metode pri fokusni skupini precej **ohlapnejši nadzor** nad potekom razprave kot pri individualnem intervjuju. Raziskovalec namreč pri fokusni skupini želi omogočiti, da skupina sama sproti v procesu določa smer debate.

Tretjič, v fokusni skupini raziskovalec želi, da je skupina koherentna, da v njej ni prevelikih konfliktov, vendar pa drugi strani želi tudi, da nimajo vsi enakega mnenja in da se med njimi pojavijo razlike v percepciji, dojemanju in argumentih glede določene raziskovalne tematike. Torej, v fokusni skupini raziskovalec želi, da udeleženci drug drugega tudi izzovejo, izkažejo **razliko v mnenju**, saj je na ta način mogoče priti do vpogleda v to, kako različni so lahko pogledi, v čem se razlikujejo in kako različni udeleženci različno argumentirajo svojo pozicijo. V individualnem poglobljenem intervjuju pa je intervjuvanec redko neposredno izzvan. Redko se zgodi, da raziskovalec intervjuvancu namenoma nasprotuje z argumenti, temveč kvečjemu

izkazuje empatičnost do njegovih odgovorov, s čimer ga spodbuja, da nadaljuje s pojasnjevanji.

Četrtrič, ena od pomembnih prednosti fokusne skupine v primerjavi z individualnim poglobljenim intervjujem je tudi, da pri fokusni skupini raziskovalec pridobi kolektivno dimenzijo naslavljanja problema ali problemov, ki so predmet raziskave, kar pomeni, da je mogoče priti do uvida **skupinskih** dinamik **argumentacij** in interakcije. Pri individualnem poglobljenem intervjuju pa tega elementa ni (Bryman 2012).

OBLIKE FOKUSNE SKUPINE

O fokusni skupini ne moremo govoriti kot enoviti metodi, ki bi imela zgolj en način izvedbe. Že velikost skupine v smislu števila udeležencev je lahko predmet različnih metodoloških odločitev. O velikosti skupine in odločitvah glede števila udeležencev bomo sicer govorili v nadaljevanju tega poglavja. Sicer pa fokusno skupino lahko izvedemo na različne načine in v različnih okoljih, odvisno med drugim od tega, kaj želimo proučevati in kakšno je raziskovalno vprašanje, ki se ga raziskovalec loteva. Glede na to lahko raziskovalec prilagodi metodo, jo zasnuje glede na potrebe po specifičnih podatkih, ki jih želi pridobiti, pri tem pa seveda upošteva vse prednosti in omejitve metode.

Tako kot pri intervjuju lahko tudi v pregledu različnih oblik fokusnih skupin izpostavimo, da je predstavitev različnih tipov te metode zgolj pomoč v namen pregleda možnih načinov izvajanja, pri tem pa sta končna operacionalizacija in implementacija odvisni od raziskovalčevih odločitev in neposrednega razmerja med udeleženci fokusne skupine, njihove interakcije ipd.

Oblika fokusne skupine glede na medij

Fokusna skupina face-to-face

Najbolj pogosta izvedba fokusne skupine je tista, ki jo organiziramo in implementiramo tako, da so udeleženci ter izvajalci fokusne skupine

fizično na isti lokaciji. Takšna izvedba omogoča, da se ljudje med seboj **neposredno** spoznajo in razvijejo odnos, hkrati pa takšna interakcija omogoča takojšnje in neposredno medsebojno odzivanje vseh prisotnih. Fokusna skupina, ki jo izvedemo *face-to-face*, je sicer običajno organizacijsko bolj zahtevna, saj je med drugim potrebno med vsemi udeleženci uskladiti časovni termin izvedbe in torej poiskati takšnega, ki bo ustrezal vsem. Včasih je takšno usklajevanje zelo naporno. Ker izvedba zahteva tudi poseben prostor, ki omogoča nemoteno interakcijo, je takšna implementacija metode tudi iz tega vidika bolj zahtevna.

Še ena od prednosti *face-to-face* izvedbe je tudi, da lahko izvajalci metode bistveno lažje in hitreje '**začutijo**' **atmosfera** med udeleženci, njihovo kompatibilnost in razvoj razprave. To je pomembno, ker lahko na podlagi takojšnjih informacij prilagajajo izvedbo in vodijo razpravo. Prav tako je prednost izvedbe ob fizični prisotnosti vseh udeležencev tudi, da se udeleženci medsebojno odzivajo ne le na podlagi tistega, kar govorijo, temveč tudi glede na njihove neverbalne reakcije in govorico telesa. To je za raziskovalca izjemno pomembno, ker ga zanima predvsem skupinska dinamika pogovora, ki se pogosto kaže prav prek neverbalne komunikacije.

Fokusna skupina prek telefona ali spleta

Fokusna skupina se je ob vse bolj pogosti uporabi v znanstvene namene razvijala v različne smeri, pri tem pa so raziskovalci uporabili tudi tehnološke inovacije, ki so bile na voljo. Tako se je ob vse več možnostih, ki jih ponujajo informacijsko-komunikacijske tehnologije, pojavil in razvil tudi virtualni način izvedbe, in sicer prek telefona ali spleta. Pri obeh načinih se seveda udeleženci ne srečajo fizično, temveč razpravljajo prek telefona ali spletnih orodij. Takšne virtualne skupine so na primer smiselne, ko morajo raziskovalci dostopati do populacij, ki so geografsko odročne ali razpršene in bi bilo zato organiziranje fizičnega srečanja članov teh populacij zelo zahtevno. Prav tako je organizacija fokusne skupine prek telefona ali prek spleta povezana z nižjimi organizacijskimi stroški.

Izvedbo metode prek telefona imenujemo tudi **telefokusna** skupina (Krueger in Casey 2015). Razprava med udeleženci poteka tako, da so argumenti posredovani na daljavo, med njimi pa moderator vodi debato prek posredovanih vprašanj. V telefokusni skupini je prisoten tudi zapisnikar, običajno pa se razprava snema.

Spletni način izvedbe fokusne skupine lahko poteka prek številnih internetnih orodij, ki so na voljo za izvajanje **videokonferenc** (Morgan in Hoffman 2018). Ta oblika izvedbe postaja vedno bolj popularna, saj je podobno kot pri telefokusni skupini možna hitra organizacija izvedbe, obenem pa omogoča, da se udeleženci med seboj vidijo. Posamezniki, izbrani za sodelovanje v fokusni skupini, se hkrati prijavijo na eno od orodij (na primer Skype ali Zoom) in imajo debato, podobno kot če bi se srečali v živo. Lahko pa fokusno skupino organiziramo tudi tako, da uporabimo splet, vendar ne zagotovimo video prenosa in se torej udeleženci ne vidijo, temveč svoje argumente le tipkajo. V tem primeru govorimo o izvedbi v obliki spletne **klepetalnice**, kjer posamezniki razpravljajo tako, da svoje premisleke, argumentacije in poglede napišejo. Takšen način je morda bolj zamuden, saj običajno tipkamo veliko počasneje kot govorimo, hkrati pa tudi odgovori niso nikoli toliko izčrpani kot če uporabljamo govorjeno besedo. Je pa takšna oblika lahko primerna na primer za populacijo mladih, ki v spletnem klepetu uporabljajo specifičen jezik in način argumentacije, kar je v kvalitativnem raziskovanju tudi lahko predmet interesa.

Ni pa nujno, da prek spleta fokusna skupina vedno poteka ob hkrati prisotnost vseh udeležencev v razpravi (sinhrona izvedba). Poznamo tudi izvedbo fokusne skupine na asinhroni način, pri kateri organizatorji kot virtualni prostor srečanja udeležencev uporabijo na primer **spletni forum**. Na njem organizirajo razpravo tako, da posredujejo razpravljalne tematike in vprašanja. Udeleženci na forumu niso prisotni hkrati, temveč se lahko vključijo v razpravo znotraj danega časovnega okvira, na primer nekaj dni. Prednost asinhronega načina implementacije je, da ni potrebno usklajevati termina izvedbe in da lahko v njej sodelujejo udeleženci, ki prihajajo iz različnih koncev

sveta. Po drugi strani pa ima ta oblika izvedbe fokusne skupine tudi precej slabosti, kot je na primer, da udeleženci ne morejo nemudoma reagirati na mnenja in argumente sogovornikov in da raziskovalci ne morejo spremljati takojšnje skupinske dinamike razvoja debate. Zato je takšna izvedba te metode problematična in manj uporabljena kot druge, bolj ustaljene oblike.

Oblika glede na format razprave

Fokusne skupine lahko razlikujemo tudi glede na to, kako je organizirana razprava. Tu imajo seveda raziskovalci najpomembnejšo vlogo, saj s formatom razprave določijo dinamiko in način argumentacije ter v veliki meri tudi odnose med udeleženci. V literaturi o fokusni skupini kot kvalitativni metodi je mogoče zaslediti kar nekaj **različnih** možnih **oblik razprave**, in sicer enotna fokusna skupina, dvosmerna fokusna skupina, fokusna skupina z dvema moderatorjema, fokusna skupina z dvema medsebojno nasprotujočima moderatorjema, fokusna skupina z moderatorjem iz skupine udeležencev, mini fokusna skupina (Nyumba in drugi 2018).

Enotna fokusna skupina

Ta oblika razprave je najbolj pogost oziroma razširjen način izvedbe. Pri tej obliki so udeleženci v enem prostoru in delujejo kot enotna (vendar ne nujno homogena) skupina. To obliko fokusne skupine bomo bolj podrobno predstavili v nadaljevanju poglavja (podpoglavji Priprava na izvedbo fokusne skupine in Izvedba fokusne skupine).

Dvosmerna fokusna skupina

Ta tehnika izvedbe se precej razlikuje od enotne, saj udeležence razdelimo v **dve skupini**. Prva skupina razpravlja o določeni tematiki ali vprašanju, medtem jo druga skupina zgolj opazuje. Ker bi prva skupina, ki razpravlja, imela najbrž precej zadržkov odprto razpravljati o neki problematiki pred skupino, ki jo opazuje, to tehniko izvedejo tako, da med skupini postavijo steklo, ki omogoča zgolj enosmeren

pogled. Tako skupina, ki razpravlja, ne vidi skupine, ki jo opazuje. Obe skupini imata svojega moderatorja, pomembno pa je, da skupina, ki je najprej opazovala razpravo prve skupine, lahko na podlagi spremljanja in kasnejše razprave sama pride do novih uvidov. Prednost te izvedbe v primerjavo z enotno je, da potencialno vodi k več razsežnostim problematike, jo je pa običajno težje izvesti, saj raziskovalci potrebujejo več opreme in drugačno ureditev prostora, zahteva pa tudi več udeležencev za izvedbo.

Fokusna skupina z dvema moderatorjema

Fokusna skupina z dvema moderatorjema je posebna oblika, ker predvideva sodelovanje para moderatorjev v sicer enotni skupini udeležencev. Oba moderatorja tu delujeta tako, da se dopolnjujeta, vendar lahko igrata **različne vloge**. Bistveno je, da v tandemu zagotavljata kar najbolj gladko izvedbo metode in preverjata, ali so bile vse predvidene tematike predmet razprave znotraj skupine.

Fokusna skupina z dvema med seboj nasprotujočima si moderatorjema

Ta oblike izvedbe predvideva enotno skupino udeležencev, vendar nastopata dva moderatorja, ki sodelujeta, a na poseben način. Sodelujeta namreč tako, da zavzameta glede tematike različni, običajno medsebojno **konfliktni ali tekmujoči poziciji**. Zagovorniki te metode predpostavljajo, da so razlike v argumentih temelj razprave in ko udeleženci vidijo, da imata moderatorja različne poglede, tudi sami nimajo zadržkov izražati morebitno nestrinjanje. Vendar pa po drugi strani pri tej obliki izvedbe obstaja nevarnost, da razprava zaide v format 'za in proti', kar načeloma ni dobrodošlo, saj se znotraj fokusnih skupin običajno išče heterogenost argumentov in ne zgolj dve poziciji.

Fokusna skupina z moderatorjem iz skupine udeležencev

Nekateri izvajalci fokusne skupine kot metode zbiranja podatkov želijo – včasih zato, ker to narekuje raziskava – svoj **vpliv na udeležence** fokusne skupine povsem **minimizirati**. V tem primeru

obstaja način izvedbe, kjer moderator ne prihaja iz vrst raziskovalcev, temveč to vlogo prevzame nekdo od udeležencev. Na ta način naj bi sodelujoči imeli več avtonomije nad razpravo in s tem bili bolj 'potopljeni' v tematiko. Posledično to tudi pomeni, da se udeleženci lahko bolj sprostitijo in povedo, kar dejansko mislijo. Ima pa ta izvedba fokusne skupine tudi svoje pomanjkljivosti, med drugim to, da se razprava skupine lahko oddalji od tematike ali vprašanj, ki zanimajo raziskovalce.

Mini fokusna skupina

Pogosto se zgodi, da raziskovalci kljub vsem naporom ne najdejo dovoljšnega števila udeležencev, ker morebiti niso dosegljivi, nimajo časa ali pa je zaradi specifičnosti tematike **nabor možnih** udeležencev izredno **majhen**. V takem primeru lahko organizirajo manjšo ali mini fokusno skupino z dvema do največ petimi udeleženci. Običajno so ti udeleženci **eksperti** na svojem področju, ki nimajo težav z daljšo razpravo, niti jim argumentov ne zmanjka zelo hitro. To je pomembno, ker se lahko minimalne fokusne skupine hitro izčrpajo v smislu, da si posamezniki že po relativno kratkem času nimajo več veliko za povedati glede predpostavljene tematike.

PRIPRAVA NA IZVEDBO FOKUSNE SKUPINE

Preden izvedemo fokusno skupino, se je nanjo potrebno temeljito pripraviti. Priprava ima več dimenzij in mora biti temeljita, če želimo dobiti rezultate, ki bodo raziskavi koristili in se bo nanje lahko oprla. Priprava na fokusno skupino pomeni, da moramo najprej premisliti, ali je izvedba te metode smiselna in kaj v tem smislu prinaša v kontekstu celotne raziskave. Na podlagi tega sledi cela vrsta odločitev, kot na primer, v kakšni obliki izvesti metodo, kdo bodo sodelujoči, kakšna vprašanja postaviti in na kakšen način jih posredovati udeležencem. Prav tako je pomembno premisliti, kako izvesti moderiranje fokusne

skupine in kako predhodno predvideti upravljanje z odnosi med udeleženci. Vidimo lahko, da je pred samo izvedbo potrebno nasloviti številne elemente, zato je pomembno, da jih osvetlimo.

Izbira fokusne skupine kot metode zbiranja podatkov – kdaj je primerna

Izbira fokusne skupine kot metode zbiranja podatkov se začne z refleksijo celotne raziskave in vprašanja, kakšne podatke zastavljena raziskava predvideva. V veliki meri smo vprašanje, kdaj je smiselno uporabiti fokusno skupino glede na namen raziskave, naslovili že na predhodnih straneh. Če je na primer namen ugotoviti, kakšne so **kolektivne percepcije** glede določene tematike, potem je fokusna skupina načeloma smiselna izbira. Prav tako v primeru, ko na primer želi naročnik raziskave izvedeti, kakšna je podpora določeni napovedani politiki ali projektu, ali kakšno je mnenje neke skupnosti glede že obstoječega projekta ipd. Kot rečeno, fokusne skupine omogočajo uvid v različna skupinska rezoniranja, perspektive in argumentacije. Namen je razkrivanje in razumevanje različnih faktorjev, ki vplivajo na mnenja in obnašanja skupin, pri čemer metoda lahko ponudi uvid v kompleksne tematike, v situaciji, ko so mnenja in odnosi pogojeni z različnimi vplivi in kjer obstajajo različna razumevanja in perspektive (Liamputtong 2011).

Raziskave včasih zahtevajo, da ciljna skupina sama elaborira ideje, kjer slednje lahko prispevajo k nadaljnjemu razvoju raziskave ali imajo širšo družbenopolitično dimenzijo oziroma vlogo. V vsakem primeru je fokusna skupina v tem oziru smiselna metoda, sploh ko raziskava zahteva formiranje idej in predlogov na ravni kolektivitete in kjer raziskovalci ne iščejo zgolj vsote različnih individualnih mnenj.

Včasih pa seveda fokusna skupina **ni najbolj primeren način** zbiranja podatkov in ne prinaša uvidov, ki bi koristili v kontekstu celotne raziskave (Krueger in Casey 2015). Če nas na primer v raziskavi zanimajo specifični pogledi posameznikov in njihove izkušnje glede izbranega problema, potem fokusna skupina ni primerna

metoda. Prav tako ni namenjena zbiranju podatkov o individualnih pogledih in (intimnih) občutjih, saj metoda ne omogoča zasebnosti. V večji skupini posamezniki običajno ne želijo deliti svojih zasebnih izkušenj ali zgodb, sploh ko mu drugi člani niso poznani in pred izvedbo fokusne skupine z njimi nikoli ni bil v stiku. V takih situacijah posamezniki niso zaupljivi in neradi delijo podrobnosti iz svojega življenja. Poglejmo samo primer politične orientacije in pripadnosti določeni politični stranki. Svoje politično prepričanje oziroma ideološko orientacijo posamezniki pogosto razumejo kot del zasebnosti, kot intimno izbiro, zaradi česar je velikokrat ne delijo z drugimi ali pa so pri tem zelo previdni. Tako tudi drugih, še bolj intimnih izbir, pogledov in izkušenj ne delijo z drugimi. Zato pravimo, da fokusna skupina kot metoda zbiranja podatkov za pridobivanje takšnih osebnih perspektiv in podrobnosti ni primerna.

Oblika fokusne skupine in izbiranje udeležencev

Potem ko smo se v luči celotne raziskave odločili, da podatke v namen raziskave pridobimo prek izvedbe fokusne skupine, je še kar nekaj odločitev, ki bodo vplivale na to, ali bomo tekom implementacije zagotovili poglobljeno interakcijo med udeleženci. Med drugim so te odločitve povezane z izbiro oblike fokusne skupine, lokacije izvedbe, velikostjo skupine ter njeno sestavo. Slednja je ključna, ker se poglobljena interakcija namreč lahko vzpostavi takrat, ko je kompozicija skupine primerna glede na tematiko in zastavljena vprašanja, s čimer se maksimira potencial skupnega okvira razprave.

Izbira oblike fokusne skupine

Glede na namen raziskave in raziskovalčevo perspektivo je potrebno določiti, v kakšni obliki se bo fokusna skupina izvedla. V veliki meri smo argumente, katero obliko izbrati, opisali pri pregledu različnih načinov izvedbe metode. V osnovi glede **izbora medija izvedbe** velja, da ima implementacija na fizični lokaciji (in ne virtualno) veliko prednosti, sploh zato, ker se najlažje vzpostavi skupinska dinamika. Vpogled v to dinamiko, skupinske argumente in načine medseboj-

nega sporazumevanje o neki tematiki, je najbolj poglobljen takrat, ko imamo celotno skupino pred očmi in ko je ta formirana v skupnem prostoru. Spletna izvedba je za mnoge sicer sprejemljiva rešitev, sploh v določenih primerih (ko na primer srečanje udeležencev 'v živo' ni mogoče zaradi določenih okoliščin), vendar je prednosti izvedbe na fizični lokaciji v primerjavi z organiziranjem srečanja prek spleta veliko več.

Izbor formata fokusne skupine (na primer samo z enim ali dvema moderatorjema) pa je odločitev raziskovalca odvisen predvsem od tega, kakšne podatke želi pridobiti. Če je na primer namen priti do čim širšega nabora različnih mnenj, perspektiv ali idej, potem je smiselno, da razmišlja o obliki fokusne skupine, kjer sta dve ločeni skupini. Če pa na primer želi eksplicitna ekspertna mnenja in/ali je njegov nabor možnih udeležencev izjemno ozek, potem lahko razmišlja o mini fokusni skupini. Prav tako pa je odločitev glede formata in načine izvedbe odvisna tudi od kompozicije skupine ter predvidenega števila udeležencev.

Izbira velikosti skupine in kompozicije udeležencev

Dinamika izvedbe in razprave je v osnovi pogojena z velikostjo skupine in kompozicijo udeležencev (Finch in Lewis 2003). Ta odločitev bo tudi vplivala na to, kako se bo skupina formirala, kakšni odnosi se bodo vzpostavili in posledično tudi, kakšne podatke bomo dobili.

V uvodu smo že poudarili, da je velikost skupine v smislu števila udeležencev lahko različna, vendar običajno govorimo petih do desetih udeležencev ali članov fokusne skupine. **Optimalna velikost skupine** je odvisna od nekaterih pomembnih vidikov, kot je na primer, koliko udeležencev bo imelo glede na proučevano tematiko o njej kaj povedati. Če je tematika široka in dobro poznana, potem je velikost skupine lahko večja, če je zelo specializirana in zahteva ekspertno mnenje, pa je lažje obvladljiva v manjših skupinah. Če je tematika občutljive narave, potem je najbrž bolj (če je že predmet razprave fokusne skupine) obvladljiva v manjši skupini (Hennink 2014).

V kolikor želi raziskovalec doseči predvsem širino razprave, potem bo skušal zagotoviti, da v fokusni skupini razpravlja več udeležencev in je skupina večja, če pa bo želel doseči predvsem poglobljenost razprave, pa bo izbral manjše (a ne premajhno) število udeležencev.

Vsekakor je pomembno poudariti, da je v primeru **večjega števila** udeležencev, kar običajno pomeni nekje osem ali več, malo verjetno, da bo vsak prišel do besede v enaki meri kot njegovi morebitni sogovorniki. Če je torej skupina velika, lahko hitro pride do neenaomerne razporeditve časa med udeležence. Hkrati se lahko pojavi jasna razdelitev skupine na tiste, ki so ves čas pripravljeni govoriti, in tiste, ki niso izrazito ekstrovertirani in bodo zato 'potisnjeni' v ozadje. To pomeni, da bo takšno skupino težje upravljati in v njej moderirati razpravo.

Problem se seveda lahko pojavi tudi, če je fokusna **skupina manjša** in obsega na primer pet ali manj udeležencev. Raziskovalec bo moral načrtovati fokusno skupino tako, da bo predvidel svoj večji angažma, saj se pri manjši skupini hitreje zgodi, da jo je potrebno voditi skozi pogovor, medtem ko pri večjih skupinah razprava pogosto dobi lasten 'zagon' in večje intervencije moderatorja/raziskovalca niso potrebne. Prav tako v primeru izvedbe manjše (mini) fokusne skupine slednja izgubi nekaj značilnosti ali kvalitete skupine, kot na primer, da se med udeleženci ne razvije skupinska dinamika, temveč ostajajo individuumi, moderator pa je z njimi 'prisiljen' delati skupinski intervjuju, kar pa seveda ni cilj oziroma namen.

Ko govorimo o fazi priprave na izvedbo fokusne skupine, je potrebno z vidika **kompozicije** skupine premisliti tudi, ali je primerna njena **homogena ali heterogena sestava** (Finch in Lewis 2003). Splošno pravilo je, da mora biti skupina do določene mere homogena. Homogenost je zaželena, ker načeloma udeleženci lažje delijo mnenja in izkušnje v skupini, v kateri se dojemajo kot medsebojno podobni, medtem ko bodo bolj zadržani, če bodo v skupini posamezniki, ki se bodo od ostalih razlikovali, na primer glede znanja ali glede na družbenoekonomski status. Homogenost torej zagotavlja krepitve odprte produktivne diskusije, ki načeloma vodi tudi v bolj poglobljene

podatke. Kako **zagotoviti homogenost**? Vsekakor vprašanje, ki nima univerzalnega odgovora, saj je homogenost odvisna od več dejavnikov. Nepisano pravilo pa je, da pri sestavljanju seznama potencialnih udeležencev naredimo opombe glede njihovih okoliščin in osebnostnih lastnosti (na primer spol, izobrazba, komunikativnost ipd.) in na ta način udeležence razporedimo v grozde na podlagi njihovih podobnosti. Seveda to še ni zagotovilo, da bomo dejansko dobili homogeno skupino, je pa možen način, kako se konkretno tekom priprav temu približati. Ko sestavljamo fokusno skupino z vidika njene homogenosti, je eno od priporočil tudi, da se izogibamo kompoziciji, v kateri bi bili udeleženci iz različnih družbenoekonomskih razredov in starostnih skupin. Poglejmo samo na primer, kaj bi se zgodilo, če bi organizirali fokusno skupino o nekem spletnem orodju in bi k udeležbi povabili starostnike ter mlade. Med njimi bi po vsej verjetnosti zazeval velik prepad in bi težko našli skupen okvir razprave, saj imajo mladi v veliki meri povsem drugačno percepcijo in znanje o spletu kot starejši. Nadalje je homogenost mogoče zagotoviti tako, da kot udeležence povabimo ljudi s podobno ali enako življenjsko izkušnjo. Ti se bodo načeloma med seboj lažje in hitreje poistovetili in na ta način oblikovali skupinsko dinamiko.

Doslej smo naslovili predvsem, kako se (lahko) izognemo preveliki heterogenosti in kako zagotoviti homogenost skupine. Vendar mora biti skupina do določene mere tudi **heterogena**, a ne toliko, da bi jo to oviralo pri vzpostavljanju skupinske dinamike. Zakaj mora biti do določene mere heterogena? Zato, ker si na ta način raziskovalec potencialno zagotovi **pridobivanje raznolikih perspektiv** in različnih mnenj. Če na primer želi raziskovalec pridobiti mnenja ljudi glede določenega spletnega orodja, lahko heterogenost zagotovi tako, da v skupino povabi uporabnike tega orodja in tiste, ki ga ne uporabljajo, pri čemer pa imajo oboji približno enak družbenoekonomski status (zato, da se zagotovi homogenost v tem oziru).

Ko razpravljamo o kompoziciji skupine, se je smiselno dotakniti še vprašanja, ali naj se udeleženci fokusne skupine med seboj **predhodno poznajo** ali ne. Načeloma velja, da je bolje, če se posamezniki, ki bodo

sodelovali, med seboj predhodno ne poznajo in povsem na novo oblikujejo skupinsko dinamiko ter razpravo. Udeleženci morda lažje delijo določena (vendar ne intimna) mnenja in svoje poglede s tistimi, ki jih še niso srečali in za katere verjamejo, da jih v prihodnosti ne bodo več videli ali se z njimi družili. Če se predhodno ne poznajo, imajo tudi različne poglede ali stališča, diverziviteta stališč pa je v okviru fokusne skupine običajno zaželeno.

Če se udeleženci med seboj predhodno poznajo in imajo dobre odnose, se ravno tako lahko razvije dobra dinamika, saj si bodo zaupali in bili med izvedbo bolj sproščeni, kot če se predhodno ne bi poznali. Če je to prednost, pa je hkrati problematično, da morebiti vseh argumentov v debati ne bodo povedali na glas, ker bodo predvidevali, da jih sogovorniki že poznajo. Razprava je na ta način omejena.

Izbira lokacije izvedbe

Pomembno vprašanje, ki se ga moramo kot del priprav lotiti še preden začnemo z organizacijo in izvajanjem fokusne skupine, je tudi izbira lokacije. Ta je seveda najprej odvisna od oblike fokusne skupine, ki smo jo izbrali; če smo izbrali spletno izvedbo metode, potem moramo opraviti premislek o virtualnem prostoru oziroma lokaciji, če pa smo se odločili za *face-to-face* izvedbo, pa je odločitev o lokaciji vezana na fizični prostor (Hennink, Hutter in Bailey 2011).

Če torej govorimo o **virtualnem spletnem prostoru** in smo se odločili za izvedbo prek videokonferenčnega prenosa, potem je pomembno, da izberemo spletno orodje, ki omogoča skupinsko srečanje (Krueger in Casey 2015). Takšne programske opreme je na spletu kar nekaj, vendar se je potrebno zavedati, da imajo včasih brezplačne verzije določene omejitve (na primer čas izvajanja videokonference ali omejitev števila ljudi, ki lahko sodeluje v videokonferenčnem prenosu).

Zelo relevantno je tudi, da **zagotovimo nemoteno** izvedbo virtualnega srečanja. To med drugim pomeni, da moramo udeležence prositi, da si zagotovijo dobro in hitro spletno povezavo, saj bo sicer

prihajalo do prekinjanja povezave, kar je v procesu izvedbe izjemno moteče. Če je povezava slaba in udeleženci ves čas virtualnega srečanja doživljajo prekinjanje, slab zvok in zamik slike, se ne morejo osredotočiti na tematiko in razpravo, temveč bodo ves čas pozorni na tehnične pomanjkljivosti. Vsekakor je to nekaj, kar močno slabi celoten proces, moti razpravo in preprečuje oblikovanje kolektivne dinamike. Slednjo je pri virtualni izvedbi že tako težje doseči, kot če se skupina dobi v živo na isti lokaciji. Posledično bodo tudi podatki manj poglobljeni in v kontekstu raziskave manj relevantni.

Prav tako je raziskovalec soočen s številnimi dilemami glede **prostora in lokacije**, ko organizira fokusno skupino v živo. V najbolj klasični izvedbi sicer zahteva zgolj **dovolj velik** prostor, ki je lahko praktično kjerkoli. Fokusne skupine se pogosto organizira v lokalnih skupnostih, na prostem ali v kakšni od organizacij, na primer v šolah, sejnih sobah in knjižnicah. Ključno je, da je izbrani prostor **dostopen**, omogoča večjo mero zasebnosti in zagotavlja nemoten proces. Če je dostopen, potem ga udeleženci nimajo težav najti in se jim ni potrebno še pred prihodom ukvarjati z neprijetnostmi, ki bi potencialno lahko sprožile slabo voljo, slednjo pa bi 'prenesli' tudi v razpravo. Zagotovitev **zasebnosti in tišine** sta prav tako pomembna elementa, ker je ključno, da se udeleženci med razpravo dobro slišijo in je tudi snemanje razprave nemoteno. Ena od možnosti je tudi izvedba metode na odprtem, saj je takšna okolica lahko sproščujoča, po drugi strani pa obstaja nevarnost, da se bodo udeleženci počutili izpostavljeni, če bo preveč mimoidočih. V tem primeru bi lahko bili v razpravi zadržani.

Oblikovanje vodnika za izvedbo fokusne skupine

Vodnik za izvedbo fokusne skupine ima podobno funkcijo kot vodnik za izvedbo poglobljenega intervjuja. Ne zajema namreč zgolj okvirnih diskusijskih vprašanj in tematik, temveč predstavlja **celovito dokumentacijo** izvedbene strategije fokusne skupine. V njej mora raziskovalec zasnovati in zajeti metodologijo, izvedbeni načrt metode in etične dileme, ki se bodo morebiti pojavile tekom

izvedbe. Vodnik mora nadalje zajemati vidike, kot so vodenje skupine, moderiranje in beleženje razprave, upravljanje skupinske dinamike, pa seveda tudi vprašanja in tematike, ki jih namerava raziskovalec s skupino nasloviti. V tej luči lahko moderator uporabi vodnik tekom izvedbe kot vir vzdrževanja ravnovesja med raziskovalčevimi interesi glede tematik na eni strani in razpravo, ki se 'spontano' razvije med udeleženci na drugi.

Razpravljalne tematike in vprašanja

Hennink (2014) predlaga, da so tematike in vprašanja za fokusno skupino oblikovana in strukturirana po **principu peščene ure**. Tako najprej v skupini, ki bo razpravljala, želimo doseči širino; vzpostavitev poglobljenega odnosa, v katerem se bodo vsi počutili udobno, hkrati pa v **uvodu** raziskovalec posreduje ključne koordinate razprave, jim razloži potek in etične dimenzije raziskave. Tako udeleženci dobijo priložnost, da se z raziskavo seznanijo in razumejo, kaj je njihova vloga in kakšne so njihove možnosti ter kaj se pričakuje od posameznika ter celotne skupine. V tem uvodnem delu lahko raziskovalec na primer začne postavljati prva vprašanja, s katerimi oblikuje dinamiko. Nekateri raziskovalci celo prisegajo na to, da sprva vsakemu udeležencu namenijo nekaj pozornosti, ga eksplicitno kaj povprašajo, s čimer v debato vključijo vse, ki so prisotni. Če bi takoj na začetku dali razpravi prosto pot, bi to lahko takoj sprožilo proces hierarhizacije, kjer bi pobudo prevzeli tisti, ki so bolj vešč govora in so bolj prepričani vase in v svoje znanje, umaknili pa bi se tisti, ki so bolj introvertirani.

Nadalje sledijo uvodna vprašanja, ki so sicer že ožja, vendar še ne ciljajo eksplicitno k poglobljeni razpravi, omogočijo pa, da se udeleženci uokvirijo znotraj tematike, ki jo raziskovalec želi nasloviti. **Vprašanja odpiranja dialoga** so običajno odprta in enostavna, na katera lahko odgovorijo vsi. Ker so relativno nezahtevna, raziskovalec s tem omogoči, da se vključijo vsi in dobijo občutek, da lahko prispevajo k debati. Če bi bila vprašanja takoj na začetku preveč kompleksna, bi se morda lahko zgodilo, da posamezniki v skupini nanje ne

bi znali odgovoriti oziroma bi bili njihovi odgovori zelo skopi, s tem pa bi dobili občutek, da okolje fokusne skupine zanje ni primerno in bi se 'zaprli'. Uvodna vprašanja praviloma zahtevajo tudi prve okvirne in zgolj začetne opredelitve udeležencev glede določene tematike ali koncepta.

Po teh uvodnih korakih sledi osrednji del, **ožji del razprave**, v katerem so naslovljena osrednja vprašanja in tematike, prek česar raziskovalec pridobi ključne podatke. Raziskovalec lahko v tej fazi postavlja individualna vprašanja udeležencem, vendar je bolj smiselno in zaželeno, da namenja vprašanja skupini kot celoti. Če je bil razvoj dinamike do te faze izvedbe uspešen, potem bi skupina že morala delovati tako, da se njeni člani medsebojno preizprašujejo in pogovarjajo. Običajno osrednji del traja vsaj polovico časa celotne izvedbe fokusne skupine. Vendar hkrati ne sme trajati predolgo, saj bi se lahko udeleženci izčrpali in z razpravo zasičili.

Vodnik mora predvideti tudi **vprašanja zaključevanja** razprave. Ta vprašanja so jasno namenjena zadnjim refleksijam, v katerih običajno raziskovalec ponudi možnost udeležencem, da pojasnijo kakšne preostale dileme, ali da ocenijo, kaj se jim je tekom razprave zdelo najpomembnejše. V zaključku gre torej za obliko prve ocene in evalvacije celotnega procesa. Prav tako lahko v tem delu raziskovalec bolj aktivno poudari svoja stališča in sodeluje pri razpravi o tem, kaj je bilo povedano in kako celotna skupina videla pogovor.

Vloge raziskovalca/izvajalcev fokusne skupine

Dobro je, če vodnik za izvedbo fokusne skupine opredeli tudi, kako bo raziskovalec (ali raziskovalna ekipa) predvidoma deloval v času implementacije metode, kar pomeni, da so v dokumentu zabeležene ključne koordinate in vloge izvajalca oziroma izvajalcev.

Običajno je, da fokusno skupino izvedeta **vsaj dve osebi**, in sicer **moderator**, ki usmerja in vodi debato, ter **zapisnikar**. Včasih določene oblike izvedbe predpostavljajo tudi dva moderatorja, vendar je to bolj ali manj najvišje število. V nasprotnem primeru bi udeleženci

lahko postali preveč osredotočeni na dinamiko med moderatorji, manj pa bi se posvečali sami razpravi in tematiki. Že dva moderatorja morata biti dobro usklajena in morata imeti točno določene vloge, saj bi sicer lahko v času izvedbe vlada zmeda glede podajanja navodil, tematik, vprašanj ipd. Vodnik za izvedbo fokusne skupine mora vsaj okvirno določiti, kako in s kakšnimi prijemi bo moderator vodil skupino, kakšne **tehnike moderiranja** bo uporabil in kako bo ravnal, če se pojavijo morebitne dileme tekom izvedbe (na primer konflikti med posamezniki v skupini). Več o delovanju moderatorja bomo govorili v nadaljevanju tega poglavja.

Vloga zapisnikarja se sicer zdi obrobna, vendar je ravno tako pomembna. Zapisnikar je primarno odgovoren za **zapisovanje poteka razprave**, orisa dinamike fokusne skupine in načina debate o tematikah in vprašanjih. Seveda zapisnikar vsega ne beleži dobesedno, saj zato poskrbijo snemalne naprave, vendar mora vseeno v skrčeni obliki prikazati, kako je bil dogodek izveden. Zapisnikar je pomemben, ker vključuje najpomembnejše poudarke razprave in zapisnikarjevo videnje ter razumevanje argumentov, ki so jih podajali udeleženci. Ker gre za kvalitativno raziskavo, lahko zapisnikar podaja tudi svoj pogled in svoje občutke o poteku fokusne skupine, vendar so običajno ti uvidi zabeleženi posebej oziroma ločeno od preostalega zapisanega. Pomembno je, da je v vodniku kot dokumentu predvideno, kaj vse so naloge zapisnikarja in v kakšni obliki morajo biti narejene njegove beležke. To je pomembno, da bodo zapisnikar in tudi njegovi sodelavci lahko razumeli zapisano potem, ko bo fokusna skupina zaključena in bodo pridobljeni podatki analizirani.

Organiziranje izvedbe intervjuja

Neizbežen del priprav na izvedbo fokusne skupine so tudi **praktični vidiki** organiziranja. Posebej pri fokusni skupini je pomembno, da pravočasno in skrbno premislimo, kaj vse potrebujemo in za kaj vse moramo poskrbeti, da bo kasneje fokusna skupina potekala nemoteno in se bodo udeleženci dejansko posvetili razpravi, raziskovalna ekipa

pa izvajanju metode in ne nepotrebnim aktivnostim v zadnjem trenutku (Finch in Lewis 2003).

V kontekstu organiziranja izvedbe je tako potrebno določiti **datum, kraj ter točen čas** poteka fokusne skupine, pri čemer se je potrebno zavedati, da so ti odvisni od razpoložljivosti predvidenih udeležencev razprave. To je verjetno tudi eden od najtežjih organizacijskih zalogajev, saj je datum in točen čas izvedbe potrebno prilagoditi tako, da bosta ustrezala vsem udeležencem.

Kraja izvedbe pogosto niti ni mogoče prilagajati potencialnim sodelujočim v fokusni skupini, saj običajno izberemo tistega, ki ga najbolj poznamo in se nam zdi najbolj primeren (zagotovljena zasebnost, mir, varnost). V prostoru, kjer bomo organizirali dogodek, moramo predhodno urediti stole ali sedeže, kamor se bodo udeleženci lahko usedli. Tudi postavitve stolov v prostoru je relevantna; običajno jih postavimo tako, da udeleženci sedijo v krogu, pri čemer razdalja med njimi ni prevelika, saj ne smejo dobiti občutka fizične oddaljenosti. Hkrati ne sme biti premajhna, saj bi sicer lahko imeli občutek, da drugi sogovorniki posegajo v njihov osebni prostor. Če tako zahteva oblika izvedbe (dvosmerna fokusna skupina), je potrebno zagotoviti še drugi prostor (Hennink, Hutter in Bailey 2011).

Ko govorimo o izvedbi fokusne skupine v smislu prostora in razporeditve, morajo izvajalci predvideti tudi **prostor za zapisnikarja** in tudi kako in kje se bo **gibal moderator**. Če bo potreboval kakšno tablo, računalnik, projektor ali kaj drugega, je potrebno preveriti, ali je vse na razpolago in delujoče.

Med **tehnično opremo**, ki je ključnega pomena in na katero moramo nujno pomisliti v času priprave izvedbe, je tudi snemalna naprava. Izvajalci raziskave morajo zagotoviti, da bo naprava delujoča, da so z njo seznanjeni in je na njej dovolj prostora. S tem preprečijo, da bi med izvedbo naprava prenehala delovati oziroma snemati. Z njenim delovanjem mora biti vsaj nekdo iz ekipe izvajalcev seznanjen, da se ne bi kasneje, ko bo izvedba že potekala, ukvarjali z osnovnimi vprašanji, kot sta na primer, kako naprava snema in kako jo vključiti.

Če je potrebno lahko v sklopu priprav premislimo, ali je smiselno udeležencem zagotoviti pijačo in prigrizke. Tudi hrana in pijača pogosto učinkovito prispevata k sproščenosti, kar je pri fokusni skupini ključnega pomena.

IZVEDBA FOKUSNE SKUPINE

Po celoviti izvedbi priprav je raziskovalec oziroma raziskovalna ekipa pred implementacijsko fazo. Kot smo videli v predhodnem orisu priprav, je potrebno misliti na kar veliko vidikov izvedbe te metode, kar kaže na njeno kompleksnost. Ta se kaže tudi tekom implementacije, saj morajo vsi izvajalci natančno vedeti, kaj bo kdo počel, za kar so potrebne posebne spretnosti in dobro sodelovanje v ekipi. Prav tako in morda še bolj pomembno je, da izvajalci dobro vedo, kaj želijo doseči in kakšne podatke pridobiti. Pri tem ni relevantno le, kako bodo tematike posredovali, temveč tudi kako bodo upravljali z dinamiko skupine udeležencev. Če imamo pri individualnem poglobljenem intervjuju vprašanje, kako raziskovalec z intervjuvancem razvije dober odnos, je pri fokusni skupini pomembno ne le razmerje moderatorja z vsemi posameznimi udeleženci, temveč s celotno skupino. Pri izvedbi fokusne skupine moramo torej dobro poznati različne faze implementacije, vloge izvajalcev fokusne skupine in tudi kako obvladovati skupinsko dinamiko prek različnih tehnik in vprašanj.

Faze izvedbe fokusne skupine

Faze v procesu izvedbe fokusne skupine so tukaj predstavljene na zelo shematičen način, kot da med njimi obstajajo jasne in nedvoumne ločnice. Seveda v dejanski izvedbi metode temu ni tako, saj se mnogokrat razprava odvija v povsem nepričakovano smer, ko na primer že na začetku fokusna skupina sama od sebe 'skoči' v osrednjo tematiko, ali pa je osrednji del tematike poglobljeno naslovljen šele povsem na koncu. Kljub temu je dobro vedeti, kako je fokusna skupina kot dogodek **običajno strukturirana** in zakaj je takšna struktura smiselna (Finch in Lewis 2003).

- Prihod, uvodno spoznavanje in formacija skupine

Začetna faza je pogosto ključnega pomena, saj se v njenem okviru udeleženci **spoznajo**, izvedo kakšen je namen dogodka, oblikuje pa se tudi skupinska dinamika. Ko udeleženci pridejo, jih morajo izvajalci primerno sprejeti, in sicer tako, da izkažejo hvaležnost za njihovo udeležbo, jih sprostijo in jih uvedejo v celoten proces. Ko pridejo vsi udeleženci, morajo izvajalci poskrbeti za formalen začetek izvajanja metode, saj na ta način člani fokusne skupine vedo, da je celoten proces tudi formalno stekel. Vodilni raziskovalec ali moderator mora izhodiščno pojasniti bistvo raziskave, razložiti njeno ozadje in tudi kaj je namen izvedbe fokusne skupine. Poleg tega mora biti pomemben poudarek na **etičnih dimenzijah**. Moderator predstavi tudi izvajalsko ekipo, kar je pomembno, da udeleženci vedo, s kom imajo opravka in v nadaljevanju ne bodo imeli težav razpravljati pred nekom, za katerega ne vedo, zakaj je v prostoru prisoten.

Seveda mora biti moderator pri uvodnih besedah previden, da njegov uvod ni predolg, v njem pa mora poleg zgoraj omenjenih elementov že nakazati, kaj se pričakuje od udeležencev in poudariti, da mora biti njihova vloga čim bolj aktivna v smislu sodelovanja v razpravi.

Po uvodnih besedah in vzpostavitvi okolja izvedbe sledijo običajno **uvodna vprašanja za udeležence**. Ta vprašanja temeljijo oziroma izhajajo iz vprašanj v vodniku, ki smo jih poimenovali kot prva vprašanja; prek njih se oblikuje začetna skupinska dinamika. Kot rečeno, povsem sprejemljivo ali celo zaželeno je, da se vsakemu udeležencu nameni nekaj pozornosti z enim ali dvema uvodnima vprašanjema. S tem se v debato vključijo vsi prisotni.

- Uvodna vprašanja kot vstop v osrednjo razpravo

Po uvodnih aktivnostih in vprašanjih spoznavanja, sledijo vprašanja in tehnike, prek katerih moderator začne v skupinsko razpravo **uvajati osrednjo tematiko** in s tem vodi skupino v poglobljeno debato o vsebini, ki raziskovalce najbolj zanima. Cilj ekipe, ki izvaja raziskavo, je v tem delu pospeševati in utirati pot debati, ki bo zajemala ključne vsebine raziskave, pri tem morajo biti vanjo vključeni vsi udeleženci

v kar največji možni meri. Moderator v tej fazi še ne stopi v ozadje, saj mora **ohranjati** svojo **aktivnost** zato, da uravnoteži skupino tako, da vsi približno enakovredno dajejo svoj prispevek. Ob tem se je potrebno hkrati zavedati, da razprave, kjer bi vsi sodelovali povsem enako, ni možno zagotoviti, je pa vseeno smiselno preprečevati, da bi določeni udeleženci bili na primer zaradi lastne negotovosti ali zadržanosti potisnjen v ozadje.

V tej fazi se pogosto zgodi, da udeleženci še ne vedo čisto, kaj bo predmet razprave in ne vedo povsem, kaj se od njih pričakuje. Zato je možno, da bodo udeleženci še vedno bolj spraševali kot argumentirali svojo pozicijo. Moderator mora seveda čim bolj jasno posredovati informacije, ki jo zahtevajo udeleženci, hkrati pa poskrbeti, da čim prej preidejo k medsebojni komunikaciji.

- Osrednja razprava

V fazi osrednje razprave morajo udeleženci bolj kot ne sami **prevzeti iniciativo**, moderator pa se **umakne** v ozadje in le še v omejeni meri usmerja debato, če na primer udeleženci zaidejo z osrednje tematike. V idealnem scenariju moderator aktivno posluša in opazuje, kako se razvija debata, hkrati pa si skuša zapomniti, kaj udeleženci povedo, ter v kolikor je potrebno intervenira v obliki kratkih vprašanj, ki usmerjajo tok pogovora tudi k tistim, ki so bolj zadržani. Moderator uporablja enostaven jezik in skozi svoje intervencije skuša usmerjati udeležence k razlagi pomenov, ki jih imajo njihovi odgovori ali komentarji. Seveda je moderatorjeva vloga, da ima prek vodnika za izvedbo fokusne skupine tudi ves čas pregled nad tem, katere tematike morebiti še niso bile naslovljene in mora odpreti debato tudi za te. Osrednjo razpravo moderator zaključuje na čim bolj 'mehak' način, pri čemer uporabi na primer tehniko zaokroževanja debate, ko se počasi vrača na kakšna začetna široka vprašanja, na katera lahko udeleženci odgovarjajo v luči tistega, kar so razpravljali.

- Zaključevanje razprave

Ko moderator in skupina zaključijo osrednjo razpravo, sledijo **končna vprašanja** celotni skupini in posameznikom v njej. Na ta

način gre za premislek, kako je debata potekala, kaj se je dogajalo na kolektivni ravni, kakšni argumenti so se pojavili itd. V okviru kvalitativne razprave je takšna prva (samo)refleksija pomembna, ker daje uvide, kako so razpravo dojemali udeleženci, kako so videli dinamiko in kako so razumeli svojo pozicijo ter vlogo v tej dinamiki. Moderator mora usmeriti pozornost tudi k vprašanju o zadovoljstvu celotnega poteka fokusne skupine, kar je že del **evalvacijskih** aktivnosti.

V zaključku celotnega procesa moderator nekaj časa nameni tudi zahvali vsem udeležencem in jim po potrebi še enkrat razloži etične vidike njihovega sodelovanja v raziskavi, kot sta na primer zaupnost in zasebnost, ter še enkrat pojasni, zakaj bodo podatki uporabljeni. Po izčrpnem pogovoru o osrednjih tematikah bo udeležencem najverjetneje precej bolj jasno, zakaj je bila fokusna skupina izvedena in kakšen je (bil) njen namen.

Moderatorske tehnike in načini vodenja fokusne skupine

Doslej smo v tem poglavju že predstavili nekaj vlog, ki jih imajo izvajalci fokusne skupine. Med drugim smo izpostavili, da metodo običajno skupaj izvajata moderator (včasih dva) in zapisnikar, pri čemer prvi vodi skupino, drugi pa beleži razpravo (Hennink, Hutter in Bailey 2011). Osvetlili smo tudi, kaj vse mora moderator v različnih fazah početi in na kaj vse mora biti pozoren, pri čemer smo kot njegovo najbolj pomembno nalogo opredelili spodbujanje skupinske razprave. Toda kakšne konkretne tehnike lahko uporabi?

Pri spodbujanju razprave in nadzoru nad njo mora biti moderator najprej **fleksibilen**, kar pomeni, da mora hkrati prepoznavati, kdaj skupini dopusti prostor za razpravo in kdaj poskrbeti, da bo razprava imela določeno strukturo in bodo pokrite vse tematike, ki jih raziskovalna ekipa želi nasloviti.

Moderator pri spodbujanju čim bolj poglobljene debate lahko uporabi tehniko **stimuliranja** dodatnih razlag (Cyr 2019). Ta tehnika je prisotna tudi pri individualnem intervjuju, vendar je ravno tako

pomembna pri fokusni skupini. Če imamo dobro skupino, v kateri njeni člani med sabo dejansko razpravljajo, bodo ti za stimuliranje poglobljenih odgovorov poskrbeli kar sami. Drug drugega bodo spraševali, kaj so z določenim izrazom ali izjavo mislili. Vendar kot rečeno tudi moderator skrbi za čim bolj poglobljeno razpravo, toda pri tem ne sme prekinjati toka komunikacije med udeleženci.

Moderator mora biti kot tisti, ki usmerja in skrbi za krepitev skupinske dinamike ter je pozoren tudi na **neverbalno komunikacijo** (Krueger in Casey 2015). Hitro mora zaznati, ali je nekdo s potekom ali vsebino nezadovoljen, pretirano entuziastičen do te mere, da drugim ne pusti do besede, ali pa je ravnodušen do vsega, kar govorijo drugi. V vsakem primeru je neverbalna komunikacija, na primer obrazna mimika in drža telesa, pomemben pokazatelj, kako poteka razprava. Glede na različne odzive sodelujočih mora moderator na primeren način zagotavljati možnost vsem, da povedo kar mislijo in se pridružijo razpravi. To pomeni, da mora na primer vsem zagotoviti prostor za razpravo, kar lahko naredi z neposrednim pozivom tistih bolj zadržanih, da kaj povedo. Prav tako lahko 'utiša' tiste, ki prevladujejo v razpravi, in sicer na primer tako, da se s hrbtom obrne stran od njih. Na ta način neverbalno in nenasilno da vedeti, da kot moderator želi slišati še koga drugega.

Še ena od pomembnih vlog moderatorja je, da **preprečuje** pojav in razvoj **več hkratnih pogovorov**. Hitro se lahko zgodi, da v žaru razprave začnejo udeleženci govoriti drug čez drugega, ali pa imajo po dialog parih. Moderator mora to zaznati in pravočasno preprečiti, med drugim lahko to naredi z nevsiljivimi tehnikami, da na primer zelo izrazito gleda samo nekoga, ki govori, ali pa se postavi med dve osebi, ki se pogovarjata mimo celotne skupine. Včasih zaleže zgolj to, da pokaže na snemalno napravo, kar daje udeležencem vedeti, da posnetek ne bo razumljiv, če bodo vsi govorili drug čez drugega.

Še ena neposredna naloga moderatorja je vodenje skupine k čim bolj poglobljeni razpravi o relevantnih tematikah, pri čemer ima na voljo več možnih strategij. Tako lahko na primer pusti, da udeleženci sami

razvijejo razpravo, ko vidi, da je relevantna za raziskavo. V tej luči lahko spodbudi udeležence tako, da jim neposredno nakaže (verbalno in z gestikulacijami), naj nadaljujejo razpravo v tej smeri.

PRIPOROČENO BRANJE

- Hennink, Monique M. 2014. *Focus Group Discussions*. Oxford: Oxford University Press.
- Cyr, Jennifer. 2019. *Focus Groups for the Social Science Researcher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krueger, Richard A. in Mary Anne Casey. 2015. *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. Thousand Oaks, California: SAGE.

VIRI IN LITERATURA

- Agger, Ben. 2013. *Critical Social Theories: An Introduction*. Boulder, Colorado: Paradigm Publishers.
- Angrosino, Michael. 2007. *Doing Ethnographic and Observational Research*. London: SAGE.
- Arthur, Sue in James Nazroo. 2003. Designing Fieldwork Strategies and Materials 109. V *Qualitative research practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*, ur. Jane Ritchie in Jane Lewis, 109–137. London: SAGE.
- Atkinson, Paul, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland in Lyn Lofland, ur. 2007. *Handbook of Ethnography*. Los Angeles: SAGE.
- Beitin, Ben K. 2012. Interview and Sampling: How Many and Whom. V *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*, ur. Jaber F. Gubrium, James A. Holstein, Amir B. Marvasti in Karyn D. McKinney, 243–254. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Bernard, H. Russell. 2018. *Research methods in anthropology qualitative and quantitative approaches*.
- Bhaskar, Roy. 2011. *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*. London: Routledge.
- Blaikie, Norman. 1993. *Approaches to Social Inquiry*. Oxford: Polity Press.
- Boli, John in Frank J. Lechner. 2019. *The Globalization Reader*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Brinkmann, Svend. 2013. *Qualitative Interviewing*. New York: Oxford University Press.
- Brinkmann, Svend. 2014. Unstructured and Semi-Structured Interviewing. V *The Oxford Handbook of Qualitative Research*, ur. Patricia Leavy, 277–299. Oxford: Oxford University Press.
- Brinkmann, Svend. 2018. *Philosophies of Qualitative Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryman, Alan. 2005. *Quantity and Quality in Social Research*. London: Routledge.
- Bryman, Alan. 2012. *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Conrad, Frederick G. in Michael F. Schober. 2008. New frontiers in Standardized Survey Interviewing. V *Handbook of Emergent*

- Methods* ur. Sharlene Nagy Hesse-Biber in Patricia Leavy, 173–188. London: The Guilford Press.
- Cyr, Jennifer. 2019. *Focus Groups for the Social Science Researcher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Denzin, Norman K. in Yvonna S. Lincoln. 2018. *The SAGE Handbook of Qualitative Research*.
- DeWalt, Kathleen Musante in Billie R. DeWalt. 2011. *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Lanham, MD: Altamira Press.
- Faircloth, Christopher A. 2012. After the Interview: What Is Left at the End. V *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*, ur. Jaber F. Gubrium, James A. Holstein, Amir B. Marvasti in Karyn D. McKinney, 269–277. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Fetterman, David M. 2008. Emic/Etic Distinction. V *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, ur. Lisa M. Given, 249. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Finch, Helen in Jane Lewis. 2003. Focus Groups. V *Qualitative research practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*, ur. Jane Ritchie in Jane Lewis, 170–198. London: SAGE.
- Finley, Susan. 2008. Community-Based Research. V *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, ur. Lisa M. Given, 97–99. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Flick, Uwe. 2004. Constructivism. V *Companion to Qualitative Research*, ur. Uwe Flick, Ernst von Kardorff in Ines Steinke, 88–94. London: SAGE.
- Flick, Uwe. 2007. *Designing Qualitative Research*. London: SAGE.
- Flick, Uwe, ur. 2014. *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Flick, Uwe, ur. 2018. *The Sage Handbook of Qualitative Data Collection*. London: SAGE.
- Flick, Uwe, Ernst von Kardorff in Ines Steinke. 2004. What is Qualitative Research? An Introduction to the Field. V *A Companion to Qualitative Research*, ur. Uwe Flick, Ernst von Kardorff in Ines Steinke, 3–11. London: SAGE.
- Fontana, Andrea in James H. Frey. 1994. Interviewing: The Art of Science. V *Handbook of Qualitative Research*, ur. Yvonna S. Lincoln in Norman K. Denzin. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.

- Glaser, Barney G. in Anselm L. Strauss. 1967. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- Gobo, Giampietro. 2008. *Doing Ethnography*. Los Angeles: SAGE.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grbich, Carol. 2013. *Qualitative Data Analysis: An Introduction*. London: SAGE.
- Guba, Egon G. in Yvonna S. Lincoln. 1994. Competing paradigms in qualitative research. V *Handbook of Qualitative Research*, ur. Yvonna S. Lincoln in Norman K. Denzin. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Guest, Greg, Emily E. Namey in Marilyn L. Mitchell. 2013. *Collecting Qualitative Data: A Field Manual for Applied Research*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Hacker, Karen. 2013. *Community-based Participatory Research*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Hammersley, Martyn. 2014. *What is Qualitative Research?* London; New York: Bloomsbury.
- Hammersley, Martyn in Paul Atkinson. 2019. *Ethnography: Principles in Practice*. New York: Routledge.
- Hammersley, Martyn in Anna Traianou. 2012. *Ethics in Qualitative Research: Controversies and Contexts*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Hennink, Monique. 2014. *Focus Group Discussions*. Oxford: Oxford University Press.
- Hennink, Monique, Inge Hutter in Ajay Bailey. 2011. *Qualitative Research Methods*. London: SAGE.
- Holliday, Adrian. 2016. *Doing & Writing Qualitative Research*. Los Angeles: SAGE.
- Iphofen, Ron in Martin Tolich. 2018. *The SAGE Handbook of Qualitative Research Ethics*. London: SAGE.
- James, Nalita in Hugh Busher. 2012. Internet Interviewing. V *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* ur. Jaber F Gubrium, James A Holstein, Amir B Marvasti in Karyn D McKinney, 177–192. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Jorgensen, Danny L. 2008. *Participant observation: A Methodology for Human Studies*. London: SAGE.

- Kamberelis, George in Greg Dimitriadis. 2013. *Focus Groups: From Structured Interviews to Collective Conversations*. London; New York: Routledge.
- Kelle, Udo in Christian Erzberger. 2004. Qualitative and Quantitative Methods: Not in Opposition. V *A Companion to Qualitative Research*, ur. Uwe Flick, Ernst von Kardorff in Ines Steinke, 172–177. London: SAGE.
- Kroll, Thilo, Rosaline Barbour in Jennifer Harris. 2007. Using Focus Groups in Disability Research. *Qualitative Health Research* 17 (5): 690–698.
- Krueger, Richard A. in Mary Anne Casey. 2015. *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Kuhn, Thomas S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kuntz, Aaron M. in Marni M. Presnall. 2012. Wandering the Tactical: From Interview to Intraview. *Qualitative Inquiry* 18 (9): 732–744.
- Kvale, Steinar. 1996. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, London: SAGE.
- Leavy, Patricia. 2014. Introduction. V *The Oxford Handbook of Qualitative Research*, ur. Patricia Leavy, 1–13. Oxford: Oxford University Press.
- Leavy, Patricia in Anne M. Harris. 2019. *Contemporary Feminist Research: From Theory to Practice*. New York: Guilford Press.
- Leech, Nancy L. in Anthony J. Onwuegbuzie. 2008. Recursivity. V *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, ur. Susan Finley, 745. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Legard, Robin, Jill Keegan in Kit Ward. 2003. In-depth Interviews. V *Qualitative research practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*, ur. Jane Ritchie and Jane Lewis, 138–169. London: SAGE.
- Liamputtong, Pranee. 2011. *Focus Group Methodology: Principles and Practices*. Los Angeles: SAGE.
- Lillrank, Annika. 2012. Managing the Interviewer Self. V *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*, ur. Jaber F Gubrium, James A Holstein, Amir B Marvasti and Karyn D McKinney, 281–294. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Litosseliti, Lia. 2003. *Using focus groups in research*. New York; London: Continuum.
- Lofland, John in Lyn H. Lofland. 1995. *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Belmont, California: Wadsworth Publishing.

- Madison, D. Soyini. 2012. *Critical Ethnography: Method, Ethics, and Performance*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Marsh, David in Paul Furlong. 2010. A Skin not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. V *Theory and methods in political science*, ur. Vivian Lowndes, David Marsh in Gerry Stoker, 184–211. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Merriam, Sharan B. in Elizabeth J. Tisdell. 2016. *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco, California: Jossey-Bass.
- Morgan, David. L. in Kim Hoffman. 2018. Focus Groups. V *The SAGE Handbook of Qualitative Data Collection*, ur. Uwe Flick, 250–263. London: SAGE.
- Morse, Janice M. in Lyn Richards. 2007. *Readme First for a User's Guide to Qualitative Methods*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Nyumba, Tobias O., Kerrie Wilson, Christina J. Derrick in Nibedita Mukherjee. 2018. The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. *Methods in Ecology and Evolution* 9 (1): 20–32.
- Oliver, Paul. 2010. *The Student's Guide to Research Ethics*. Maidenhead, Berkshire: Open University Press.
- Patton, Michael Quinn. 2015. *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Pierce, Roger. 2008. *Research Methods in Politics*. London: SAGE.
- Pike, Kenneth L. 1967. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. The Hague: Mouton.
- Ritchie, Jane in Jane Lewis, ur. 2003. *Qualitative research practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: SAGE.
- Roulston, Kathryn in Myungweon Choi. 2018. Qualitative Interviews. V *The Sage Handbook of Qualitative Data Collection*, ur. Uwe Flick, 233–249. London: SAGE.
- Sandelowski, Margarete. 2011. Qualitative Research. V *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*, ur. Michael S. Lewis-Beck, Alan Bryman in Tim Futing Liao. Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
- Schwandt, Thomas. 2007. Thick description. In *Qualitative inquiry: A dictionary of term*, ur. Thomas Schwandt, 296. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Schwartzman, Helen B. 1993. *Ethnography in Organizations*. Newbury Park: SAGE.

- Seidman, Irving. 2013. *Interviewing as Qualitative Research a Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. New York: Teachers College Press.
- Sławecki, Bartosz. 2018. Paradigms in Qualitative Research. V *Qualitative Methodologies in Organization Studies*, ur. Malgorzata Ciesielska in Dariusz Jemielniak, 7–26. Cham: Springer.
- Snape, Dawn in Liz Spencer. 2003. The Foundations of Qualitative Research. V *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*, ur. Jane Ritchie in Jane Lewis, 1–23. London: SAGE.
- Steinberg, Shirley R. in Gaile Sloan Cannella, ur. 2012. *Critical qualitative research reader*. New York: Peter Lang.
- Taylor, Steven J., Robert Bogdan in Marjorie L. Devault. 2016. *Introduction to qualitative research methods*. New Jersey: Wiley.
- Tedlock, Barbara. 2000. Ethnography and ethnographic representation. V *Handbook of qualitative research*, ur. Norman K. Denzin in Yvonna S. Lincoln, 455–486. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Trent, Allen in Jeasik Cho. 2014. Interpretation Strategies: Appropriate Concepts. V *The Oxford Handbook of Qualitative Research*, ur. Patricia Leavy, 639–657. Oxford: Oxford University Press.
- Tuckman, Bruce W in Mary Ann C. Jensen. 1977. Stages of Small-group Development Revisited. *Group & Organization Studies* 2 (4): 419–427.
- Warren, Carol A. B. 2012. Interviewing as Social Interaction. V *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* ur. Jaber F Gubrium, James A Holstein, Amir B Marvasti in Karyn D McKinney, 129–142. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Wengraf, Tom. 2011. *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-structured Methods*. London: SAGE.
- Whyte, William Foote. 1943. *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wiles, Rose. 2013. *What are Qualitative Research Ethics?* London: Bloomsbury Academic.

